

JURIS URTĀNS

**DAUGAVAS
KULTŪRVĒSTURISKIE
AKMEŅI**

DAFTAR ISI

DAFTAR ISI

DAFTAR ISI

DAFTAR ISI

JURIS URTĀNS

**DAUGAVAS
KULTŪRVĒSTURISKIE
AKMEŅI**

2007-5
211

L
55

JURIS URTĀNS

**DAUGAVAS
KULTŪRVĒSTURISKIE
AKMEŅI**

nordik

UDK 304(474.3)+553.5(474.3)
Ur 790

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0307045628

Grāmata nāk klajā ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu.

Publicēta ar Latvijas Kultūras akadēmijas Zinātniskās padomes
2007. gada 19. aprīlā lēmumu.

Mākslinieks RIHARDS DELVERS

Vāka fotoattēls – J. Urtāns pie Polockas Borisa akmens.

ISBN 978-9984-792-46-0

© Nordik, 2007
© J. Urtāns, 2007

Ievads

Grūti sākt rakstīt par Daugavas nozīmi kaut vai tāpēc, ka šī nozīme ir milzīga. Grūti sākt atritināt kādu no Daugavas nozīmes malām, jo jāapzinās, ka tā ir tikai daļa no kaut kā ļoti liela; atritinot malu, parādīsies citas malas, jauni, dziļāki slāņi, kas arī būs jāaptur un jāievieto kopējā Daugavas nozīmes rakstā.

Šoreiz atritināmais uzdevums, varbūt vismaz sākumā, var šķist vienkāršāks, viēglāks, ne tik daudznozīmīgs, bet tā jau tas ir ar visu, – no sākuma un no attāluma tas liekas vienkāršs un saprotams, bet vēlāk, iedziļinoties, sākotnējā vienkāršība, izrādās, nepavisam tāda nav. Citiem vārdiem – vai tiešām par Daugavas kultūrvēsturiskajiem akmeņiem var uzrakstīt grāmatu un vai tādām darbam nepietrūks materiālu? Šinī brīdī, turot rokās iznākušo grāmatu, šāds jautājums jau ir lieks, bet tā tas nebija, kad grāmatas iecere vēl tikai virmoja.

Daugava kā tēls, kā simbols, kā kaut kas nemainīgi Latvijai piederīgs, liekas pats par sevi saprotams. Vēsturiskā griezumā jeb Daugavas un cilvēku savstarpējo attiecību gaitā nozīmes ir mainījušās; daudzas senākās šobrīd var mēģināt saskatīt tikai ar vēsturnieka acīm un vēsturnieka pētniecības metodēm. Lai minam tikai dažas. Piemēram, Daugava kā transporta maģistrāle un tālo sakaru artērija, pa kuru kopš seniem laikiem tika pārvietotas dažādas materiālās vērtības un pa kuru pārvietojās arī garīgās vērtības. Mūsdienās šī nozīme ir zudusi, kaut gan arī tagad laiku pa laikam ieskanas balsis par grandiozu ūdensceļu projektu, kas savienotu Melno jūru ar Baltijas jūru. Mūsdienu Latvijas cilvēkam grūti iedomāties pilnu Daugavu ar augšup – lejup peldošām lielākām un mazākām airu un buru laivām, plostiem, tvaikonīšiem un citiem ūdens satiksmes līdzekļiem, bet tā bija realitāte vēl pirms nepilniem 100 gadiem. Vai arī Daugava kā dažādu zivju dzīves vieta un zvejnieki, kas zivis ar dažādiem paņēmieniem zvejoja un ķēra, sagatavoja, transportēja un pārdeva. Jēdziens “Doles nēģi” vēl nebūt nav izzudis. Daugava kā militārās un politiskās ekspansijas ass, dažādu varu un pretvaru sadursmju, uzvaru un zaudējumu vieta. Tuvāk

mūsdienām – Daugava kā hidroelektroresursu iegūšanas vieta un Daugava kā dzeramā un tehniski lietojamā ūdens krātuve. Daugavas dažādās nozīmes apskatītas plašos pētījumos un rakstu krājumos (sk., piemēram: *Санынов, 1893; Raksti par Daugavu, 1932; Daugavas raksti, 1991; Daugavas raksti, 1994; Daugavas raksti, 1996; Daugavas raksti, 2000; Edberg, 2001, Berga, 2007* u. c.). Vēl ir mītiskā Daugava, kas plūst caur cilvēku prātiem un dvēselēm, atstājot tur savas pēdas (sk., piemēram: *Kursīte, 2000*). Varbūt tieši mītiskajā Daugavā nogulst un savā ideālajā formā pārvēršas profānais, ikdienišķais, acumirkļīgais, lai kļūtu par vispārējo un iedvesmojošo.

Senākās Daugavas nozīmes ir arī materializējušās tās krastos dažādās ilglaicīgās izpausmēs, kuras mūsdienu cilvēks var vienkārši nesaprast, jo nav nekā pazīstama, ar ko salīdzināt. Piemēram, agrākos laikos pa Daugavu uz Rīgu tika pludināts jeb transportēts milzīgs daudzums dažādu labumu no Daugavas augšteces un tās pieteku rajoniem. Plostnieki un strūdzinieki pēc kravas nogādāšanas Rīgā devās atpakaļ uz savu dzimteni. Līdz pat 19. gs. 60. gadiem ik gadu līdz Rīgai tika aizpludināts ap pusotra tūkstoša strūgu (dažu gadu pat 2000 strūgu (*Plater, 1861, 23*)), kuru komandās kopumā bija pāri par 50 000 cilvēku. Un kur tad vēl plostnieki! Aptuveni vienā laikā šī cilvēku masa, saņēmusi atalgojumu, pa abiem Daugavas krastiem devās atpakaļ uz mājām Daugavas augštecē Baltkrievijā un Krievijā (*Цыдоходство, 1891, 297*). Gāja kājām, gāja nedēļām ilgi, jo laika bija pietiekami, iemina savas takas un ceļus – šie Daugavas krastu ceļi vēl tagad vietām sazīmējami; nakšņoja pazīstamās vietās Daugavas krastos, notrieca nopelnīto naudu īpašos, strūdziniekiem domātos krogos, pie kuriem no sauszemes puses pat īsti prātīgs ceļš nepienāca, jā, arī gāja bojā noslikstot, laupītājus atvairot, savstarpējos rēķinus kārtojot, bada un slimību novārdzināti – mirušos, kas lielāko tiesu bija pareizticīgie, vajadzēja apglabāt, bet to nevarēja izdarīt luterāņu vai katoļu kapsētās – tika veidotas savas kapsētiņas. Šī lielā cilvēku kustība Daugavas krastos mūsdienās ir aizmirsta, jo tādas vienkārši vairs nav. Arī runājot par kultūrvēsturiskajiem akmeņiem, – Latvijā augšpus Daugavpils atrodamas vairākas senas pareizticīgo kapsētiņas, kuru aprikojumā liela nozīme bijusi akmenim: kapa vieta aplikta ar akmeņiem, kapa galvgalī nolikts stāvus uzstatīts akmens, kurā dažkārt primitīvi iecirsts krusts. Šāda kapsētu iekārtošanas tradīcija labi pazīstama tālāk uz dienvidiem no Daugavas – Baltkrievijas teritorijā; Daugava laikam veido šīs tradīcijas ziemeļu robežu (*Уртанс, 1988*). Tāda, mūsdienās vairs neizmantota, krūmiem aizaugusi pareizticīgo kapsēta ar primitīviem kapakmeņiem atrodas Daugavas ielejas malā, Salienas pagasta Geitvinišķos. Kapakmeņu platākās skaldnes,

kā jau tas kristiešiem pieņemts, vērstas pret rietumiem. Vietējie ļaudis zināja stāstīt, ka Geitvinišķu kapsētā bijis akmens ar iekalumu no 18. gs. sākuma, kurš līdz mūsu dienām gan nav saglabājies (sk. plašāk: *Urtāns, 2000, 53–55*).

Jāatceras, ka Daugava vienmēr ir bijusi starptautiska. Daugavas (un ne jau tikai par Daugavu šo upi sauca) krastos skanēja dažādas valodas, dažādu tautību, uzskatu un nodarbošanās cilvēki Daugavā un tās krastos strādāja sev ierastajos amatos. Daugavas saimnieciskā, īpaši tirdznieciskā un satiksmes maģistrāles nozīme atspoguļota daudzos pētījumos un apskatos (sk., piemēram: *Plater, 1861; Marnics, 1966; Pāvulāns, 1971; Grasmane, 1973; Pāvulāne, 1975; Груневич, Емельянов, 1989; Jansons, 1999, 25–30; Западная Двина – Даугава, 2006 u. c.*). Rīga kā Daugavas ūdensceļa noslēgums atspoguļota ļoti daudzos attēlos; šie attēli ļoti bieži ir skati uz Daugavu, kas pilna kuģiem, strūgām un citiem peldlīdzekļiem (sal.: *Senā Rīga, 1937; Lapiņa, 1989; Broce, 1996 u. c.*).

Pie Daugavas daudzslāņainās kultūras materiālajām liecībām pieskaitāmi arī Daugavas kultūrvēsturiskie akmeņi. Ir diezgan grūti apzīmēt, kas tad ir kultūrvēsturiskais akmens. Kultūrai ir pāri par 250 definīciju (*Priedītis, 2003, 49*), akmenim varbūt mazāk, varbūt arī vairāk, bet, saliekot abus šos definējumus kopā, varētu iznākt ļoti liels skaitlis. Tomēr, lai grāmata taptu, ir jābūt skaidrībai, par ko tā stāstīs. Tātad par kultūrvēsturisku akmeni varētu tikt uzlūkots jebkurš akmens, kurš nonācis saskarē ar cilvēka darbošanos, kuru cilvēks ir izcēlis vai nu garīgajā, vai materiālajā ziņā, lai gan tās no otras nemaz tik vienkārši nav šķiramas.

It kā vienkārša nostādne, tomēr tāda, kas prasa noteiktu risinājumu, cik tālu vai cik tuvu Daugavai būtu jāatrodas kultūrvēsturiskajam akmenim, lai to varētu dēvēt tieši par Daugavas kultūrvēsturisko akmeni. Pārlicinošas atbildes uz šo jautājumu nav. Laikam vajadzētu atzīt, ka par Daugavas kultūrvēsturisko akmeni uzskatāms tāds akmens, kurš vai nu atrodas Daugavā, vai Daugavas krasta tiešā tuvumā, vai arī tāds, kura nozīmība ir saistīta ar Daugavu, kura folkloras loks tiecas uz Daugavu, ir kaut kādā sakarā ar Daugavu. Ja tā ir, tad Daugavas kultūrvēsturiskais akmens var arī neatrasties pašā Daugavas krastā.

Cilvēka un akmens savstarpējās attiecības un ietekmes mēdz būt visai plašas un dažādas. Akmens varēja tikt un arī tika izmantots kā būvmateriāls – liela daļa viduslaiku un arī vēlāku laiku Rīgas ir būvēta no Daugavas akmeņiem, kaļķi mūrēšanai ieguva no Daugavas radzes, arī mūsdienās Daugavas radzi smalcina šķembās un izlieto būvniecībā. Akmeņiem iespējama arī cita saimnieciskā nozīme, piemēram, Daugavas krastu lielie akmeņi varēja tikt izmantoti kā plostu un strūgu piesiešanas un nostiprināšanas vietas. Gotlandē apzināti palieli

akmeņi ar izkaltiē caurumiem, kas viduslaikos tikuši lietoti vikingu kuģu pietauvošanai līdzēnu pludmaļu vietās (Ellmers, 1972, 131, Abb. 105, 106). Daugavas krastos šādi akmeņi gan nav apzināti, bet Daugavas lejtecē pie Rīgas ir saglabājušās īpašas no akmeņiem samūrētas, ar lielu, pamatīgi iestiprinātu dzelzs riņķi izveidotas vietas, piemēram, Doles salā pie Vecdoles pilsdrūpām, pie bijušās Belles muižas (Rusmanis, 2006, 173), starp Vimbu un Zušu krogu,

1. att. Mērkakmens novietne Daugavas straumē pie Ikšķiles.

kuras sauca par plostakmeņiem (*Strazdiņa, 2001, 89*) un pie kuriem varēja droši piesiet lielos baļķu plostus, varbūt agrākos laikos arī strūgas.

Lielajiem akmeņiem Daugavas krastos bija arī citas nozīmes. Tā akmeņi varēja tikt izmantoti kā Daugavas ūdensceļa marķieri, tas ir, tādas zīmes, kas noderēja navigācijai (1. att.). Citi Daugavas krastu akmeņi tika izmantoti kā robežzīmes. Lielāko tiesu šīs senās robežas mūsdienās vairs nav zināmas, to nozīme ir zudusi, vien senais robežakmens liecina par kādreizējo vietas nozīmību. Vēl citi akmeņi bija saistīti ar dažādiem ticības jautājumiem un varēja tikt izmantoti kā ziedojumu un pielūdzamās vietas. Ļoti daudzi lieli akmeņi tika apveltīti ar tautas teikām, kurās atspoguļojās ļoti seni mitoloģiskie priekšstati. Pa Daugavu un tai paralēliem ceļiem plūda vārda tiešā nozīmē lielas bagātības, kuras to īpašnieki un pārvadātāji ne vienmēr spēja pienācīgi nosargāt. Briesmu brīžos šīs bagātības tika slēptas, bet ne vienmēr slēpējs vēlāk varēja atnākt savai mantai pakaļ. Tas bija viens no iemesliem, lai nostātos parādītos sižeti par apslēptu mantu pie lielajiem Daugavas akmeņiem, kuri, protams, varēja būt labi orientieri mantas noslēpšanas brīdī. Un vēl kaut kas, nebūt ne mazsvarīgs: Daugavas akmeņu nozīmes varēja mainīties un dažādos laikos būt dažādas. Piemēram, sens kultakmens, kas vēlāk izmantots par robežakmeni, vai robežakmens, kas vēlāk apaudzis ar teikām par apslēptu mantu. Ar mitoloģiskajiem priekšstatiem saistītie kultūrvēsturiskie akmeņi pat veidoja (varbūt arī tagad veido) zināmu virtuālu tīklu, par kura eksistenci mūsdienās var tikai nojaust.

Runājot un rakstot par Daugavas kultūrvēsturiskajiem akmeņiem, parasti tiek saprasti lieli, labi redzami un ievērojami akmeņi un arī šajā grāmatā tā būs. Cik daudz šādu lielo kultūrvēsturisko akmeņu ir bijis Daugavas krastos, grūti atbildēt, jo liels skaits akmeņu gājis zudumā. Lieli akmeņi vienmēr ir piesaistījuši cilvēka uzmanību visdažādākajos veidos. Šīs uzmanības rādītāji dažādu folkloras pierakstu veidā ir iegūlušī folkloras krātuvēs un dažādās publikācijās.

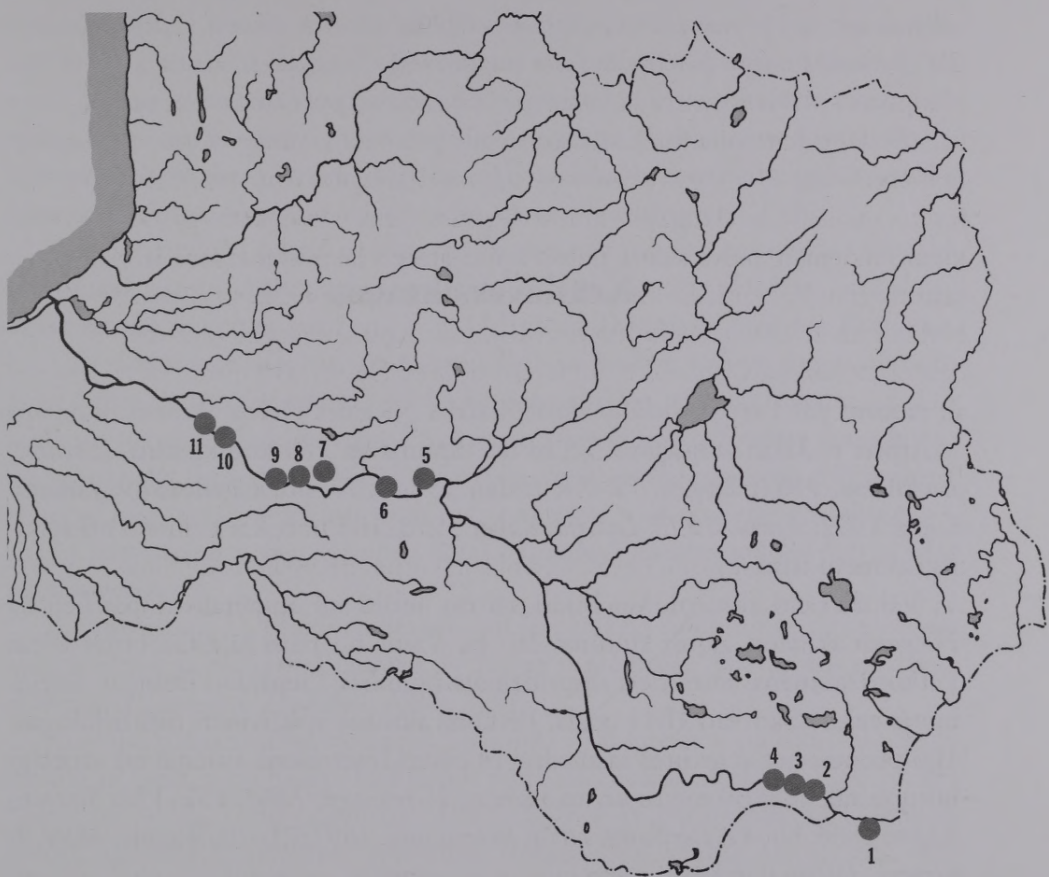
Daugavas kultūrvēsturiskie akmeņi nekad nav apskatīti vienotā veselumā, kā tas, piemēram, ir bijis ar Daugavas pilskalniem, tāpēc grūti dot kādu kopēju pētniecības vēstures ieskatu tieši šādā ziņā. Varētu vienīgi norādīt uz kultūrvēsturnieces Līlijas Jakubenokas publikāciju, kas veltīta tieši Daugavas kultūrvēsturiskajiem akmeņiem (*Jakubenoka, 2000*), tomēr šī publikācija ietver tikai daļu no visiem Daugavas akmeņiem. Līdzīgi varētu teikt par 1990. gadā publicēto populārzinātnisko grāmatu "Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi" (*Urtāns, 1990*). Daži Daugavas kultūrvēsturiskie akmeņi aprakstīti tieši tiem

veltītos rakstos (*Urtāns, 1991; Urtāns, 1992a; 1993d; Urtāns, 2005; Urtāns, 2006*), kas, jūtami pārstrādāti un papildināti, ir iekļauti arī šajā grāmatā. Daugavas kultūrvēsturiskos akmeņus pie Krāslavas un Daugavpils savās publikācijās daudzkārt pieminējuši Daugavpils pētnieki (*Jansons, Cigle, 1992, 24; Jansons, Salīte, 1995, 42; Jansons, Trukšāns, 1996; Jansons, 1999, 27, 35*). Par ievērojamākajiem Daugavas kultūrvēsturiskajiem akmeņiem jau kopš senākiem laikiem ir prāvs skaits publikāciju; atsevišķiem akmeņiem ir cienījama historiogrāfiskā tradīcija. Grāmata iecerēta kā ievērojamāko, rakstos un folklorā biežāk minēto Daugavas kultūrvēsturisko akmeņu apskats un izvērtējums. Tajā lielāka uzmanība tiks veltīta apmēram desmit Daugavas kultūrvēsturiskajiem akmeņiem.

Ārpus plašāka iztīrījuma paliek tie Daugavas kultūrvēsturiskie akmeņi, par kuriem materiālu pagaidām nav daudz. Grāmatas beigās dots šo akmeņu saraksts. Daugavas kultūrvēsturisko akmeņu skaits noteikti ir krietni lielāks, nekā minēts šajā grāmatā, bet tas tad būs nākotnes pētnieku uzdevums – šos vēl nezināmos vai nelokalizētos akmeņus atrast un lokalizēt, aprakstīt un iesaistīt jau pastāvošajā Daugavas kultūrvēsturisko akmeņu virtuālajā tīklā.

Daudzu gadu garumā, es, tāpat kā vairums Latvijas cilvēku, Daugavu esmu sajutis personiski un tepat blakus. Ar Daugavu ir bijuši saistīti daudzi arheoloģiskie meklējumi un atradumi, arī publikācijas par tiem. Daugavu redzu un jūtu gandrīz ik dienu. Esmu to skatījis visdažādākajos veidos: no krastiem un gar tiem – braucienā ar koka laivu, saliekamo smailīti, ar baļķu plostu, piepūšamo gumijas un kombinēto plostu, ar vikingu kuģa repliku –, virzienā gan no Baltkrievijas, gan uz to, zem ūdens un no gaisa. Šī grāmata būs skatījums uz Daugavas zīmīgākajiem akmeņiem. Varbūt Daugavas kultūrvēsturiskajiem akmeņiem šī grāmata dos vēl kādu iespēju turpināt savu dzīvi mītiskajā cilvēklaikelpā, kas vienmēr ir cieši līdzās, – garīgā telpa daudz kam tādām, par ko mēs varam (varbūt arī nevaram) tikai nojaut.

2006. gada karstajā vasarā

2. att. Daugavas karte ar turpmāk aplūkoto akmeņu izvietojumu.

- 1 – Drujas Borisa akmens;
- 2 – Krāslavas akmens;
- 3 – Krāslavas Augusta akmens;
- 4 – Krāslavas Adamovas “akmens tēli”;
- 5 – Stukmaņu Pētera akmens;
- 6 – Kokneses Pastamuižas Velnakmens;
- 7 – Aizkraukles Meļķitāru akmens;
- 8 – Skrīveru Kraukļu akmens;
- 9 – Jumpravas Velnadobe – Ārņa Velnakmens mītiskā vieta;
- 10 – Lielvārdes Lāčplēša akmens;
- 11 – Rembates Ārņa Velnakmens.

Krāslavas akmens

Šobrīd par Latvijas lielāko akmeni atzīts Nīcgales Lielais akmens, kura apkārtmērs ir 31 m, augstums 3,5 m un tilpums ap 170 kubikmetru. (*Saltupe, Eberhards, 1981, 23–24, 72–73; Eniņš, 1984b, 77–80; Cigle, 1989; Jansons, Cigle, 1992; Eniņš, 1993; Latvijas daba, 1998, 165 u. c.* Tiek minēti arī atšķirīgi akmens izmēri.)

Vēl divi citi akmeņi, kas bijuši vai nu lielāki vai apmēram tikpat lieli kā Nīcgales akmens, gājuši zudumā 19. gs. Viens no tiem bija Grobiņas Bātas Pērkona akmens, kurš ticis saspridzināts šķembās Liepājas–Grobiņas šosejas būves vajadzībām jau 1841. gadā. Pērkona akmens apkārtmērs bija lielāks par 100 pēdām, bet augstums sasniedza 14 pēdas (metriskajā sistēmā tas attiecīgi būtu vairāk nekā 30 metru un ap 4 metri) (*Grewingk, 1861, 151–152; Stawenhagen, 1866, Nr. 12; Bertrams, 1874; Rotermund, 1891, 71–72; Wegner, 1898, 7; Urtāns, 1976b u. c.*).

Otrais no 19. gs. bojāgājušajiem dižakmeņiem atradās Latvijas pretējā pusē – Daugavā pie Krāslavas. Informācija par šo bojāgājušo akmeni ir visai skopa, un to 19. gs. beigās savās publikācijās ir sniedzis pazīstamais baltkrievu novadpētnieks un vēsturnieks A. Sapunovs (*Сапунов, 1890, 6–7; Сапунов, 1893, 191–192*). Viņš publicēja izrakstus no Daugavas kuģniecības pārrauga podporučika Debonala dienasgrāmatas, kurā stāstīts, kā 1818. gadā Debonala vadībā karavīru spridzinātāju komanda tīrījusi Daugavas ūdensceļu no Disnas (tagad – Verhņedvinska) līdz Dinaburgai, respektīvi, Daugavpilij, spridzinot un iznīcinot strūgām un plostiēm bīstamos, atsevišķos lielos akmeņus un akmeņu sakopojumus. Dienasgrāmatas oriģināls, kā rakstīja A. Sapunovs, viņa laikā atradās Maskavā, Rumjanceva muzejā (*Сапунов, 1893, XXVIII*); mūsdienās šā rokraksta esamību, šķiet, neviens pētnieks nav pārbaudījis.

Dienasgrāmatā 1818. gada 25. oktobrī izdarīts šāds ieraksts: *Сим числом работа производилась истреблением гряды по середине Двины около местечка*

Креславки, [...] и между оной работы выбуравлен камень 16 с., вышиною в 1 ½ с.; в плоской фигуре, на котором выбит щит древних рыцарей, на коем солнце и славянскими литерами надпись “Да не убоится душа моя врага моего яко твердою рукою десницы отрасль Святополка Александр” – которому дано было шесть дыр, каждая шесть четвертей и разстрелян в мелкие дребезги, от коего только три куска отвалились по 1 ½ с.

Teksts (uzraksta teksts uz akmens tomēr nav pilnībā izprotams) latviskā tulkojumā varētu skanēt apmēram šādi: *Piektadiena, 25. oktobris. Šajā dienā darbi notika iznīcinot [akmeņu – J. U.] grēdu Daugavas vidū pie Krāslavas. [...] Šo darbu laikā saurbts 16 saženus liels un pusotru saženu augsts akmens, kura līdzējā skaldnē iekalts seno bruņinieku vairogs, uz kura [iekalta – J. U.] saule un uzraksts slāvu burtiem: “Lai mana dvēsele nebīstas mana ienaidnieka kā stipra roka [nebīstas – J. U.] labo roku. Svjato-polka pēcnācējs Aleksandrs.” Akmenī tika izveidoti seši caurumi, katrs no tiem sešas četvertes un [akmens – J. U.] saspridzināts sīkās šķembās, tikai trīs gabali pusotru saženu lieli atkrita nesadragāti.*

B. Jansons un L. Trukšāns devuši citu šā uzraksta tulkojumu: *Lai nebaidās dvēsele mana no mana ienaidnieka, jo stingra ir labā roka Svjato-polka pēctecim. Aleksandrs. (Jansons, Trukšāns, 1996, 229).*

Krievijas mēru sistēma savā attīstībā bijusi visai sarežģīta un tikusi unificēta vienīgi ar 1835. gada ukazu, kad sažens metriskā sistēmā atbilda 2,1336 m, bet “četverte” – 17,77 cm (Zemzaris, 1981, 229). Nav pārlicības, ka Debonals lietojis tieši šīs mērvienību atbilstības, tomēr visā visumā gan sažens, gan četverte arī agrākos laikos atbilda 1835. gada unificētajām mērvienībām. Pārdomas rada Debonala lietotā mēra apzīmējuma “četverte” atbilstība, jo, ja ieurbtā cauruma dziļums tiešām būtu sešas “četvertes” (6 x 17,77 cm), tad tāds caurums akmenī būtu ļoti grūti izurbjams. Akmens saspridzināšanai tik dziļš caurums arī nebūtu vajadzīgs. Vai te tomēr nav domāta kāda cita, par kārtu zemāka un Krievijā plaši lietota mērvienība “veršoks” (1 veršoks = 4,445 cm; 4 veršoki = 1 četverte), kas daudz vairāk atbilstu akmenī ieurbjamo caurumu izmēriem.

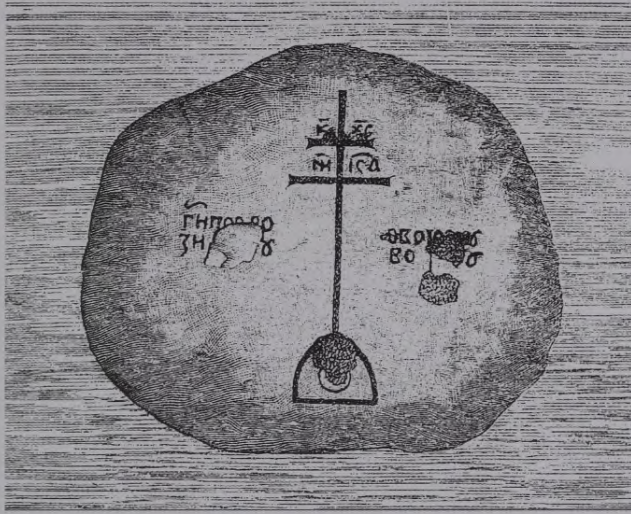
Nav īsti skaidrs, ko Debonals domājis, rakstot, ka akmens ir 16 saženus liels. Jāpieņem, ka ar to domāts akmens apkārtmērs, jo maz ticams, ka tas varētu būt akmens caurmērs, jo tad akmens izmēri izrādītos pārāk grandiozi. Pārvēršot metriskajā sistēmā, saspridzinātā akmens apkārtmērs ir bijis ap 34,1 m, bet augstums 3,2 m. Tātad tā apkārtmērs ir bijis lielāks nekā Grobiņas Pērkona akmenim vai Nīcgales Lielajam akmenim, bet augstums – mazāks nekā iepriekš minētajiem akmeņiem.

A. Sapunovs, pamatojoties uz podporučika Debonala dienasgrāmatu un citiem tā laika rakstiem par akmeņiem ar iekalumiem Daugavas gultnē, mēģināja skaidrot iekalto uzrakstu un akmens nozīmi. A. Sapunovs pieļāva iespēju, ka uzraksti akmenī iekalti *zobenbrāļu laikā*, – tātad apmēram 13. gs. A. Sapunovam un citiem krievu kņazu ģenealoģijas pētniekiem nebija zināms iekalumā minētais Svjatopolka pēcnācējs Aleksandrs (*Сapunов, 1890, 8–9*). Cits krievu virsnieks A. Poltorackis zīmīgi uzdevis jautājumu, vai tiešām nevarēja nesaspridzināt visu akmeni mazās šķembās, bet iepriekš atskaldīt gabalu ar šo uzrakstu (*Полторацкий, 1903, 21*). Literatūrā Krāslavas akmens kā, iespējams, kādreiz lielākais Latvijas akmens, atzīmējot arī tā kultūrvēsturisko vērtību, pieminēts samērā bieži (sk., piemēram: *Полторацкий, 1903, 21; Jansons, Trukšāns, 1988; Eņiņš, 1991b; Jansons, Cigle, 1992, 24; Grinbergs, 1993; Urtāns, 1993d; Jansons, Salīte, 1995, 42; Jansons, Trukšāns, 1996, 228-229; Jansons, 1999, 27; Edberg, 2001, 8-9; Западная Двина – Даугава, 2006, 146 u. c.*).

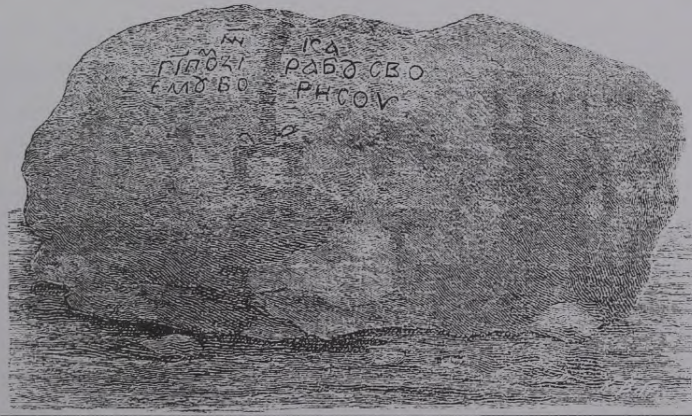
Pēc iekalumuma veida un akmens novietojuma Daugavas gultnē Krāslavas akmens visumā atbilst tā sauktajiem Borisa akmeņiem, kuros uz dažāda veida pamatnes bijis iekalts pareizticīgo krusts un teksts senslāvu valodā: *Господу*

3. att. Polockas Borisa akmens 1896. gadā. Uz akmens profesors I. Šļapkins.

4. att. Borisa akmens Daugavā, leļpus Polockas, starp Bolotņikiem un Povjanuškiem 19. gs. beigās.

5. att. Polockas Borisa akmens 19. gs. beigās.

помози рабу своему Борису (Dievs, palīdzi savam kalnam Borisam) (3. att.). Korpumā zināmi deviņi šai grupai pieskaitāmi akmeņi (Варонін, 2000, 126). Daugavas jeb Ziemeļdaugavas gultnē leļpus Polockai bijuši četri akmeņi, kuros iekalts līdzīgs teksts (4. att.). Vēl divi akmeņi ar līdzīgu tekstu konstatēti uz dienvidiem no Daugavas pie Kamenkas jeb Kameno sādžas – tagadējā Viļeikas

6. att. Drujas akmens.

rajonā un pie Visokij Gorodec sādžas Toločinas rajonā (Алексеев, 2006, 142). No visiem šiem akmeņiem viens jau 19. gs. beigās pārvests uz Maskavu un patlaban atrodas Ermitāžā, Drujas akmens saspridzināts 1936. gadā, divi citi – 20. gs. 50. gados, viens vairs nav atrodams. Pie Daugavas palikuši tikai divi Borisa akmeņi – viens no tiem vēl līdz neseniem laikiem atradās pie Drujas – zem Daugavas ūdens līmeņa, bet otrs (3., 5. att.), vispazīstamākais šā veida pieminekļis, 1981. gadā izcelts no upes gultnes un novietots stāvkresta malā Polockā pie Sofijas katedrāles (Дучыц, 1985). Drujas akmens saspridzināts, tomēr tā paliekas upes gultnē 20. gs. 80. gados lokalizēja baltkrievu arheoloģe Ludmila Dučica. 2002. gada oktobrī, pie zema upes ūdens līmeņa, akmens piecos mēģinājumos izvilktis no Zapadnajas Dvinas. Izvelkot akmens sadalījies trijos gabalos, no kuriem lielākais svēris ap 15–20 tonnu. Patlaban Drujas Borisa akmeņi novietoti zemes stūrī Drujkas upes labajā krastā pie tās ietekas Zapadnaja Dvinā (6. att.) – tieši pretim Piedrujas katoļu baznīcai, kas atrodas jau Latvijas teritorijā. Akmeņi labi saskatāms iekaltais krusts; burti vairs nav saskatāmi (7. att.).

Par Borisa akmeņiem ērtības labad saukti arī vēl divi citi Daugavas akmeņi ar iekaltiem uzrakstiem, lai gan uz viena no diviem pēdējiem akmeņiem uzrakstu līcis iekalt Rogvolds (Алексеев, 2006, 142). Akmeņi pie Kamenas (Kameno) sādžas (8. att.) iekalts līdzīgs krusts un grūti salasāms uzraksts, kurā, atšķirībā

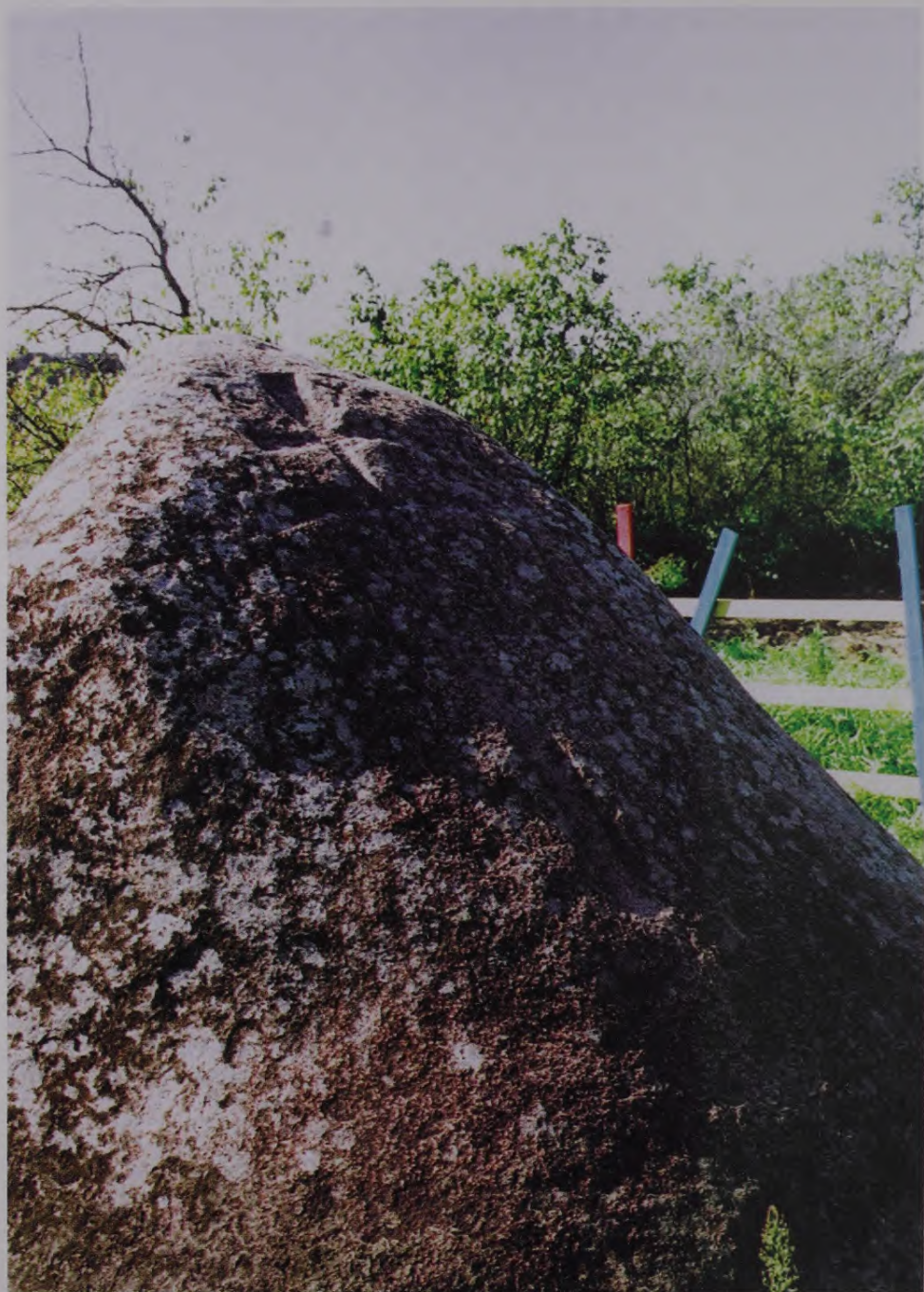
no citu Borisa akmens uzrakstu parastās formulas, parādās vēl vārds *Vorotišin* (*Воротишин* vai *Воротишины*) (*Романов, 1911*). Tiek uzskatīts, ka iekalums akmenī ievaidots pirms kāda Polockas kņaza karagājiena pret jatvingiem (*Романов, 1911; Зайцау, 2003, 37*).

Borisa akmeņiem veltītas ļoti daudzas publikācijas. Neiedziļinoties šajā visai plašajā literatūrā (sk. apkopojošus darbus ar plašām bibliogrāfijas norādēm: *Таранович, 1946; Дучыц, 1985; Дучыц, 1991, 82–84; Алексеев, 2006, 142–144*), norādīsim, ka nepastāv kopīgs vispārpieņemts viedoklis par Borisa akmeņu nozīmi. Pamatojoties uz krustu ikonogrāfiju un tekstu paleogrāfiju, noteikts, ka Boriss, kura vārds minēts uzrakstos, bijis Polockas kņazs no 1127. līdz 1129. gadam (*Рыбаков, 1964, 26–27*). Atzīmēsim dažas vairāk izplatītās hipotēzes, kas skaidro uzrakstu iekalšanas vajadzību. Tā uzraksti it kā iekalti kņaza Borisa piemiņai vai arī uzrakstus kņazs Boriss licis iekalt, dodoties karagājienā un lūdzot Dieva palīdzību. Pēc citiem uzskatiem, akmeņi bijuši pagāniskās dievu pielūgšanas vietas, un tāpēc, cīņā pret pagānismu, tajos iekalts

7. att. Drujas akmenī iekaltais krusts.

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0307045628

8. att. Rogvolda akmens pie Kamenas.

pareizticības simbols – krusts; uzraksti iekalti, lai norādītu ūdens līmeni, līdz kuram Daugava īpaša sausuma laikā izsūsējusi. Vēl uzskatīts, ka Borisa akmeņi bijušas savdabīgas navigācijas zīmes un ar iekalumiem apzīmēti kuģniecībai īpaši bīstami akmeņi. Minēts, ka Borisa akmeņi varētu būt Polockas kņazistes robežzīmes (dažādie uzskati par Borisa akmeņu nozīmi, norādot arī bibliogrāfiju, apkopotī: *Дучыц, 1985; Дучыц, 1991*). L. Aleksejevs, atsaucoties uz B. Ribakova publikācijām, uzskatīja, ka uzrakstus Borisa akmeņos līcis iekalt Polockas kņazs Boriss, kura valdīšanas laikā kņazistē bijis briesmīgs bads (*Алексеев, 2006, 142, 144*). Neviena no hipotēzēm nav pilnīgi pārliecinoša, tomēr nevar izslēgt, ka jebkura no tām var būt pareiza. Nav arī izslēdzams, ka Borisa akmeņu nozīme laika gaitā varējusi mainīties.

Krāslavas akmens iekaluma tekstā nav bijis minēts Boriss, bet Svjatopolka pēcteča vai radnieka Aleksandra vārds. Atšķirībā no citiem Borisa akmeņiem Krāslavas akmeņi tekstā bija izvietots uz “seno bruņinieku” vairoga atveidojuma, uz kura bija iekalts arī saules atveids. Krāslavas akmeņiem krievu un baltkrievu pētnieku publikācijās nav veltīta pat maza daļa no tās uzmanības, kas veltīta citiem Baltkrievijas Borisa akmeņiem. Nav skaidrs, ar ko saistāms Svjatopolka un Aleksandra vārds Polockas kņazistes kopsakarībās, lai gan Polockas kņazistes saistība ar tagadējo Latvijas teritoriju nav noliedzama (*Сапунов, 1890, 9*). Polockas kņazu ekonomiskā, administratīvā un militārā ietekme 12. un 13. gs. sniedzās līdz pat Daugavas lejtecei (*Auns, 1982, 54–55; Zeids, 1987*), un tāpēc nav nekā pārsteidzoša, ka pie Daugavas atradās kāds akmens ar uzrakstu slāvu valodā.

Kurā vietā tieši atradās Krāslavas akmens? Podporučika Debonala dienasgrāmatā lielā akmens atrašanās vieta nav tuvāk norādīta, tikai teikts, ka akmens atradies pie Krāslavas (*около местечка Креславки*). Dienasgrāmatā vēl rakstīts, ka šajā vietā Daugavas gultnē bijusi vesela akmens grēda, jo kopā ar lielo akmeni saspridzināti vēl citi deviņi caurmērā līdz četrus metrus lieli akmeņi.

Augšpus Krāslavai ir vairākas akmeņu kāpes, kurās kādreiz izspridzināts plostu un strūgu ceļš. Šobrīd visticamākā liekas versija, ka akmens ar iekalumiem atradies apmēram piecus – sešus kilometrus augšpus Krāslavas pie Balticas un Naudišu sādžām (9., 13. att.). Jau 1939. gadā arheologam P. Stepīnam, kas pats bija mācījies Krāslavas ģimnāzijā, Krāslavas skolotājs, novadpētnieks un senatnes pazinējs Ādolfs Pildegovičs bija stāstījis: “*Braucot vairākus kilometrus no Krāslavas pa Daugavu uz augšu, sasniedzams akmeņu valnis Daugavā (iešķēr-sām), kas 1939. gada vasarā, kad Daugavas līmenis bija sevišķi zems, bija labi saredzams. Uz dažiem akmeņiem esot it kā iecirstas zīmes.*” (P. Stepīna 1939. g. 4. oktobra ziņojums, glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas

9. att. Daugava augšpus Krāslavas pie Naudišu un Balticas sādžām.

▲ – saspridzinātā akmens vieta pie Kobilas salas.

nodaļas arhīvā (turpmāk – LNVMA.) Kad 1971. gadā arheoloģiski apsekoja Daugavas krastus, tika uzzināts, ka Daugavas krastā pie Balticas esot akmens ar iecirstām zīmēm (*Graudonis, 1972, 80*). Apsekojuma ziņojumā rakstīts, ka par akmeņiem (*sic!* – daudzskaitlī – J. U.) ar iecirstām zīmēm nepilnu kilometru augšpus Balticas pēdējās mājas stāstījusi 23 gadus vecā Anna Spalvis. Akmeņi tautā saukti par *Писанные камни (Rakstītie akmeņi)*. Norādīsim, ka arī Baltkrievijā Borisa akmeņi tautā tika saukti līdzīgi – *Rakstītie akmeņi (Писанные камни)*. Diemžēl pati ziņu sniedzēja toreiz nav varējusi atnākt līdzī un akmeņus parādīt, bet arheologi aptuveni norādītajā vietā Daugavas krastā gan ievērojuši joslu ar daudziem lieliem laukakmeņiem, tomēr nekādas mākslīgi kaltas zīmes šajos akmeņos viņiem neizdevies ieraudzīt. (Neparakstīts 1971. g. 14. maija ziņojums, glabājas LNVMA.) 2000. gada rudenī, iztaujājot Balticas ļaudis, nekādas ziņas par akmeņiem ar zīmēm Daugavas krastā vairs neizdevās iegūt. Izstaigājot Daugavas krastus pie Balticas 2000. gadā un braucot ar plostu pa Daugavu 2006. gada sausajā vasarā, varēja saprast, ka Daugavā augšpus Balticas sākas krācains upes posms, kas turpinās gan Balticas, gan lejāk esošās Naudišu sādžas rajonā. Te Daugavā ir vairākas kāpes, atsevišķi lielāki akmeņi, akmeņu sēkļi un saliņas. Šo vietu kā tādu, kur navigācija ir apgrūtināta, piemin vairāki

avoti (*Сапунов, 1893, 153; Западная Двина – Даугава, 2006, 249*). Zemāk Daugavas straume ir pietiekami liela un stipra, tomēr krācainu seklumu aiz Naudišiem un Kobilas salas līdz pašai Krāslavai Daugavā vairs nav. Daugavas krastos pie Balticas un Naudišiem daudzi akmeņi ir ar asām šķautnēm, kas liecina, ka tie kaut kad agrākos laikos tikuši spridzināti. Var gan norādīt, ka akmeņi ar spridzinājuma pēdām atrodas Daugavā arī leļpus Krāslavai.

Viens tāds, kādreiz liels, jau agrākos laikos saspridzināts akmens atrodas Daugavas salas Kobilas (tulkojot latviešu valodā – Ķēves salas) leļpasgalā, upes teces labajā pusē, leļpus Naudišiem. 2006. gada vasarā Daugavas līmenis bija īpaši zems, un šā akmens paliekas varēja labi apskatīt (10. att.). Kobila ir paliela, ap puskilometru gara, pat kokiem apaugusi smilšaina sala ar atbilstošu sēkli. Daugavas straume abās salas pusēs ir pietiekami liela, tomēr taisnākais Daugavas ceļš ved pa salas labo krastu; pa kreiso pusi upe ap salu met diezgan plašu loku. Vietā, kur sala beidzas, labā krasta straume savienojas ar pretējās puses straumi, veidojot diezgan asu līkumu. Šajā līkumā kādreiz bijis liels akmens, kas saspridzināts. Izgriežoties lielajā straumē, lielā akmens novietojums asajā līkumā neapšaubāmi traucēja plostus un strūgas.

10. att. Skats uz saspridzināto akmeni pie Kobilas salas.

11. att. Urbuma kanāls saspridzinātajā akmenī.

Par to, ka akmens noteikti ir saspridzināts, liecina akmens gabalu asās šķautnes un urbumu kanālu paliekas. Urbumu kanālus varēja vērot kādos piecos akmens gabalos (11., 12. att.). Kanāli ir 0,04 – 0,05 m plati; to tagadējais garums dažāds – no 0,2 līdz 0,4 m, kas visumā atbilstu sešu “veršoku” (6 x 4,445 cm) garumam. Spridzinot lieli akmens gabali (caurmērā ap metru un vairāk) un mazākas šķembas izsvaidītas ap 20 un vairāk metru plašā teritorijā. Daļa saspridzināto akmeņu atrodas zem pašreizējā ūdens līmeņa, tie apauguši aļģēm un nebija tuvāk apskatāmi. Šķiet, ka tagad redzamas akmens iekšējās, jaunās šķautnes, jo spridzinot gabali izsvaidīti uz visām pusēm; liekas, ka akmens kādreizējās ārējās malas tagad guļ uz leju, tāpēc nav iespējams redzēt, vai uz tā bijušas kādas zīmes (12. att.).

Lai gan aprakstītais akmens bijis visai ievērojams un pēc saviem izmēriem varētu atbilst Debonala saspridzinātajam, turklāt arī vietējo iedzīvotāju liecībās teikts, ka kaut kur šajā rajonā Daugavā esot redzēti akmeņi ar iekaltām zīmēm, tomēr nebija nekādu pieturas punktu, lai varētu secināt, ka tas ir tas pats akmens.

Jaunas nianšes, domājams, tieši šā akmens nozīmes skaidrojumā ienesa baltkrievu vēsturnieka V. Varoņina atradumi arhīvā, Lietuvas metrikas nepublicētajos dokumentos, un šo atklājumu publikācija 2000. gadā (Varoņin, 2000).

12. att. Saspridzinātais akmens pie Kobilas salas.

13. att. Daugava augšpus Krāslavas pie Naudišu un Balticas sādžām 1928. gada kartē.

Rakstā teikts, ka 1529. gadā Viļņas Seimā tika lemts par robežas nospraušanu starp Lietuvas lielkņazisti un Livonijas ordeni. Nosakot robežu Braslavas novadā (Braslava – tagadējās Baltkrievijas rajons uz dienvidaustrumiem no Krāslavas), tās virziens tika apzīmēts šādi: no Dvīnas [Daugavas] upes, no akmens, kas atrodas Dvīnas upē ar krievu uzrakstu, bet akmens atgādina ķēvi, iepretim šim akmenim Daugavā ietek upe, kas saucas Kobila [Kēve]. Šī pati robeža 1542. gada aprakstā noteikta šādi: līdz akmenim Kobila, kas guļ Dvīnas upē, izkalts ķēves veidā. 1529. gada aprakstā teikts, ka robežupe Kobila iztek no Pļusas ezera, ietek Peresveta ezerā, pēc tam no tā iztek un ietek Daugavā.

Šādam robežupes raksturojumam atbilst mūsdienās par Viļeiku sauktā, 12 kilometrus garā upīte, kurai ir fiksēti arī vairāki citi nosaukumi – Dvorišče, Presvjata, Belorusskaja rečka, Poļskaja rečka, Graņičnaja rečka, to starpā arī nosaukums Kobila (*Kovaļevska, 1997, 36*). Viļeika jeb Kobila tiešām iztek no Pļusas ezera, tad tek pa Presvjatu purviem Latvijas pusē un gar purvaino Prasvjata ezeru Baltkrievijas pusē (abi nosaukumi ir identificējami ar dokumentā minēto Peresveta ezeru), tad apmēram četrus kilometru garumā ir Latvijas un Baltkrievijas robežupe (20 gs. 20.–30. gados – Latvijas un Polijas robežupe), kas atspoguļojas arī upītes nosaukumu variantos, lai pēc apmēram diviem – trim kilometriem ietecētu Daugavā 300 m leņpus Kobilas salai un saspridzinātajam akmenim. Arī nelielā Viļeikas labā krasta pieteka tiek saukta par Kobilku. Pārsimt metru pirms Viļeikas ietekas Daugavā tā pietek Viļeikai no labās puses. Kobilka ir 1,8 km gara upīte, kas sākas Ceņku purvā pie Baltkrievijas robežas (*Kovaļevska, 1997, 28*). Savā tecējumā tā nav saistīta ar citām ūdenstecēm (13. att.).

Zīmīgi, ka līdz pat mūsdienām divu upīšu un Daugavas salas un sēkļa nosaukumā ir saglabājies nosaukums Kobila, kā 16. gs. saukts akmens un robežupe. Upītes nosaukums Kobila apliecināts arī 19. gs. beigās (*Сатуннов, 1893, 174*, karte grāmatas beigās). Var norādīt, ka vēl divas citas Daugavas saliņas, kas atrodas augšpus un leņpus Kobilas salai, arī ir saistītas ar “zirdziskiem” nosaukumiem slāvu valodā: Žerebok (Kumeliņš) un Koņok (Zirdziņš). Iespējams, šis nosaukumu tradīcijas tālāka attīstība vērojama mūsdienu Latvijas un Baltkrievijas robežupes nosaukumā vēl tālāk uz austrumiem. Šo upi sauc gan par Robežupi, gan par Žerebjačaju rečku (Kumeļupīti) (*Kovaļevska, 1997, 32*).

V. Varoņins savā rakstā iztīrāja arī jautājumu, vai 16. gs. dokumentos minētais akmens varētu būt vienādojams ar 1818. gadā iznīcināto akmeni. Viņš tomēr uzskatīja, ka šie akmeņi nebūtu vienādojami, jo 1818. gadā iznīcinātajā akmenī bijis iekalts vairogš un garāks teksts, bet 16. gs. dokumentos minētajā

robežakmenī šādas zīmes netiek minētas. Pēc V. Varoņina uzskatiem, 16. gs. robežakmens varētu būt viens no tiem citiem astoņiem akmeņiem, kurus Debonals saspridzināja vienlaikus ar lielo, uzrakstiem un ģerboni rotāto akmeni, jo lielākoties spridzinātāju komanda bija darbojusies tajā pašā rajonā, kur atradies 16. gs. dokumentos minētais robežakmens (*Варонин, 2000*).

Zinot, ka akmens pie Kobilas salas noteikti bijis ievērojami liels, ka tā paliekas atrodas tieši tur, kur, spriežot pēc 16. gs. dokumentiem, Livonijas un Lietuvas kņazistes robežakmenim tiešām vajadzētu atrasties, ņemot vērā, ka abi rakstos minētie akmeņi atradušies apmēram vienā rajonā, turklāt 16. gs. dokumenti runā par akmeni iekalto uzrakstu krievu valodā, kā arī pamatojoties uz zīmīgajām Latvijas puses tautas nostāstu, atmiņu, novadpētnieku un vietvārdu liecībām, kuras savukārt V. Varoņinam nebija zināmas, tomēr varētu uzdrošināties izvirzīt pietiekami pamatotu hipotēzi, ka 16. gs. dokumentos minētais Kobilas robežakmens ar uzrakstu krievu valodā un 1818. gadā saspridzinātais milzu akmens ar tekstu krievu valodā un ģerboni, varētu būt bijis viens un tas pats akmens, kura paliekas tagad atrodas Daugavā, Kobilas salas lejasgalā. Vēl varētu piezīmēt, ka akmens pie Kobilas salas ir spridzināts tieši tādā pašā veidā, kā tas tika darīts 1818. gadā, tas ir, akmenī iecurbjot kanālus, un ka akmens noteikti ir traucējis navigāciju Daugavā.

To, ka kādreiz saspridzinātā akmens gabalus ar uzrakstu paliekām vēl pēc daudziem gadiem var atrast un identificēt, liecina kāda cita Baltkrievijas Daugavas zīmju akmens liktenis. Šo akmeni saspridzināja 1718. gadā, bet akmens šķembas ar uzraksta paliekām atrada pēc 140 gadiem – 1858. gadā (*Сементовский, 1890, 96–97, 61. att.*). Arī Drujas Borisa akmens paliekas tika atrastas aptuveni 50 gadu pēc akmens saspridzināšanas. Arī Salaspils akmens galvu, kas bija pagaisusi ap 19. gs. beigām, pēc simt gadiem, 2000. gadā, arheologam Andrim Celmiņam izdevās no jauna atrast Rīgas Doma dārza izrakumos (sk. plašāk: *Celmiņš, 2001; Celmiņš, 2003*). Tas viss ļauj cerēt, ka varbūt Daugavas ūdeņi pie Kobilas salas sedz viena no Latvijas lielākajiem akmeņiem daļas, uz kurām varbūt ir saglabājušās senā iekaluma paliekas. Kā rakstīts podporučika Debonala dienasgrāmatā, no lielā akmens pēc spridzināšanas palikuši trīs lielāki gabali, kuru caurmērs bijis ap trīs metri (Kobilas salas lejasgala saspridzinātā akmens lielākie redzamie gabali tomēr nav tik lieli). Nav neiespējami, ka uz kāda no lielajiem akmens gabaliem pēc spridzināšanas varētu saglabāties senā iekaluma fragmenti, kurus varbūt var mēģināt no jauna atrast.

V. Varoņins iztīrāja arī jautājumu, kāpēc akmenim bijis tāds zīmīgs vārds. Viņš norādīja uz saistību ar baltkrievu pēdakmeņiem, kuros bieži redzami zirga

pakava nospieduma veida iedobumi. Iespējams, ka akmenī bijusi iekalta zirga vai ķēves galva vai arī pašam akmenim ir bijis ķēves atveids (*Варонин, 2000, 127*). Atzīmēsim, ka arī Latvijas pēdakmeņiem ir raksturīga tradīcija par zirga pakava nospiedumiem akmenī (sk. plašāk: *Уртанс, 1988a*). Iespējams arī, ka akmenī iekaltajā ģerbonī bijis tēlots zirgs. Latvijā tālāk Daugavas tecē ir zināmi akmeņi, kas pēc sava nosaukuma un tradīcijām ir bijuši saistīti ar zirgu un pajūgu: Lielais zirgs Bebrulejas krācēs pie Pļaviņām (*Avotiņa, 2003, 22, 30*), Dīriķu Velna pajūgs, kas sastāvēja no diviem akmeņiem: “vāģiem” un “zirga bez galvas”, Jumpravā, Daugavas kreisajā krastā (*Lauzums, 1870; Pumpurs, 1980, 73–74*) un Daugavas zirgs Doles salas lejasgalā (*Ancelāne, 1961, 53–54; Izcelšanās teikas, 1991, 79; Strazdiņa, 2001, 6*). Vismaz divos gadījumos – Bebrulejas krācēs un Doles salas lejasgalā, bet iespējams, ka arī Jumpravā – šie akmeņi bijuši nopietns traucējums navigācijai Daugavā. Atcerēsimies, ka arī akmens Kobila bija nopietns šķērslis navigācijai. Varbūt tā ir kāda savdabīga, tieši Daugavai raksturīga tradīcija, kas likusi ļaudīm akmeņos saskatīt līdzību ar zirgu un šo līdzību skaidrot teikās. Arī romantiskajā tradīcijā viņi tiek salīdzināti ar zirga krēpēm, un tās atgādina šļakatas, kas noteikti varēja veidoties pie Daugavas akmeņiem.

Ja 16. gs. rakstītajos avotos minētais akmens Kobila tiešām ir bijis tas pats, kura paliekas atrodas pie Kobilas salas, un tas pats, kuru saspridzināja 1818. gadā, tad tas ir viens no Latvijas lielākajiem akmeņiem, kas pēc savas novietnes atbilst Daugavas Borisa akmeņiem. Akmens atrašanās vieta varētu stiprināt hipotēzi, ka iekalums akmenī izdarīts, lai apzīmētu navigācijai īpaši bīstamu vietu. Iekalums izdarīts jau kaut kad pirms 1529. gada, jo robežas aprakstā akmens Kobila tiek apzīmēts kā tāds, kurā iekalums jau ir. Ja tas tā, tad akmens Kobila ir arī viens no agrāk datētajiem un lokalizētajiem Latvijas robežakmeņiem, kas atradās zīmīgā vietā uz divu valstu – Livonijas un Lietuvas lielkņazistes – robežas, kur tā griezās projām no Daugavas. Acīmredzot arī pirms 16. gs. akmens bijis pietiekami zīmīgs un pazīstams, ja tajā iekalts uzraksts un vēlāk tas izmantots kā robežzīme.

Krāslavas Augusta akmens

Krāslavas Augusta akmens (14. att.), kas saukts arī par Plāteru akmeni vai Robežakmeni, Krāslavā ir ļoti populārs. Akmens atrodas Krāslavas galvenās jeb Augusta ielas malā, kura paralēli Daugavai šķērso visu pilsētu, pie mājas ar 12. numuru, netālu no Krāslavas pilsētas robežas, iebraucot no Daugavpils puses (15. att.). Augusta jeb agrākos laikos Augustovkas ielas nosaukums ir ciešā sakarā ar Augusta akmeni, lai gan akmens laika gaitā orientēts pret dažādi sauktām ielām: sākotnēji – pret Augusta (Augustovkas) ielu, pirmskara laikā – pret

14. att. Krāslavas Augusta akmens.

15. att. Krāslavas Augusta akmens novietojums.

▲ – Krāslavas Augusta akmens.

Krasta ielu, vēlāk – Nikodema Rancāna ielu, padomju laikā – pret Maskavas ielu. Pēc Augusta akmens arī visu šo Krāslavas pilsētas daļu ļaudis bieži vien neoficiāli sauc par Augustovku.

Krāslavas Augusta akmens atrodas zālienā, līdzās pret ielu vērstās dzīvojamās mājas fasādei, starp māju un ietvi. Akmens dziļi iegrimis zemē, un, lai gan laiku pa laikam tas tiek nedaudz atrakts, akmens patiesie, zemes segtie izmēri nav precīzāk nosakāmi. Tas ir liels (garums 2,8 m, platums 2,2 m, augstums ap 0,7 m; dažādās publikācijās minēti atšķirīgi akmens izmēri), rupjgraudains, plaisains granīta blūķis, kura pret ielu vērstajā, nedaudz slīpajā sēnā apmēram 0,05 m dziļi iekalta un izlidzināta regulāra taisnstūrveida plakne (1,30 x 0,55 m). Plaknes augšdaļas vidū simetriski iekalts kronis, zem tā – trīs līmeniskas, paralēlas līnijas, kuras no kreisās puses, no augšas uz leju šķērso slīpa līnija. Līniju kreisajā pusē iekalts skaitlis “17”, labajā – “29”. Abi skaitļi kopā veido iespējamo gada skaitli “1729”. Iekaluma līnijas ir asas, labi konturētas, un viss iekalums ir veidots profesionāli, respektīvi, Augusta akmens iekalumu neapšaubāmi ir izveidojis profesionāls akmeņkalis.

Augusta akmens ir tik liels, ka tas nevarētu būt uz savu tagadējo vietu pārvietots. Iela, agrākos laikos ceļš, kas veda gar akmeni, vienmēr bijusi nozīmīga satiksmes maģistrāle, pa kuru pārvietojās lielāks daudzums cilvēku un, domājams, lielais akmens senā ceļa malā jau pirms iekaluma izveidošanas gājējiem un braucējiem varēja būt labi zināms un ieraugāms. Iekalums nepārprotami veidots tā, lai tas būtu labi redzams no ceļa puses, tātad iekalums domāts ceļiniekam, kas tuvojas Krāslavai, kuras senais centrs ar baznīcu atradās pāris kilometru tālāk.

Ļoti iespējams, ka akmens augšējā daļa kaut kad agrāk ir noskaldīta. Akmens aprakstītājs A. Gusars savā 1929. gada ziņojumā min, ka būvmateriālu vajadzībām noskaldīta pat apmēram 1/3 daļa akmens augšdaļas. Par to liecinot akmens saplosītā un saskaldītā virsma (A. Gusara 1929. g. 15. oktobra ziņojums, glabājas LNVMA). Grūti pateikt, kad šī akmens apskaldīšana notikusi un vai tā vispār notikusi, jo Augusta akmens, domājams, vienmēr tautā un arī Krāslavas pārvaldītāju vidū bijis visai populārs, tāpēc diezin vai ļautu akmeni tā vienkārši skaldīt būvmateriālu vajadzībām. Varbūt akmens virsējās daļas apskaldīšanu var izskaidrot citādi. Ja nu sākotnējā iecere būtu bijusi uzrakstu iekalt akmens virspusē, un tāpēc tā sākotnēji rupji līdzināta, bet, atklājot, ka akmens virspuse ir pārāk plaisaina un neviendabīga, senais akmeņkalis no ieceres ir atteicies? Tagadējā novietojumā akmeņkaļa nolīdzinātā plakne ir tik slīpa, ka ūdens uz tās nevar uzkrāties, respektīvi, tas notek, neiespiežoties akmens plaisās, un tādējādi ziemas laikā, ūdenim sasalstot, iekalums netiek bojāts. Šķiet, ka tieši šis iekaluma slīpums ļāvis Augusta akmens zīmēm gandrīz 300 gadu saglabāties bez jūtamiem bojājumiem ļoti labā stāvoklī.

Par Augusta akmeni 1930. gada pavasarī fiksēts lielāks daudzums nostāstu. Tos no saviem skolēniem – ģimnāzistiem pierakstīja toreizējais Krāslavas ģimnāzijas skolotājs Rauls Šnore, kas gan Krāslavā ilgi nestrādāja, jo pievērsās savam vēsturnieka pamataicinājumam – arheoloģijai – un drīz atgriezās Rīgā. Spriežot pēc ģimnāzistu uzvārdiem, tie ir bijuši, kā jau tas Krāslavā parasts, dažādu tautību cilvēki. Arī viens no R. Šnores toreizējiem skolniekiem, vēlāk pazīstamais arheologs Pēteris Stepinš savās atmiņās atceras, ka Krāslavas ģimnāzijas skolēnu nacionālais sastāvs bijis visai raibs (*Stepinš, 2005, 89*). Folkloras pierakstiem daudznacionālajā Krāslavas vidē bija savas īpatnības (*Vīksna, 1996, 215*). Acīmredzot nostāsti par Augusta akmeni bijuši izplatīti dažādu tautību krāslaviešu vidū, lai gan ģimnāzists V. Bražinskis savā stāstījumā nez kāpēc norāda, ka “*tuvākas ziņas [par Augusta akmeni – J. U.] var sniegt tuvumā dzīvojošie čigāni*” (V. Bražinska 1930. g. 31. marta stāstījuma pieraksts, glabājas

LNVMA). Ne visi R. Šnores pieraksti ir precīzi datēti; dažiem norādīts tikai pieraksta gads vai arī pat šādas norādes trūkst, tomēr pierakstu vienveidīgā forma liecina, ka tie tapuši vienā laikā, respektīvi, 1930. gada pavasarī.

Pirmo grupu veido nostāsti, ka pie akmens atradusies poļu karavadoņa nometne un karaspēka uzturēšanās laikā akmenī iekalts skaitlis un zīmes (A. Grišānes 1930. g. stāstījuma pieraksts; A. Gusara 1944. g. 31. maija ziņojums, glabājas LNVMA).

Cita nostāstu grupa vēsta, ka ap akmeni kādreiz bijuši biezi meži, kuros allaž medījis karalis Augusts (Augusts II, Augusts II Stiprais, Augusts III, Augusts Ponjatovskis, Sigismunds Augusts, vārdā nenosaukts ķēniņš vai karalis). Pie akmens karalis ieturējis maltīti, dzīrojis un atpūties; tam par piemiņu licis akmenī iekalt kroni un gada skaitli; tāpēc akmens ieguvis Augusta akmens nosaukumu (A. Dunska 1930. g. 17. marta, A. Razmusa 1930. g. 17. marta, M. Lurjē 1930. g. 28. marta, V. Bražinska 1930. g. 31. marta, A. Grišānes un M. Klaberes 1930. g. un A. Kondrata stāstījumu pieraksti, glabājas LNVMA). Zīmīgi ir tas, ka nostāstos samērā precīzi tiek nosauktas karaliskās personas, turklāt tās visas ir saistītas ar vārdu “Augusts”.

Vairāki Daugavas kultūrvēsturiskie akmeņi – Stukmaņu Pētera akmens, Vīpes Vaiķu akmens, kas atradās senā Daugavas ceļa malā, ir saistīti ar nostāstiem par karaliskajām personām, kas pie akmens ieturējušas maltīti. Ļoti dzīvi izrādījās nostāsti par pie Pētera akmens aprakto mantu. Grūti pateikt, kāpēc, bet par Augusta akmeni kā par mantas norakšanas vietu nostāsti neko nemin.

Augusta akmens bieži minēts tūrisma ceļvežos un dažāda veida literatūrā (*Tomaszewicz, 1938, 54; Jansons, Trukšāns, 1988; Urtāns, 1990, 88–89; Jansons, Trukšāns, 1996, 227; Kovaļevska, 1997; Jansons, 1999, 35; Kušķis, Korsaks, 2004, 47 u. c.*).

Nenoliedzot nostāstos minētos akmens zīmju izcelsmes iemeslus, kas tiešām varēja būt saistīti ar iekalumu rašanos, pamatotāks tomēr šķiet uzskats, ka gada skaitlis “1729” un pārējās zīmes Augusta akmenī iekaltas par godu citiem notikumiem. 1729. gada 25. janvārī Ludvigs Plāters (dzimis pirms 1693. gada – miris 1736. gadā) no iepriekšējiem īpašniekiem – Čapsku dzimtas – nopirka Krāslavu, kas ar laiku kļuva par plašās Plāteru dzimtas centrālo īpašumu Latgalē. Tajā pašā gadā Krāslava ieguva miesta tiesības (*Manteuffel, 1879, 115; Сапунов, 1893, 453–455; Mantuffel, 1901, 7; Konarski, 1967, 53; Gekišs, 1996, 71 u. c.*) Plāteriem sākumā piederēja Indrica, kas atrodas Daugavas labajā krastā augšpus Krāslavai. Krāslavas baznīca sākotnēji bija tikai Indricas baznīcas (16. att.) filiālbaznīca (*Manteuffel, 1901, 7; Kaminska, 1990, 107*). Par

16. att. Indricas baznīca.

Indricu kā centru liecina nocietinātās muižas paliekas, kas pēc arheoloģisko izrakumu materiāliem datējamas ar 15.–18. gs. sākumu un atrodas tā sauktajā Indricas pilskalnā, netālu no Indricas baznīcas. Indrica ir uzskatāma par sava laika centru un Plāteru agrīno rezidenci (*Zariņa, 1984; Zariņa, 1986*). Uz šo pašu laiku attiecināms kultūrlānis konstatēts pie baznīcas un vēl divās tuvumā esošās apmetņu vietās (*Zariņa, 1996b*). Indricas nocietinātā muiža gājusi bojā Ziemeļu kara laikā 18. gs. sākumā (*Zariņa, 1996a, 19*). Starp Indricas nocietinātās muižas atradumiem lielu vietu ieņem krāsns podiņi (63 dažādu podiņu veidu 1800 fragmenti); to vidū ir ar 17. gs. datējami krāsns podiņi ar Plāteru ģerboni (17. att.). Tas liecina, ka vismaz Plāteru vidē, bet jādodomā – arī Indricai piesaistīto ļaužu vidē un plašākā apkārtnē – Plāteru ģerbonis bija

17. att. Plāteru ģerbonis uz Indricas nocietinātajā muižā
(Indricas pilskalnā) atrastā krāsns podiņa.

labi pazīstams, tāpēc bija pietiekami loģiski iekalt Plāteru ģerboni Krāslavas Augusta akmenī. 1729. gada Plāteru Krāslavas pirkuma un atpazīstamā ģerboņa ietekmē Augusta akmens, iespējams, ieguva arī Plātera akmens nosaukumu. Nav noliedzams, ka 1729. gadā – un šāds gada skaitlis iekalts Krāslavas Augusta akmenī – Polijas, respektīvi, arī Polijā ietilpstošās Inflantijas jeb Latgales karalis bija Augusts II (1697–1733). Karaliskās personas Augusta vārds tiešām varēja ietekmēt Augusta akmens nosaukuma izcelsmi. Tautas nostāsti visumā ir šādiem akmeņiem raksturīgi, tie vēsta par karaliskajām personām, kas pie akmens ietur maltīti un par piemiņu šim notikumam liek akmenī iekalt zīmes, gada skaitli, galda piederumus u. c.

Augusta akmens saistību ar Plāteriem visnoteiktāk apliecina Plāteru ģerboņa centrālā simbola – trīs paralēlu līniju, kuras no kreisās puses no augšas uz leju šķērso vēl viena līnija – iekalums nolīdzinātā laukuma centrālajā daļā. Līdz ar to

Augusta akmens simbolika varētu būt skaidrojama šādi: karaļa kronis iekaluma augšpusē simbolizē karaļa varu un Plāteru padevību vai atrašanos zem šīs karaliskās varas, pašu Plāteru ģerboņa centrālā daļa iekalumā norāda uz Plāteru klātbūtni kādā notikumā, kuru apliecina gada skaitļa "1729" dalīts iekalums abās pusēs Plāteru ģerbonim. Zinot, ka tieši šajā gadā Ludvigs Plāters nopirka Krāslavu, iekaluma simboliskā jēga kļūst nepārprotama. Gan iespējams, ka ar karaļa kroni ir simbolizēta kāda patlaban nenoskaidrojama karaliskās personas, šinī gadījumā – Augusta – ieinteresētība Plāteros vai Krāslavā, kas vēlāk likusi akmeni saukt karaļa vārdā par Augusta akmeni. Plāteru ģerboņa atrašanās zem karaliskā kroņa zināmā mērā sasaucas ar viduslaiku lēņa devēja jeb seniora un lēņa ņēmēja jeb vasaļa attiecībām. Šāda seniora un vasaļa zīmju kombinācija ir iekalta arī Stukmaņu Pētera Daugavas akmenī.

Krāslavā ir bijuši arī citi akmeņi ar kultūrvēsturisku nozīmi. Kāda R. Šnores ģimnāzista stāstījuma pieraksts 1930. gadā liecina par akmeni Krāslavā, toreizējās Krasta ielas nama sakņu dārzā:

"Liels akmens, ko tagad pārklāj zemes slānis. Zem virsējā lielā akmens atrodas vairāki mazāki gludie akmeņi, zem kuriem, kā stāsta, ir apraktas lielas bagātības. Stāsta arī, ka akmens esot apburts un katram, kas mēģinās mantas atrakt, būšot jāmirst. Šīs mantas apraktas, frančiem ejot no Krievijas 1812. g."

(V. Voronova 1930. g. 18. marta stāstījuma pieraksts, glabājas LNVMA.)

Pieminekļu valdes arhīvā (tagad – LNVMA) glabājas divas Daugavpils apriņķa priekšnieka un viena Krāslavas miesta policijas priekšnieka 1922. un 1923. gadā rakstītās vēstules, kurās stāstīts par stabveidīgiem akmeņiem jeb seniem tēliem no Krāslavas. Kādu no šiem akmeņiem poļu karavīri [tātad Latvijas brīvības cīņu laikā 1919.–1920. gadā – J. U.] esot pārveduši no Daugavas krasta un uzstādījuši Krāslavas muižas pagalmā. Esot bijuši vēl arī citi divi mazāki stabveida akmeņi. Tomēr rakstītājiem arī šķitis, ka akmeņiem neesot vēsturiskas nozīmes, jo vietējie ļaudis par akmeņiem kā seniem elktēliem neko nezina. Krāslavas miesta policijas priekšnieks, apskatot akmeņu atrašanas vietu Daugavas krastā, rakstīja: "[...] *Piezīmēju, pie personīgas apskatīšanas Daugavas krastu apzīmētā vietā neatradu nekādu pazīmju, kas varētu liecināt par kādreiz bijušu Leišu svētnīcu, akmeņi, kuri guļ piekrastē, ir, domājams, izgāzušies no krasta klints, kas arī redzams klints sienā – smilšu akmeņu slānis. Tātad tēlu veidīgie smilksu akmeņi no klints atrauti un no ūdens izskaloti. [...]*" (1923. g. 31. maija raksts, glabājas LNVMA.)

Šādi akmens stabi Krāslavā bijuši vai pat vēl tagad esot vairākās vietās, tomēr izskaidrojums dīvainajiem akmens stabiem ir samērā vienkāršs. Lejpus Krāslavai pie Adamovas (18. att.) plašu Daugavas līkumu sauc par Krasnaja luka vai – tulkojumā – Sarkanais loks. Kā 1932. gadā rakstīja Zelmārs Lancmanis: “[...] *Lejpus Sarkanā loka, līkumā augsta krauja ar sarkano morēnas mālu virsū. Lietus ūdeņu šķīdinātie miltveidīgie kaļķi, ko morēnu māli satur, ir, vertikāli sūkdamijs pa granti, to cementējuši stabu veidā. Kādu stabu grāfs Plāters licis uzstādīt Krāslavā pie savas pils, kur tas tautā radījis teikas par elku tēlu*” (Lancmanis, 1932, 5). Līdzīgi dīvainos akmeņus Adamovas kraujā 1939. gadā skaidroja arī ģeogrāfs I. Sleinis: “*Krauja interesanta ar to, ka te krastmalā guļ stabveidīgi grants akmeņi. Tos sacementējis kaļķains ūdens, vertikāli sūkdamijs cauri morēnas uzbērumam. Tā cēlies arī akmens stabs, kas uzstādīts Krāslavas ģimnāzijas pagalmā*” (Pēc: Eberhards, 1996, 37). “*Nedaudz zemāk palienē varam iepazīties ar dīvainiem, labi sacementētiem un nogludinātiem smilšakmens laukakmeņiem. Palūkojoties nedaudz uz augšu, ieraugām smilšakmens slāņus, kas spraucas ārā no nogāzes. Nepārsteigsimies ar secinājumiem – tie nav devona sistēmas smilšakmeņi, bet gan tā sauktie konglomerāti, kas izveidojušies, ar kalcija karbonātu piesātinātiem pazemes ūdeņiem sacementējot smilts un smalkas grants*

18. att. Daugavas krasta atsegums kraujā pie Adamovas.

19. att. Akmens stabs –
“elka tēls” Krāslavā Kaplavas ielā.

slāņus pēcledus laikmetā. Palu ūdeņi konglomerāta atlūžņus ilgā laika periodā ir nogludinājuši un izveidojuši savdabīgus “viltus laukakmeņus”. (Jansons, Trukšāns, 1996, 230).

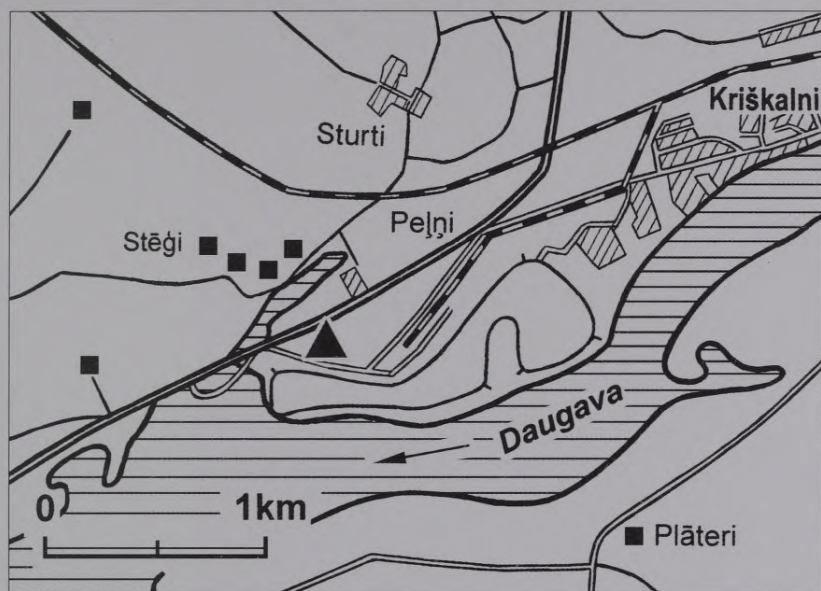
2001. gada vasarā nejauši ieraudzīju divus šādus mulsinošus akmens stabus netālu no tilta pār Daugavu pie kāda Kaplavas ielas nama (19. att.). Vienā no šiem akmeņiem iekalti grūti saskatāmi skaitļi, otrā – rozetveida zīme, tomēr paši akmeņi nav mākslīgi veidoti (Urtāns, 2002, 111).

Stukmaņu Pētera akmens

Viens no pazīstamākajiem Daugavas kultūrvēsturiskajiem akmeņiem ir Pētera akmens pie Stukmaņiem, saukts arī par Zviedru akmeni, Robežakmeni, Lielo akmeni un pēdējā laikā – par Bīskapa akmeni. Tas atrodas Rīgas – Daugavpils šosejas labajā pusē, ap 1,5 km pirms Pļaviņām, mežmalā pie vecās šosejas, netālu no Stabulnieku mājām (20.–21. att.). Akmens ir noapaļoti četrstūrains sīkgraudains, viendabīgs, pelēks biotīta granīts ar kālija laukšpata un plagioklāza kristāliem (Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas fakultātes laukakmens pase Nr. 52., 1979. g.). Akmens (2,6 x 2,0 x 1,9 m) vienā sālā iekalta vairogu atgādināša zīme un ar krustu sakrustots bīskapa zizlis. Vairogveidīgā zīme ir 0,32 x 0,30 m liela, bet otras zīmes caurmērs ir ap 0,5 m. Zīmju rievu platums 1,5 – 2 cm, dziļums ap 1 cm (22.–25. att.).

1794. gadā par šo akmeni tā laika pazīstamais kartogrāfs L. A. Mellins rakstīja, ka akmens atrodas apmēram vienas versts attālumā no Aiviekstes un tajā iekalts krusts, vairogs un atslēga (*Mellin, 1794, 536*). 1887. gadā izdotā Daugavas ielejas ceļveža autori akmenī jau saskatīja bīskapa zizli, lai gan krusta zīmi tie vēl uztvēra kā zobena atveidojumu (*Ilster, Schtrenk, 1887, 18*). Pirmais, kas publicētos rakstos secināja, ka Pētera akmens ir robežakmens un tajā iekalti bīskapa un ordeņa ģerboņi, bija Līdumnieks (*Līdumnieks, 1922*). Vēlāk šī doma tika atkārtota arī citu autoru darbos (*Štāls, 1924, 20; Caune, 1965, 169; Urtāns, 1987; Daugavkrastu pieminekļi, 1989, 11–12 u. c.*). Stukmaņu Pētera akmens vienmēr bijis un joprojām ir populārs tūrisma objekts, tāpēc tas jau no senākiem laikiem bieži minēts dažādos tūrisma ceļvežos un cita veida literatūrā (*Döring, 1879; Ilster, Schtrenk, 1887, 18; Jaunsudrabiņš, 1930, 30; Vanags, 1938, 41; Brūklens, 1957, 28, 46; Saltupe, Eberhards, 1980, 62–63; Vanags, 1986, 64–65; Avotiņa, 1990, 146; Jakubenoka, 1998, 100; Mugurēvičs, 1999, 79; Urtāns, 2001, 37; Западная Двина – Даугава, 2006, 145 u. c.*).

Pētera akmens sakarā figurē dažādi nostāsti par karalisko personāžu (Pēteris I, Napoleons, zviedru ķēniņš) pusdienošanu un par mantu, kas apslēpta zem

20. att. Stukmaņu Pētera akmens novietojums.

▲ – Stukmaņu Pētera akmens.

21. att. Stukmaņu Pētera akmens apkārtne no putna lidojuma.

22. att. Stukmaņu Pētera akmens ar aizmilzušu mantraču bedri akmens pakājē.

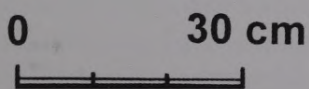
23. att. Stukmaņu Pētera akmens.

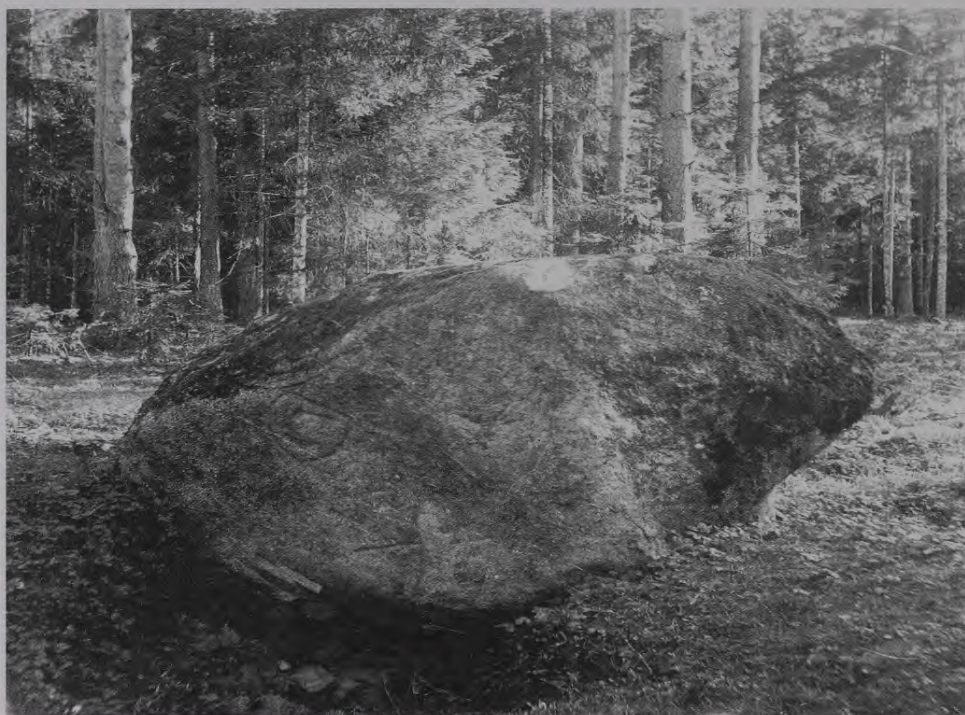

24. att. Stukmaņu Pētera akmens.

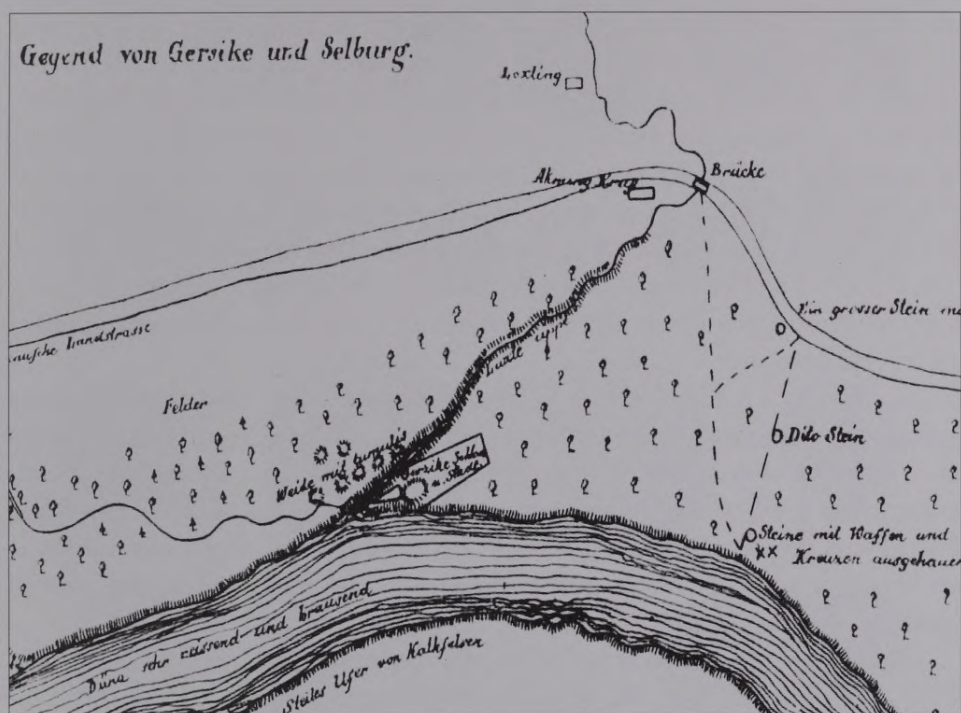
25. att. Stukmaņu Pētera akmenī iekaltās zīmes.

26. att. Stukmaņu Pētera akmens 19. gs. beigās.

akmens. Folklorā un reizēm arī populārzinātniskajā literatūrā dažādi izprastas akmenī iecirstās zīmes, saskatot tajās sirds, vairoga, krusta, šķēpa, zobena, šķīvja, naža, dakšiņas, karotes atveidojumus. Ap akmeni ir tagad aizmilzušas senu rakumu pēdas. Senākos laikos pie akmens, lai iegūtu it kā zem tā paslēptos dārgumus, izrakta mantraču bedre un akmens tajā iegāzts uz sāniem. To apliecina agrākais pieejamais akmens fotoattēls no 19. gs. beigām, kurā labi redzama līdzās akmenim izrakta, vēl neaizmilzusi bedre (26. att.) (attēla oriģināls glabājas Augusta Bilenšteina fondā, Akadēmiskās bibliotēkas retumu nodaļā. Ms. 1153, 78, 40). Arī E. Tabākas 1928. g. 16. jūlija ziņojumā (glabājas LNVMA) teikts, ka akmens iegāzts tam blakus izraktā bedrē. Tas nozīmē, ka iekaltās zīmes, kas tagad atrodas akmens sātā, kādreiz atradušās akmens virspusē. Iespējams, ka mantračus vedinājušas rakt nostātos minētās ziņas par dārgumiem, kas apslēpti zem akmens – naudas lāde, zelta karote u. tml. Nostātos minēts, ka pie akmens ēdis pusdienas Pēteris I (arī Napoleons, zviedru ķēniņš). Pēc maltītes zelta un sudraba trauki un ēdamrīki aprakti zem akmens, bet pašā akmenī iekalti to atveidojumi. Tuvējās upītes malā esot aprakts zārks

27. att. Fr. Kruzes 1839. gadā sastādītā plāna fragments ar četriem Lokstenes robežakmeņiem.

ar naudu un pretī tam stāvējusi melna egļu, kurā par zīmi ielauzts zelta zobens. Ezotērisko uzskatu piekritēji Stukmaņu Pētera akmeņi saskata senu, mākslīgi apdarinātu kultakmeni, kurā jau mezolīta laikmetā iekaltas mītiskas zīmes (Vīks, 1989).

Pētera akmeņi tiešā tuvumā – Daugavas krastā pie Lokstenes upītes ietekas – atradās Lokstenes viduslaiku pils. Spriežot pēc arheoloģisko izrakumu datiem un rakstītajiem avotiem, Lokstenes pils celta 14. gs. pirmajā pusē. Lokstenes vārds pirmo reizi rakstītajos avotos minēts 1354. gadā, kad dokumentēta Rīgas arhibīskapa Fromholda un viņa vasaļu Tīzenhauzenu savstarpējā zemju apmaiņa un šo zemju robežu regulēšana Kokneses novadā un Krustpils apkārtnē (Mugurēvičs, 1977, 97–98).

Lokstenes tuvumā zināmi vēl vismaz četri akmeņi ar iekaltiem krustiņiem un zīmēm. Viens no tiem atradies ap piecus kilometrus no Lokstenes – virzienā uz Koknesi – Daugavas labajā krastā pie Dakteru mājām (Ilster, Schtrenk, 1887, 18). Četri akmeņi atzīmēti Fr. Kruzes 1839. gadā sastādītajā Lokstenes apkārtnes plānā (Kruse, 1845, plāns grāmatas beigās) (27. att.). Divi no tiem

atradušies līdzās Daugavas krastā, ap kilometru no Lokstenes pils – virzienā uz Aiviekstes ieteku. Fr. Kruze plānā pie šiem akmeņiem atzīmējis “*Steine mit Waffen und Kreuzen ausgehauen*” (Akmeņi ar iekaltiem ieročiem un krustiem). Pie Pētera akmens plānā atzīmēts “*Ein grosser Stein mit Waffen*” (lielāks akmens ar ieročiem). Starp šiem akmeņiem plānā norādīts vēl ceturtais, pie kura atzīmēts “*Dito Stein*”, ar to uzsverot, ka arī ceturtajā akmenī bijuši līdzīgi iekalumi (“*Dito, tas pats, lietots, lai tas pats apzīmējums nebūtu jāatkārto.*” (Vidiņš, 1911, 79)). Visus četrus akmeņus savienojusi taka vai stīga. Neviens no šiem akmeņiem, izņemot Pētera akmeni, nav tuvāk aprakstīts un līdz mūsu dienām tie nav saglabājušies.

Zināms, ka Livonijas laikā robežu apzīmēšanai parasti izmantoja augošus kokus ar cietu koksni (galvenokārt ozolus, ošus, priedes), iegriežot tajos “*burtas*”, kuru izcelsme saistāma ar senajām īpašuma zīmēm. Zīmes bija dažādi kombinētas līnijas un ģeometriskas figūras (sal., piemēram, ar viduslaiku Rīgas lībiešu īpašumu zīmēm: *Caune, 1998*). Blakus “*burtām*” nereti bija iegrieztas arī heraldiskas figūras: lilijas, radziņi, augstmaņu ģerboņi. Dažkārt robežzīmes iekala arī akmeņos (*Švābe, 1926, 108–109*).

Īpašuma robežas orientierus labi parāda kaimiņos esošā Kokneses novada 1599. gada revīzijas materiāli R. Malvesa tulkojumā no poļu valodas (*Malvess, 1968, 166–167*):

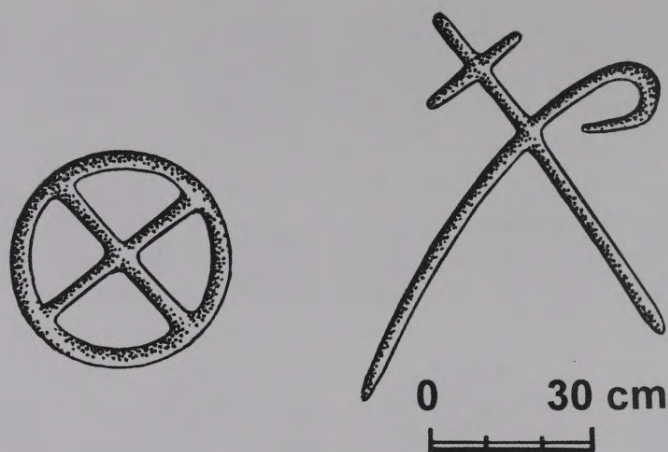
Robeža sākās no Lokupītes ietekas Ogrē (Ugra), t. i., no Lielvārdes (Lenowartski), tad gar Lokupi uz augšu līdz upītei “Lokmenai” (Lokmena). Gar šo “Lokmenu” uz augšu līdz vecām akmens kapenēm, kas atrodas “Dubavas” (Dubaus) purvājos. Tad pa labi paliek Kokneses zemes, bet kreisā pusē – muižnieku lauki, piederoši Madlienas (Syzegalski) pagastam. No kapenēm robeža iet tālāk līdz “Lumeldas” upītei, kas ietek Ogrē; tad gar Ogrī divas jūdzes uz augšu līdz strautam, ko sauc “Stariņi” (Staryni), paturot vienmēr prātā, ka Kokneses gruntīm jāatrodas labajā pusē, bet “Orlenas” (Orlenskie) laukiem pa kreisi. No strauta “Stariņi” jāiet līdz divām vecām kapenēm, kas atrodas pie veca ozola, kurā iecirsts senlaiku krusts. No šī ozola jāiet gar purvu, ko sauc “Dlugi” (t. i., “garš” – Dlugie), līdz otram ozolam, arī iezīmētam ar veclaiku krustu. Šis otrais ozols aug pie pašas lauku mājiņas, kurā dzīvo Kokneses pils dzimtcilvēks, iesaukts par Hansenu. Tad, atstājot Kokneses laukus labajā pusē, bet “Orlenas” tīrumus – kreisajā, ejam no šī ozola pāri pļavai, iesauktai “Netikle” (Netykle), līdz strautam “Teveridia” (Tewverdia). Tad gar strautu uz leju līdz Pērses upītei; gar upīti kādu jūdzi uz leju līdz strautam “Apezeram” (Apezer), tālāk gar strautu uz augšu līdz vecai akmens kapenei, bet no turienes uz “Svirzekalnu”, kur kalna virsotnē aug vientuļš osis, iezīmēts ar krustu. No oša, pāri “Melnvepora” (Melnwepor) purvam, līdz “Speķupītei” (Speķup). Gar

28. att. Rīgas arhibīskapijas monētas ar Rīgas arhibīskapu mazo ģerboni – sakrustotu krustu un scepteri.

“Speķupītes” krastu uz leju līdz “Melnupei”, tad gar šo upīti uz leju līdz “Polojas” upītei. Divas jūdzes uz leju gar “Poloju” līdz upei “Odzei”. Tad pāri upei “Odzei”, pāri lielam purvam, gar lielu priedi, iezīmētu ar krustu. No šīs priedes jāiet gar lielu mežu, ko sauc par “Doresilu” (Dorszyl) līdz divām vientuļām liepām, iezīmētām ar krustiem un augošām lielceļa malā. Šīs lielceļš savieno Koknesi ar Krustpili (Kreychorgh). No liepām taisnā līnijā jāiet uz Daugavas pusi. Tur arī beidzas Koknesei piederošā zemju un silu robeža.

Pieņemot, ka Stukmaņu Pētera akmens ir robežakmens, tajā varēja būt iekalts Rīgas arhibīskapu mazais ģerbonis – sakrustots bīskapa zizlis un krusts (25. att.). Rīgas arhibīskapu mazais ģerbonis šādā veidā zināms jau kopš 14. gs., kad tas tika lietots Rīgas arhibīskapu zīmogos (*Rīgas arhibīskapi*, 1928, 18, 20, 22, 24 (attēli)). Arī jau pirmajās droši konstatējamās Rīgas arhibīskapu kaltās monētās, kas attiecas uz 15. gs. sākumu vai pat 14. gs. beigām, līdzās arhibīskapa dzimtas ģerbonim iekala Rīgas arhibīskapu mazo ģerboni (*Šnore*, 1936, 80–81) (28. att.).

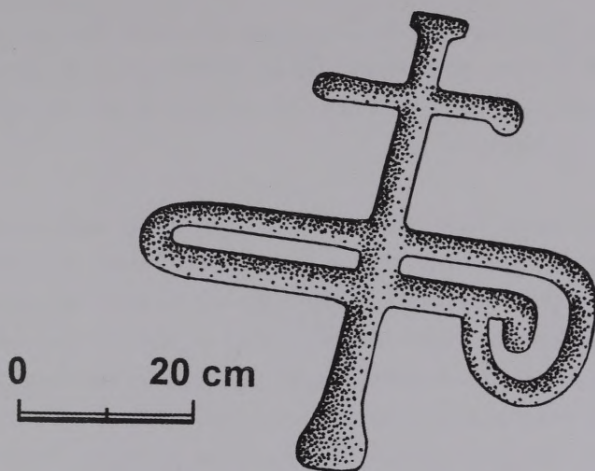

29. att. Lēdmanes Vangusalu Dīnamarkas akmenī
iekaltais Rīgas arhibīskapa mazais ģerbonis un riņķis.

Noteikti noraidāms uzskats, ka vairogveidīgā zīme Pētera akmenī būtu Livo-
nijas ordeņa simbols. Par šādu simbolu, ko iegriezta arī robežkokos, kalpoja
krusts (*Švābe, 1926, 109*). Robeža starp ordeņa un arhibīskapijas teritorijām
nekad nav bijusi Pētera akmens atrašanās vietā, bet gan gājusi pa Daugavu, ku-
ras apzīmēšanai īpašus robežakmeņus nevajadzēja.

Spriežot pēc rakstītajiem avotiem, Livonijā visai plaši bija izplatīts paradums
arhibīskapa izlēņoto zemju robežzīmēs iegriezt vai iekalt arhibīskapu mazo
ģerboni. Tā 1460. gadā, aprakstot robežas zemēm starp Ļaudonu, Krustpili
un Aivieksti, minētas zīmes “*stave unnd crutzen*” (*Bruininkg, Busch, 1908, 357*
(Nr. 397)). 1469. gadā, Domkapitulam izlēņojot Hansam Marrenam Suntažos
divus arkļus zemes, robežu aprakstā minēts “*Stein mit Kreuz un Stab*” (*Bruin-
ningk, Busch, 1908, 411* (Nr. 459)). 1495. gadā arhibīskaps Mihaels Hildebrants
izlēņoja pusarkļu zemes Vitrupes pusē. Robežu aprakstā minēts akmens, kam
“*Staff unnd cruce upp gehouwenn is*” (*Bruininkg, Busch, 1908, 594* (Nr. 640)).

Sakrustots bīskapa zizlis un krusts konstatēti Lēdmanes Vangusalu Dīna-
markas akmenī (29. att.). Tā izmēri (2,7 x 1,8 x 1,5 m) un sastāvs (porfirveida
biotīta granīts ar kālija laukšpata un plagioklāza kristāliem – Latvijas Univer-
sitātes Ģeogrāfijas fakultātes laukakmens pase Nr. 203, 1978. g.) līdzīgi Pētera
akmenim. Iekaltā arhibīskapa ģerboņa izmēri – 0,85 x 0,70 m. Akmenī iekalta
arī otra zīme – krusts aplī. Šā iekaluma diametrs – 0,35 m. Sakrustots bīskapa

30. att. Krimuldas Meiru akmenī
iekaltais Rīgas arhibīskapa mazais ģerbonis.

zizlis un krusts iekalti arī Krimuldas Meiru ieapaļā robežakmens plakaniskajā virsmā (30. att.). Akmens, kas ir lielkristālisks granīts, caurmērs ir 1,20 m, augstums 0,50 m, iekaltās zīmes izmērs 0,55 x 0,44 m, iekalto līniju dziļums līdz 0,015 m, līniju platums no 0,02 līdz 0,04 m (A. Grīnberga 2004. g. 4. oktobra ziņojums, glabājas Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrā (turpmāk – VKPAI PDC)).

Vistiešākā veidā uz Pētera akmeni un citiem Lokstenes robežakmeņiem attiecas 1437. gada 15. septembra dokuments, ar kuru arhibīskaps Henings Šarpenbergs izlēņoja Loksteni Hansam Lokstem un viņa audzudēlam Arntam Štokmanim. Robežu aprakstā minēti četri akmeņi ar iekaltām zīmēm.

[...] *an toherende by der Diüne, von twen steynen, de eyne steyn mit eynem crütze unde de ander steyn mit der van Wrangel wapen getekent, van dem sulven twen steynen to gaende bitt to eynen anderen steyne, ok gemerket mit den vorbenomeden twen wapen, von dem steyne vort to gaende bitt to eynem grten steyne, mit den sulven tekenen gemerket, unde de steyn licht harde by dem weghe, de dar geit von der Ewesten na Kokenhuzen [...]* (Bruiningk, Busch, 1908, 277 (Nr. 290)).

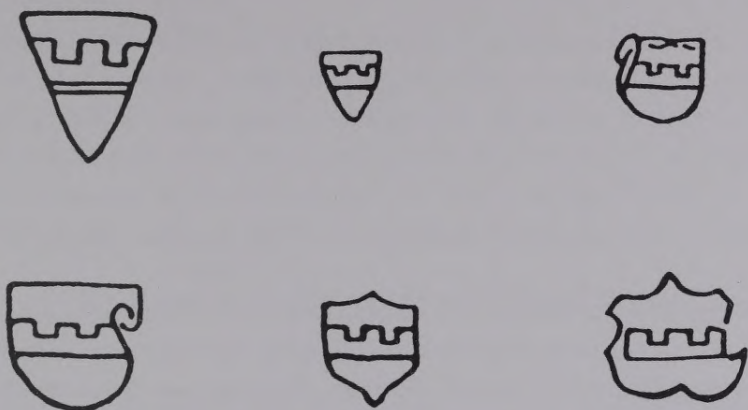
Brīvs šā robežas aprakstošā dokumenta tulkojums no vācu valodas ir šāds:
[...] *no Lokstenes pils, virzienā uz Aivieksti, tajā galā pie Daugavas – no diviem akmeņiem viens akmens ar krustu un otrs akmens ar Vrangela ģerboni apzīmēts, no*

šiem diviem akmeņiem jāiet līdz kādam citam akmenim, kas apzīmēts ar tādiem pašiem diviem ģerboņiem, no akmens jānodas mazliet projām līdz kādam lielam akmenim, kas iezīmēts ar tādu pašu zīmi, un šis akmens atrodas cieši pie ceļa, kas ved no Aiviekstes uz Koknesi [...].

No teksta spriežams, ka vienā no diviem Daugavai tuvākajiem akmeņiem bijis iekalts Vrangela ģerbonis, otrā – krusts. Starp šiem akmeņiem un Lielo akmeni jeb Pētera akmeni esošajā akmenī bija iekalti divi tādi paši ģerboņi, bet Pētera akmens saukts par Lielo akmeni (tāpat – lielāku par pārējiem), un tas atrodas tieši pie Aiviekstes–Kokneses ceļa; tajā iekalts tādas pašas zīmes.

Šādi aprakstīts robežakmeņu novietojums tieši atbilst Fr. Kruzes 1839. gada plānā atzīmētajai situācijai (*Kruse, 1845*, plāns grāmatas beigās) (27. att.). Spriežot pēc dokumenta teksta un adresātiem, Vrangela ģerbonis akmenī bijis iekalts jau agrāk, pirms dokumenta sastādīšanas. Arī dokumentā minētā Hansa Lokstes uzvārds, kas atvasināts no upītes un pils nosaukuma, liecina, ka viņš pilī valdījis jau agrāk (*Mugurēvičs, 1977, 98*), un tāpat arī novada robežas varēja būt noteiktas pirms 1437. gada. Zināms, ka Vrangeli bija radnieciskās attiecībās ar agrīnajiem Lokstenes izmantotajiem Tizenhauzeniem (*Wrangel; Bruiningk, Busch 1908, 522* (Nr. 559)). Salīdzinot Pētera akmenī iekalto vairogveidīgo zīmi ar Vrangelu dzimtas 14.–16. gs. ģerboņiem (*Wrangel, Siebente Abtheilungen. Siegeltafel I, II*), vērojama attāla līdzība (31. att.). 1437. gadā minēto robežakmeņu novietojuma sakritība ar 1839. gada Fr. Kruzes plānu, kurā viens no četriem atzīmētajiem robežakmeņiem noteikti identificējams kā mūsdienu Pētera akmens, ļauj uzskatīt, ka Pētera akmenī iekaltā vairogveidīgā zīme ir agrīns, varbūt vienkāršots augstmaņu Vrangelu ģerbonis.

Arhibīskapa ģerboņa izmēri ir daudz lielāki nekā Vrangelu ģerboņa. Domājams, ka abas zīmes vienā akmenī apzīmē feodālā seniora – Rīgas arhibīskapa un viņa vasaļa (šīnī gadījumā Vrangela) – lēņa robežu. Arī jau minētajā Lēdmanes Vangusalu Dīnamarkas akmenī otras zīmes izmēri ir daudz mazāki nekā arhibīskapu ģerbonim. Iespējams, ka arī šajā akmenī fiksēta feodālā seniora un viņa vasaļa valdījumu robeža. Arhibīskapa ģerboņa lielāks izmērs varbūt arī simboliski norāda uz hierarhisko atkarību jeb kurš (lielāks ģerbonis) kuram (mazāks ģerbonis) lēni izlēno. Iespējams, ka tad, kad akmens vēl nebija apgāzts uz sāniem mantraču bedrē, seniora un vasaļa hierarhiju varēja apzīmēt arī zīmju savstarpējais novietojums (augstāk/zemāk?). Atcerēsimies, ka šāds vertikāls zīmju novietojums, kas varētu apzīmēt hierarhiju, ir vērojams Krāslavas Augusta akmenī.

31. att. Vrangelu dzimtas 14.–16. gs. ģerboņi.

Spriežot pēc tā, ka 1437. gada dokumentā Vrangels nav neviena no līgumslēdzējām pusēm, bet dokumentā norādīts, ka robežu iezīmē akmeņi ar viņa ģerboni, var uzskatīt, ka Pētera akmeņi (tāpat kā dažos citos Lokstenes robežakmeņos) zīmes iekaltas jau pirms 1437. gada.

Analizējot rakstītos avotus un salīdzinot tos ar Lokstenes pils arheoloģisko izrakumu materiāliem, Ē. Mugurēvičs secināja, ka Lokstenes mūra pils celta 14. gs. pirmajā pusē, ticamāk – 14. gs. otrajā ceturksnī (*Mugurēvičs, 1977, 97–98*). No 11. gs. vidus līdz 14. gs. Lokstenes pilskalns netika apdzīvots. Domājams, ka līdz ar jaunās vasaļa pils nodibināšanu un būvniecību tika noteiktas arī tai piederīgā novada robežas. Dokumentos Lokstene pirmo reizi minēta 1354. gadā, kad Rīgas arhibīskaps Fromolds regulēja robežas ar saviem vasaļiem Tīzenhauzeniem. Tieši Fromolds (1348–1369) bija pirmais Rīgas arhibīskaps, kurš savā ģerbonī sāka lietot Rīgas arhibīskapu mazo ģerboni – sakrustotu zizli un krustu (*Rīgas arhibīskapi, 1928, 18, 20, 22, 24* (attēli)).

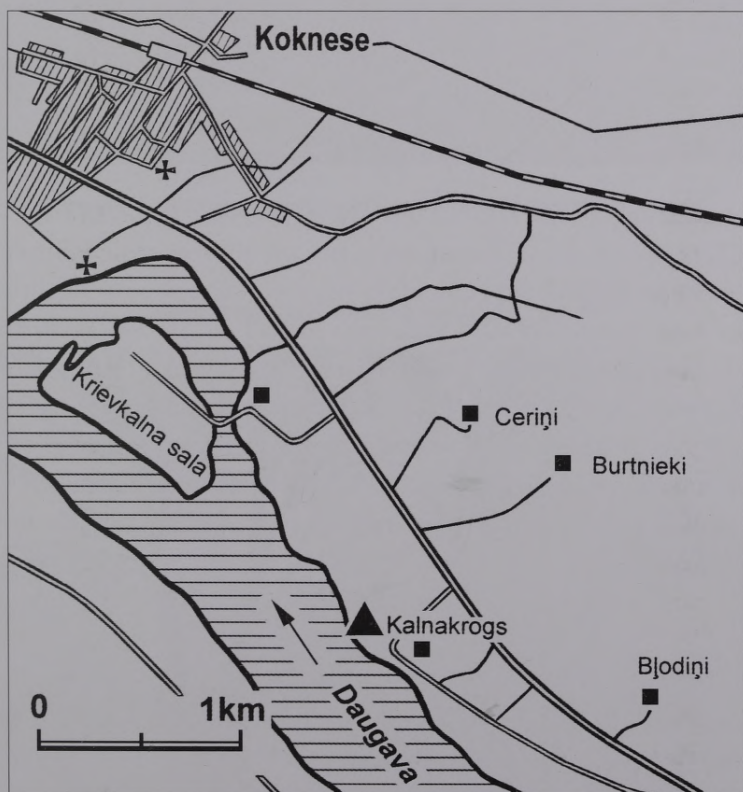
Viss datu kopums liecina, ka Stukmaņu Pētera akmens ir viens no kādreizējiem četriem Lokstenes robežakmeņiem, kurā kaut kad pirms 1437. gada iekalti feodālā seniora – Rīgas arhibīskapa – un viņa vasaļa Vrangela ģerboņi. Hipotētiski varētu pieņemt, ka Lokstenes robežakmeņu zīmes iekaltas sakarā ar Lokstenes pils novada noteikšanu un robežu noregulēšanu 14. gs. vidū. Savukārt Ē. Mugurēvičs norāda – kāds Heinrihs no Frangenes (*Heinrich von Frangen; Hinricus de Wranglele*) 13. gs. 70. gados bija saņēmis lēni no arhibīskapa un pārvaldījis zemes ap Pļaviņām – iespējamo Lokstenes pilsnovadu, bet viņa kaimiņš Tīzenhauzens valdījis Koknesē. 14. gs. 40. gados savukārt kāds Voldemars

Vrangelis bijis arhibīskapa fogts Koknesē. Zemju norobežošana un robežakmeņu iezīmēšana ar Vrangelu un arhibīskapu ģerboņiem varēja notikt laikā starp 13. gs. 70. gadiem un 14. gs. 40. gadiem (*Mugurēvičs, Kļaviņš, 1998, 347*). Atzīmējams, ka Livonijas augstmaņu ģerboņi intensīvāk sāka veidoties 13. gs. beigās – 14. gs. (*Klingspor, 1882, 1*). Tieši tad arī iedegās sīva pašu iekarotāju sāncensība par iekarojumu pārdalīšanu un vasaļu zemēm (*Mugurēvičs, 1977, 97*).

Lai arī diskusija par precīzu zīmju iekalšanas gadu Stukmaņu Pētera akmenī nav pabeigta, tomēr jebkurā gadījumā ir skaidrs, ka Stukmaņu Pētera akmens pagaidām ir agrākais, droši identificējamais, pietiekami precīzi datējамais un ar īpašām zīmēm jeb ģerboņiem apzīmētais robežakmens Latvijā.

Kokneses Pastamuižas Velnakmens

Pastamuižas Velnakmens atrodas Aizkraukles rajona Kokneses pagastā koku alejas ieskautās vecās Rīgas–Daugavpils šosejas kreisajā malā, kur tā kopā ar aleju ieslīd Daugavā, respektīvi, Pļaviņu HES ūdenskrātuvē. Kādreiz ap akmeni bija plaši lauki; tagad tā apkārtni sāk pārņemt krūmi (32.–34. att.). Akmens sastāv

32. att. Kokneses Pastamuižas Velnakmens novietojums.

▲ – Kokneses Pastamuižas Velnakmens.

33. att. Kokneses Pastamuižas Velnakmens no putna lidojuma.

34. att. Kokneses Pastamuižas Velnakmens.

no divām daļām. Lielākās daļas virsmas garums A–R virzienā ir 3,5 m, Z–D virzienā 3,1 m, augstums 0,9–1,9 m, apkārtmērs pie zemes 10,5 m, tilpums ap 20 m³, mazākās akmens daļas izmēri ir 1,7 x 2,7 x 2,0 m. Literatūrā minēti arī atšķirīgi Pastamuižas Velnakmens izmēri, kas ir saistāms ar dažādo mērīšanas metodiku. Abu akmens pušu saderīgā forma liecina, ka sirmā senatnē tas varēja būt viens akmens. Pēc sastāva Pastamuižas Velnakmens ir sīkgraudains, viendabīgs, maz sadēdējis plagioklāza biotīta granītgneiss (Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas fakultātes laukakmens pase Nr. 49, 1979. g.; *Salupe, Eberhards, 1980, 73*). Pastamuižas Velnakmens orientēts gan pēc tuvējās Pastamuižas, kas tagad appludināta ar Daugavas ūdeņiem, gan Kalnakroga jeb Kalnavotiem, kas atrodas šosejas malā uz DA no akmens, gan Rijnieku mājām, kas atrodas akmens pretējā pusē.

Pastāv zināmas neskaidrības par abu akmens pušu novietojumu un mazākās akmens daļas autentiskumu. 1974. gada septembrī, iztaujājot tuvējo māju iedzīvotājus, tika uzzināts, ka mazākais akmens it kā neesot vairs īstais; īsto akmeni 20. gs. 60. gadu beigās kāds traktorists novilcis no lauka, bet tad sabijies vai sabaidīts un vietā atvilcis citu, līdzīgu akmeni. Citi aptaujātie toreiz stāstīja, ka mazākais akmens gan esot izkustināts no savas sākotnējās vietas, bet cits akmens vietā tomēr neesot nolikts. 1975. gada 19. jūlijā ap 70 gadu vecais Zenons Paško savukārt stāstīja, ka ap 1967. vai 1968. gadu kāds traktorists mazāko akmens daļu novēlis no vietas un ieracis zemē turpat netālu – starp Velnakmeni un veco šoseju. Bijis jau piebraucis pie lielākās akmens daļas, lai arī to aizstumtu, bet tad Z. Paško, kas tolaik bijis kolhoza posminieks, aizliedzis aiztikt akmeni un licis arī akmens mazāko daļu atgādāt atpakaļ. Traktorists esot atstūmis citu akmeni un nolcis mazākā akmens vietā. Par Velnakmens aizvākšanu esot domāts arī tad, kad akmens apkārtņē bijis iecerēts izveidot lidlauku. Kokneses novadpētnieks J. Blese akmens pārvietošanu raksturoja šādi: *“Jāpiezīmē, ka kolhozu laika sākumā kāds varonīgs traktorists mazāko akmens daļu aizvilka uz akmeņu kaudzēm, bet kolhoza priekšnieks attapies lika atvilkt to atpakaļ. Tāpēc arī abas daļas, kas kādreiz atradās diezgan cieši kopā, tagad ir tālu viena no otras.”* (Blese, 1998, 87–88) Būs jāpiekrīt J. Blesem, jo abas akmens daļas tiešām izskatās savstarpēji savietojamas, pirmskara un pēc-kara fotoattēli liecina, ka Velnakmens daļas izskatījušās apmēram tāpat, kā tās izskatās mūsdienās, un maz ticams, ka traktorists turpat tuvumā varēja atrast iepriekšējam pēc formas tik līdzīgu akmeni, tāpēc ziņas par akmens mazākās daļas nomaiņu ar citu līdzīgu akmeni varētu būt pārspilējums, kas tomēr radīs atspoguļojumu arī literatūrā (*Urtāns, 1976a, 85*). Tomēr laikā atšķirīgie fotoattēli

rāda, ka akmeņu savstarpējais novietojums agrāk un tagad ir atšķirīgs (35. att.). Arheoloģiskajos pārbaudes izrakumos pie Velnakmens 1975. gadā tika konstatēts, ka arī akmens lielākā daļa ir izkustināta no savas pirmatnējās vietas (*Urtāns, 1976a, 85*). Iespējams, tas noticis tad pat, kad pārvietots mazākais akmens.

Pastamuižas Velnakmens nosaukumam nav daudz variantu; pamatā tiek lietots tautas nosaukums Velnakmens (Vella akmens, Velna akmens), bet akmens atrašanās vietas apzīmēšanai tiek izmantots Pastamuižas (Pastmuižas, Postamuižas, Pasta muižas, Pastes muischas, Postlejas) vārds. Par savdabīgu pārpratumu jeb drukas velniņu uzskatāms akmens nosaukums “*Velna jeb pasta [sic!] akmens Koknesē*” fotogrāfijas parakstā (*Rozenbergs, 1988*). Pastamuižas Velnakmens pieminēts daudzos tūrisma ceļvežos un aprakstos (*Ilster, Schtrenk, 1887, 32–33; Lōvis of Menar, 1900, 53; Jaunsudrabiņš, 1930, 41; Sams, 1930; Liepiņš, 1931, 36; Vanags, 1938, 20–21; Brūklens, 1957, 16, 45; Rudājs, Živs, Lielmanis, 1962, 39; Daugavkrastu pieminekļi, 1989, 22–23* un daudzi citi), jo agrāk tas atradās līdzās gleznainākajai un tūristu iecienītākajai Daugavas ielejas daļai, kur bija arī daudz citu nozīmīgu kultūrvēstures un dabas pieminekļu.

Par Pastamuižas Velnakmeni dažādos laikos fiksēts lielāks daudzums teiku. Izplatītākais teikas variants stāsta, ka Velns gribējis traucēt plostniekiem un aizdambēt Daugavu, tādēļ nesis lielo akmeni, bet dziedājis gailis, akmens Velnam izkritis no rokām un krītot pārplīsis divās daļās (*Fridbergs, 1930, 285; LPT, XIV, 29–32*) (tā paša teika publicēta arī: *Anclāne, 1961, 55–56; Izcelšanās teikas, 1991, 76–77*); *LPT, XV, 475*. J. Jaunzema 1931. g. 1. septembra ziņojums, glabājas LNVMA; E. Tabākas 1928. g. 1. jūlija ziņojums, glabājas LNVMA). Dažkārt teikās tiek konkretizēta vieta – Velna atvars Daugavā augšpus Pastamuižai pie Beģēniem, no kurienes Velns lielo akmeni paņēmis vai kurā akmens bijis iemests, bet izrādījies par mazu, lai traucētu plostniekus, un tāpēc no atvara atkal izcelts (*Pēdējā Brīdī, 1931; Daugavkrastu pieminekļi, 1989, 22–23*; J. Jaunzema 1931. g. 1. septembra ziņojums, glabājas LNVMA; Latvijas Universitātes Literatūras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuve (turpmāk – LFK): 1059, 92; 35, 479; 1385, 3063; 17, 27563; 1472, 3068). Iespējams, ka ar šo pašu atvaru varētu būt saistīta teika par akmeni tā sauktajā Velna atvarā iepretim Pastamuižai. Uz akmens sēdējis Velns un rāvis dziļumā plostniekus (LFK: 1850, 308; 1877; 1030). Mitoloģisko akmeņu pētniece L. Jakubenoka rakstīja, ka “[...] *Ja vien šis Seces pagasta mitoloģiskajiem akmeņiem pieskaitāmais akmens nebija saspridzināts agrāk, lai netraucētu plostu ceļā, tad tagad tas guļ dziļi Pļaviņu ūdenskrātuves dzīlēs.*” (*Jakubenoka, 2000, 190–191*) Velna atvars augšpus Pastamuižai ir arī bijis pietiekami labi pazīstams Daugavas

35. att. Kokneses Pastamuižas Velnakmens dažādos laikos.
Augšā – 1930. gadā, vidū – 1960. gadā, apakšā – 1975. gadā.

plostniekiem (*Marnics, 1966, 116; Avotiņa, 2003, 23*). Kāds teikas variants par Pastamuižas Velnakmeni stāsta, ka Velna nestais akmens uzkritis uz Dieva noliktās izkaptis un tāpēc saplīsis divās daļās (*Izcelšanās teikas, 1991, 78*). Vēl cits variants stāsta, ka kādreiz akmens bijis vesels un apaļš, bet negaisa laikā zem tā slēpies Velns, tāpēc Pērkons akmeni saspēris divās daļās (R. Freidenfelda nedatēts pirmskara laika ziņojums, glabājas LNVMA). Teikas par Velna nestiem akmeņiem, ar kuriem tas mēģinājis aizdambēt Daugavu, ir fiksētas vēl par vairākiem akmeņiem Kokneses tuvumā pie Daugavas (Lielvārdes Ārņa akmens, akmens vieta pie Jumpravas Velnadobes kroga u. c.). Pastamuižas akmens iekļaujas plašākā teiku vainagā par vairākiem Velna nestiem akmeņiem Kokneses, Seces un Sērenes apkārtnē (*L.-P., VII, 1, 1314; LPT, XIV, 35–36*).

Par Pastamuižas Velnakmeni fiksēts arī no iepriekš minētajām teikām atšķirīgs teiku loks. Te tiek stāstīts par raganu, kas gribējusi būvēt pili Daugavas krastā, tāpēc lūgusi palīgā Velnu, bet šo norunu dzirdējis kāds dievbijīgs bruņinieks, kas izjaucis abu nodomus, un akmens uzkritis virsū raganai un to nositis. Šis teikas variants vairākkārt ir fiksēts 19. gs. vācu literatūrā (*Ilster, Schtrenk, 1887, 32–33; Buchholtz, 1895, 121; Bienemann, 1897, 71*), un, iespējams, tā ir uzskatāma par baltvācu vidē izplatītu teiku. Par to liecina arī šis teikas atstāstījums vāciskās vācu valodā (*Sage, 1857*). Teika tulkota latviešu valodā (*L.-P., V, 388*), tomēr jau P. Šmits aizrādīja, ka “*Labi uzrakstītās pasākās un teikās vārds “bruņenieks” nav sastopams*” (*LPT, XIV, 36*). Piezīme, acīmredzot, attiecināma uz latviešu folkloras pierakstiem. Iespējams, ar baltvācu vidi ir saistāms arī nostāsts par bagātībām, kas apglabātas pie Velnakmens (*Buchholtz, 1895, 121*); šādi nostāsti par Velnakmeni nav fiksēti latviešu valodā pierakstītajos folkloras tekstos. Latvijā pagaidām nav plašāk apkopota un pētīta kādreiz baltvācu vidē izplatītā folkloras, kas varēja būtiski atšķirties no folkloras latviešu vidē.

Gan latviešu, gan vācu valodā pierakstītajās teikās kā raksturīga iezīme norādīts, ka Velna nestajā akmenī iespiestas Velna abu ķetnu jeb nagu zīmes (“*Klaueneindrücken*” (*Buchholtz, 1895, 121*), “*fünf lange Klauenspuren*” (*Sage, 1857*), “*velna nagu zīmes*” (*Vanags, 1938, 20; Brūklens, 1957, 16*), “*ķetnu nagu zīmes*” (*Blese, 1998, 88*), “*velna roku nospiedumi*” (*Pēdējā Brīdī, 1931*), “*velna nagī*” (*Lövis of Menar, 1900, 53; Liepiņš, 1931, 36; LPT, XIV, 36; Daugavkrastu pieminekļi, 1989, 23*), “*katrā pusē iespiestie velna piecu pirkstu nospiedumi (bedres)*” (J. Jaunzema 1931. g. 1. septembra ziņojums, glabājas LNVMA), “*akmeņa abās pusēs [...] nelieli ļoti sekli iedobumi, kas esot cēlušies no velna ķetnām*” (*LPT, XV, 475*)). Šie nospiedumi tomēr mūsdienās uz akmens nav saskatāmi,

un šķiet, ka nospiedumi nav bijuši saskatāmi arī jau 19. gs., jo par šo iedobumu veidu folkloras pierakstos, akmens apsekojuma ziņojumos un dažādos ceļvežos sniegtās ziņas ir nedrošas un izvairīgas.

Teikās minētie Pastamuižas Velnakmens iedobumi un to veids jau kopš agrākiem laikiem ir interesējis pētniekus. Pirmais, kas mēģināja atributēt Pastamuižas Velnakmens iedobumus, bija 19. gs. pirmās puses vēsturnieks, Tērbatas universitātes profesors Fr. Kruze, kurš, atbilstoši saviem uzskatiem par skandināvu klātbūtni Latvijas un Igaunijas teritorijās, rakstīja, ka Pastamuižas Velnakmenī ir ievēdoti milžu pēdu nospiedumi. Šāda paraža esot raksturīga skandināviem (*Kruse, 1842, 7; Kruse, 1859, 7*). Pastamuižas Velnakmens Velna abu roku piecu pirkstu nospiedumi jeb sekļie iedobumi abās akmens pusēs ir vedinājuši šos iedobumus saistīt arī ar visā Eiropā un arī ārpus tās teritorijas izplatītajiem akmeņiem ar nelieliem konusveidīgiem iedobumiņiem jeb bedrīš-akmeņiem, kas lielāko tiesu tiek attiecināti uz bronzas laikmetu (*Caune, 1974, 92; Уртанс, 1987, 71; Urtāns, 1989, 212–213*). Savukārt teikas par velna atstātiem roku jeb ķetnu nospiedumiem iekļaujas Latvijas pēdakmeņiem raksturīgo teiku aplocē, tāpēc Pastamuižas Velnakmens ir pieskaitīts arī pie pēdakmeņiem (*Уртанс, 1988a, 95*). Lai mēģinātu noskaidrot un precizēt Latvijas mitoloģiskajiem jeb kulta akmeņiem pieskaitītā (*Kurtz, 1924, 52 (Nr. 16); Urtāns, 1978, 77; Urtāns, 1990, 58; Urtāns, 1993b, 68–69; Straubergs, 1995, 48; Urtāns, 2001, 37*) Pastamuižas Velnakmens nozīmi, pie akmens 1975. gadā 9 m² platībā tika izdarīti arheoloģiskie pārbaudes izrakumi. Tika noskaidrots, ka akmens izkustināts no savas pirmatnējās vietas un iespējamais kultūrslānis sajaukts. Arheoloģiskas liecības par kulta vai citu akmens nozīmi netika iegūtas (*Urtāns, 1976a, 85*) (36. att.). Līdzās lielākajam akmenim bija mazāku akmeņu nokrāvums, kas daļēji bija redzams jau virs zemes, bet tas droši vien bija radies, nolasot no tīruma akmeņus un saviežot tos pie lielā akmens (37. att.). Netraucētā pamatzeme – sarkanīgs smilšmāls – atklājās jau tūlīt zem velēnas kārtas.

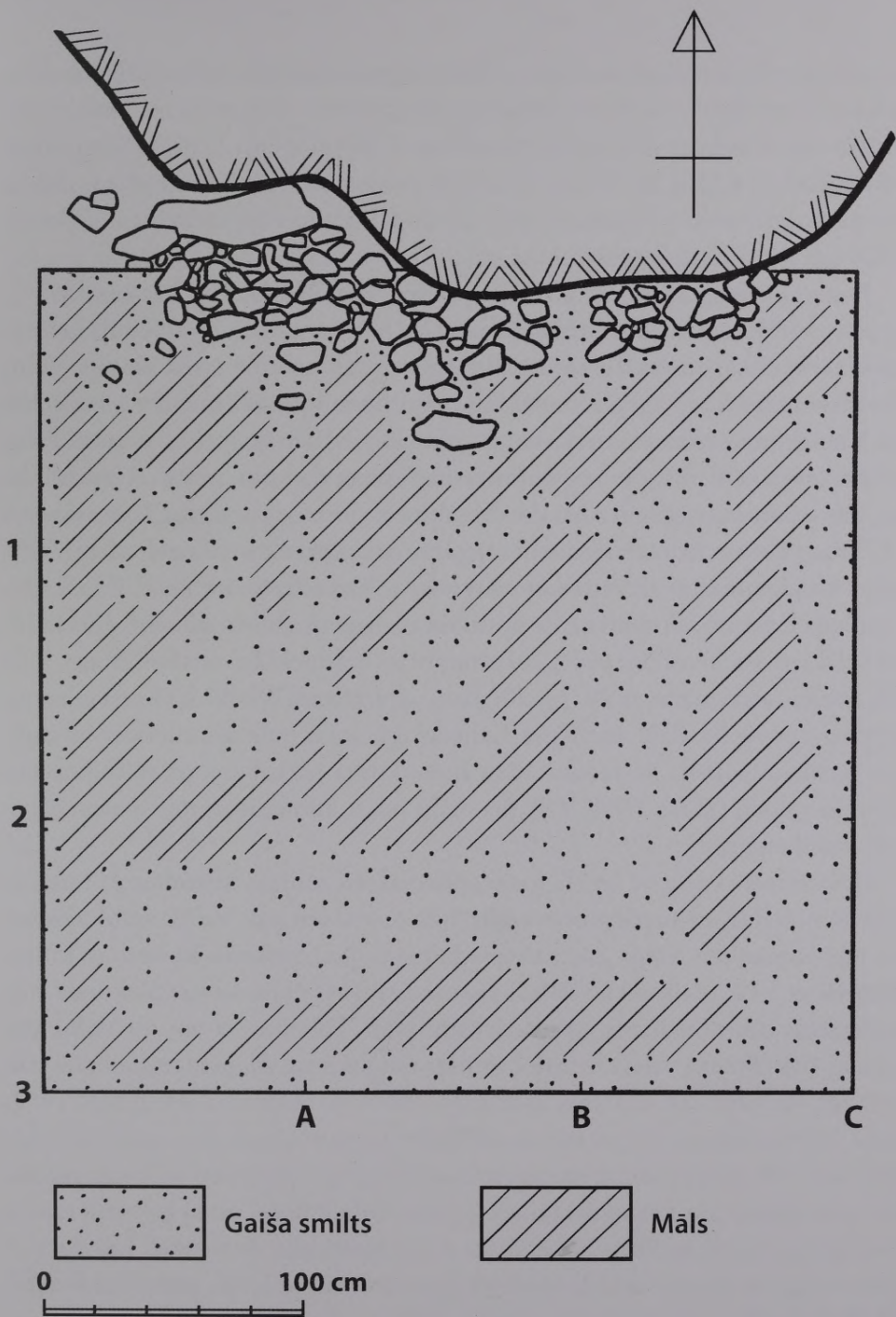
Izrakumu laikā tīrumā līdzās Pastamuižas Velnakmenim tika uzieti cilvēku kauli. Ziņas par kapulauku Pastamuižas Velnakmens tuvumā literatūrā ir jau kopš 19. gs. beigām. 1894. gadā senkapos, tagad vairs precīzāk nenosakāmā vietā, A. Buhholca un R. Jakša vadībā tika izdarīti arheoloģiskie izrakumi un atsegti astoņi apbedījumi ar bagātām līdzdotām senlietām (*Buchholtz, 1895; Katalog, 1896, 95 (Nr.628)*). Pēc atradumiem Pastamuižas senkapi tiek datēti ar vidējo dzelzs laikmetu (*Latvijas arheoloģija, 1974, 336*), tomēr senkapu tiešs sakars ar Pastamuižas Velnakmeni nav pierādāms, lai gan nav noliedzama to atrašanās netālu.

36. att. Arheoloģiski pētītais laukums pie Pastamuižas
Velnakmens.

E. Kurce savā Latvijas seno kulta vietu sarakstā, balstoties uz kāda Laša kunga (*Herrn Lasch*) sniegto informāciju, ir iekļāvusi arī Svēto avotu, kas atradies pie Pastamuižas Podupju mājām un kurā esot upurēta nauda un dažādas lietišas (*Kurtz, 1924, 52 (Nr. 17)*). Z. Paško 1975. gadā atcerējās, ka šis avots atradies Kalnavotu māju tuvumā un iztecējis no Daugavas krasta otrajā virspalu terasē (“*otrā krastā*”), notecējis uz leju, kur bijis izveidojies it kā mazs baseiniņš. Pēc Otrā pasaules kara Z. Paško bija redzējis tur iemestās monētas, kas gulējušas baseiniņa dibenā uz cietas radzes pamata (autora personīgais arhīvs).

Pastamuižai, kuras vāciskais nosaukums ir *Klauenstein*, ir gara vēsture. Agrākais dokuments, kur minēts muižas nosaukums *Clouenstein*, ir 1451. gada 4. jūnija pārdošanas līgums, kurā Hanss Tēdvins (*Hans Tödwin*) pārdeva Bartoltam Valmesam (*Bartolt Walmes*) muižu ar astoņām zemnieku mājām un diviem arkliem zemes (*Bruiningk, Busch, 1908, 318 (Nr. 347)*). Hanss Valmess (*Hansz Walmes*) 1513. gada 29. jūlijā muižu, kas pārdošanas līgumā saukta par *Clawenstein*, pārdeva Hendriham Štāpelam (*Hendrich Stapel*) (*Bruiningk, 1923, 101–102 (Nr. 163.)*). No viņa mantiniekiem 17. gs. otrajā pusē muižu

37. att. Arheoloģiskajos izrakumos atsegta Pastamuižas Velnakmens pamatne ar nokrautiem sīkākiem akmeņiem.

nopirka pastmeistars Jakobs Bekers, no kura amata nosaukuma arī cēlies muižas vēlākais paralēlais nosaukums *Postmeisterhof*, latviski – Pastamuiža (*Buchholtz, 1895, 121; Kalender, 1910, Februar; Blese, 1998, 87–88*). Pēdējā Pastamuižas pils ēka celta 1833. gadā bīdermeiera stilā; pils bojāta Pirmā pasaules kara laikā, pēc kara remontēta (*Zilgalvis, 1997, 22–23*). Pils vieta appludināta ar Pļaviņu HES ūdenskrātuves ūdeņiem.

Pastamuižas agrākais vāciskais nosaukums bija *Klauenstein*, kas latviski tulkojams kā Ķetnakmens vai Nagakmens. Muižas aprakstītāji uzskatīja, ka tās agrākais vāciskais nosaukums ir cēlies no muižas tuvumā esošā zīmīgā Velnakmens vai arī kāda agrāka zemnieku māju nosaukuma, kas tāpat būtu cēlies no Velnakmens. Atcerēsimies, ka par akmenī redzamajiem Velna atstātajiem ķetnu, nagu vai pirkstu nospiedumiem fiksētas daudzas teikas. Uzskats, ka muižas nosaukums tiešām ceļas no Velnakmens, pirmo reizi dots 19. gs. sākumā, M. Tila grāmatās, kurās ir sasaistītas zīmīgās teikas par akmenī atstātajiem Velna nagu nospiedumiem ar muižas nosaukumu (*Thiel, 1828, 36; Thiel, 1838, 45*). Tradīcija izmantot akmens vārdu apdzīvotās vietas nosaukšanai nebeidzās ar 16. vai vēlākiem gadsimtiem; pēdējais Pastamuižas īpašnieks barons Brimmers, kurš pēc muižas atsavināšanas 20. gs. 20. gadu agrārreformas laikā kā neatsavināmu saņēma ap 50 ha lielu zemi pie Kalnakroga, savu jaunsaimniecību nosauca par Ķetnakmeņiem, no senākā vācu nosaukuma pāriedams uz tā tulkojumu latviešu valodā (*Blese, 1998, 88*). Šo māju nosaukuma lietojums ir saglabājies līdz mūsdienām.

Rakstītajos avotos ar 1451. gadu apliecinātais muižas nosaukums, kura izcelsme noteikti un nepārprotami saistāma ar teikām par Velna nesto akmeni un tajā atstātajiem Velna nagu nospiedumiem, ļauj uzskatīt, ka vismaz 15. gs. vidū šādas Velna teikas Latvijā vai vismaz Daugavas krastos pie Kokneses bija pazīstamas un, domājams, arī pietiekami plaši izplatītas, ja jau no Velna teikām apvītā akmens varēja izcelties muižas nosaukums. Pieņemams, bet ne pierādāms, ka vietas nosaukums ar zīmīgo vārdu ir pastāvējis jau pirms 1451. gada, jo maz ticams, ka, pērkot un pārdodot īpašumu, tam tieši tajā brīdī tiktu dots jauns un pietiekami savdabīgs nosaukums. Latvijā ir tikai vēl viena muiža, kas savu nosaukumu ieguvusi no ievērojama kultakmens, un tā ir Preiļu rajona Jaunaglona, kuras agrākais nosaukums poļu valodā bija *Kamieniec*. Uzraksts uz akmens liecina, ka muiža šādā vārdā saukta vismaz kopš 1766. gada (*Manteuffel, 1879, 145; Novickis, 1929, 56; Urtāns, 1993a, 63 u. c.*).

Par mitoloģiskā personāža Velna baltiskajām saknēm un ilgstošu aktualitāti liecina ar Velnu saistīto vietvārdu studijas (*Urtāns, 1993c*) un citi folkloras

materiāli (*Drīzule, 1986; Jakubenoka, 2006*), kas vairāk gan skatīti un apkopoti lietuviešu htoniskās pasaules uztveres kontekstā (*Velius, 1987*). Ja tas tā, tad koriģējams baltu mitoloģijas pētnieka Haralda Biezā uzskats, ka Velns latviešu tautas tradīcijās ir ienācis salīdzinoši nesen, proti, 16. gs. beigās un vēlāk, kad (precīzāk ap 1584. gadu) fiksēts pirmais mitoloģiskā personāža Velna pieminējums rakstītajos avotos, un tas ir jaunāku laiku kristietības ietekmē no vārda un jēdziena *velis* izveidojies mitoloģisks personāžs (*Biezais, 1990*).

Pastamuižas vāciskā nosaukuma *Klauenstein* izcelsmes skaidrojums un datējums dod pamatu teikt, ka Velna teikas un tātad arī līdzīgi uzskati par Velnu, kādi fiksēti 19. un 20. gs. pierakstītajos folkloras tekstos, Latvijā pastāvēja vismaz 15. gs. vidū, tāpēc Velna tēla saistīšana tikai ar nesenākiem, proti, 16. un vēlāku gadsimtu kristīgajiem priekšstatiem būtu vēl noteiktāk pārskatāma. Pastamuižas un attiecīgi arī Velnakmens nosaukumu datējums liecina, ka Velna teiku lietojums Latvijā ir saistāms ar laiku vismaz pēc 1451. gada. Tas arī nozīmē, ka Pastamuižas Velnakmens ar Velna darbošanos saistītais teiku loks ir agrākais noteiktāk datējams teiku loks Latvijā.

Aizkraukles Melķītāru Muldas akmens

Melķītāru Muldas akmens ir plaši pazīstams senvēstures un dabas piemineklis. Akmens atrodas meliorētos laukos ap 4 km uz ziemeļiem no Rīgas–Daugavpils šosejas (38. att.). Nosaukuma pirmo vārdu akmenim ir devušas tam tuvējās Melķītāru mājas, kas tika nolīdzinātas meliorācijas darbos 1975. gada rudenī. Māju īpatni skanošais nosaukums rakstos atveidots arī kā Melķitāres, Melķiteri un, droši vien, pārrakstoties arī kā Melkiceri (*Atrasts, 1940*). Šķiet gan, ka Melķītāru mājas un to nosaukums ir radies tikai 20. gs. 20. gadu agrārās reformas laikā; agrāku laiku kartēs šajā vietā tādas mājas neparādās. 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma tekstos akmens parasti ir saukts par Muldas akmeni bez kādu tam tuvējo māju nosaukuma pieminēšanas. Iespējams, ka kāds sakars ar Muldas akmens nosaukumu ir Mildiņu mājām otrpus Muldas purvam. Šīs mājas ar tādu nosaukumu parādās jau 19. gs. kartēs.

Agrākās publikācijas, kur pieminēts Muldas akmens, ir 1894. gadā publicēta teika (*L.–P., V, 408*). Drīz pēc tam šī teika tika pārtulkota un 1897. gadā publicēta arī vācu valodā (*Bienemann, 1897, 72*). Arī pēc tam Muldas akmens dažādās publikācijās tika aprakstīts vai pieminēts samērā bieži (*Konversācijas vārdnīca, 1904, 42; Saraksts, 1940; Brūklens, 1957, 47; Straubergs, 1995, 48 u. c.*). Svarīgi Melķītāru Muldas akmens (39. att.) nozīmes skaidrojumā ir divu Pieminekļu valdes līdzstrādnieku – J. Danovska un J. Jaunzema – 1931. gada ziņojumi (40. att.). 1972. un 1973. gadā pie akmens notika arheoloģiskie izrakumi (*Urtāns V., 1973, 71; Urtāns, 1974, 74*), kas bija vieni no pirmajiem arheoloģiskajiem izrakumiem pie Latvijas kultakmeņiem. Vēlākos gados dažādos izdevumos ir publicēti vairāki Melķītāru Muldas akmens apraksti (*Urtāns, 1973; Eniņš 1984b, 85–86; Daugavkrastu pieminekļi, 1989, 30–31; Urtāns, 1990, 56–57; Urtāns, 1993b, 66–68; Urtāns, 2001, 16–17 u. c.*). Akmenim no folkloras un tūrisma viedokļa pievērsusies L. Jakubenoka (*Jakubenoka, 1997, 149–150; Jakubenoka, 2004, 166*). Dažkārt, rakstītājam no rakstītāja nekritiski

38. att. Aizkraukles Meļķītāru Muldas akmens novietojums.
 ▲ – Aizkraukles Meļķītāru Muldas akmens.

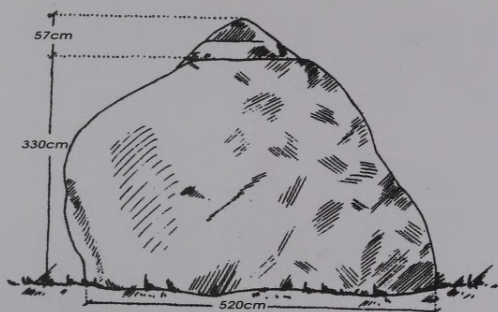

39. att. Aizkraukles Meļķītāru Muldas akmens 1930. gadā.

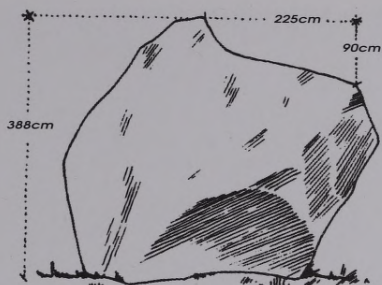
pārņemot ziņas pēc iepriekšējām publikācijām, ieviesušās neprecizitātes vai pat kļūdas. Akmens apraksti, atsauces vai pieminējumi iekļauti arī vairākās Latvijas kultakmeņiem veltītās zinātniskās publikācijās (*Caune, 1974, 90, 93, 94, 96; Urtāns, 1993c, 56; Urtāns, 2004a u. c.*). Meļķītāru Muldas akmens ir populārs tūrisma objekts (41. att.), atrodas valsts aizsardzībā un ir valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis (Valsts aizsardzības Nr. 106).

Meļķītāru Muldas akmens ir ap 3 m augsts, tā apkārtmērs pie zemes ir 14,5 m, tilpums lēsts pat 118 kubikmetru apjomā (40., 43. att.) (*Atrasts, 1940*). Akmens virsmā ir mākslīgi iekalts liels muldveida iedobums (garums 1,95 m, platums 0,50 m, dziļums 0,18 m), kas uzskatāms par lielāko šāda veida mākslīgo iekalumu Latvijas kultakmeņos. Akmens mērīšana nav bijis pateicīgs uzdevums, jo dažādās publikācijās ir minēti ļoti atšķirīgi akmens augstumi (no 2,6 līdz 4,25 m) un muldas izmēri. Tas, domājams, saistīts ne tikai ar elementārām kļūdām tekstu veidošanā, bet arī ar zināmu nenoteiktību, kā mērīt akmeni. Akmenī ir arī iekalti vairāki apmeklētāju ievēdoti burti vai iniciāļi.

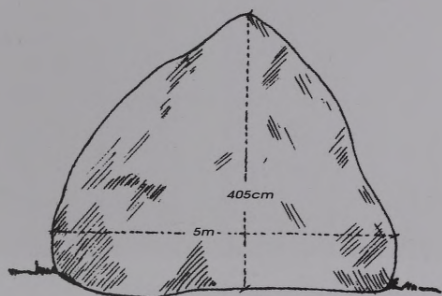
Muldas akmens kādreiz atradies purvainā zemienē, tagad meliorētā tīrumā (39., 42.–44. att.), kas savdabīgā akmens dēļ saukta par Muldas purvu, Muldu

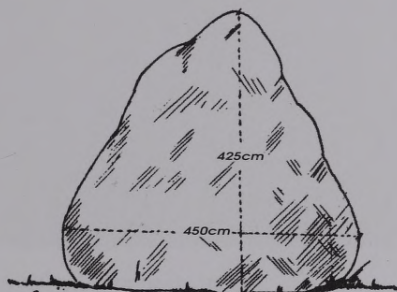
SKATS NO ZIEMEĻIEM.

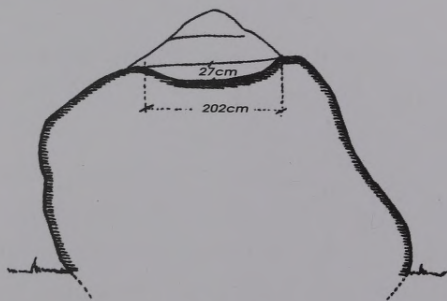
SKATS NO RĪTIEM.

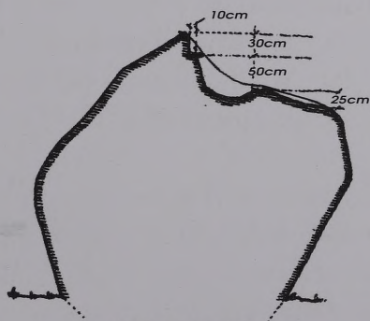
SKATS NO DIENVIDIEM.

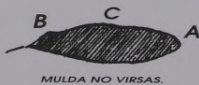
SKATS NO VAKARIEM.

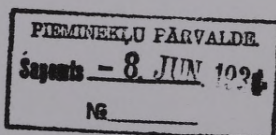
GARENGRIEZUMS.

ŠĶERSGRIEZUMS.

MULDA NO VIRSAS.

uzr. Ziemeļi,
1934. E.

40. att. Aizkraukles Meļķītāru Muldas akmens. 1931. g. J. Jaunzema uzmērījums.

41. att. Aizkraukles Meļķītāru Muldas akmens un tā apmeklētāji.

purvu vai Muldapurvu. Arī pats akmens tautā saukts ne tikai par Muldas akmeni, bet arī par Velna akmeni, Upurakmeni, Svēto akmeni vai pat romantizētā veidā – par senču dievnamu.

Par Muldas akmeni publicētas divas izvērstākas teikas. Pirmā teika, kuru Aizkrauklē pierakstīja Jānis Ozols, publicēta 1894. gadā.

Netālu no Aizkraukles mežkungu muižas, pie Muldas purva, atronas akmens ar tādu iedobumu kā mulda. Senāk velns no Muldas ezera esot smēlis ūdeni un šinī akmeņa muldā mazgājies; bet ar laiku ezers esot palicis (izsmelts) par purvu un tādēļ velns aizgājis uz citurieni. Senāk šejieniēši ziedojuši uz šā akmeņa ik gadus labību no pirmā kūluma, arī ēdienus. (Turpat tuvumā senāk arī mājas bijušas).
(L.–P., V, 408)

Otro teiku 1926. gadā Jaunjelgavā pierakstīja E. Zemture. Teika pirmo reizi publicēta 1961. gadā; pēc tam tā arī pārpublicēta.

Tas bijis tā: senos, senos laikos, kad mājām vēl nebija logu, istabās krāšņu un laudīs vispārīgi valdīja tumsība un mānītība, aiz Muldas purva dzīvojis viens

42., 43. att. Aizkraukles Meļķītāru Muldas akmens.

gudrs vīrs. Tam mājās jau bijis lūks ar aiztaisāmām durvīm loga vietā, un istabas vidū bijusi liela radžu krāsns. Tur viņš cepis maizi, un arī apkārtējie ļaudis tur nākuši cept. Kādreiz vēlā rudens naktī, kad purvā kokos jau vaidējuši ūpji un apkārt klīduši veļi, sasildīties meklēdami, kāda sieva gājusi, nesdama smagu maizes muldu (abru), pār purvu uz gudrā kaimiņa māju maizi cept. Nakts bijusi ļoti tumša. Lijis smalks lietiņš. Baigi kliegušas pūces, un žēli vaidējuši ūpji. Purvā valdījis nakts baigums. Sievai nesamais palicis ļoti smags. Kājas stigušas purva dūņās. Liela noguruma pārņemta, sieva iesaukusies: "Vai tad pats Velns nevarēja paraut to muldu ar visu purvu!" Tūdaļ mulda nogrimusi. Sieva ar mokām iztikusi laukā no muklāja purva un aizkūlusies līdz gudrajam kaimiņam, kur pavadījusi nakti. Otrā rītā atpakaļ ejot, tai vietā, kur mulda nogrimusi, bijis liels akmens, kura viens gals mazliet augstāks un vidus ar padziļu dobi. Akmens atgādinājis maizes muldu (abru) ar pāri līstošu mīklu, kāpēc arī purvu nosaukuši par Muldas purvu.

(Ancelāne, 1961, 90; Izcelšanās teikas, 1991, 157;
Ancelāne, 1995, 90)

44. att. Aizkraukles Meļķītāru Muldas akmens no putna lidojuma.

Vēl par Muldas akmeni fiksēti vairāku nostāstu un teiku fragmenti, kas ap-
 liecina, ka agrākos laikos Meļķītāru Muldas akmens bijis ietverts plašā teiku lokā.
 Tā agrākos laikos stāstīta laikam plašāka teika par tuvējo māju saimnieku, kuru
 Velns parāvis zem Muldas akmens, bet, kad palaidis vaļā, saimnieks nevienu
 nav vairs pazinis – tik ilgs laiks bija pagājis. Šis teikas sižets pazīstams arī citur
 Latvijā un ārpus Latvijas. Vēl citā teikā stāstīts, ka Velns gribējis maizi cept, tāpēc
 izkalis sev akmenī muldu, bet, tiklīdz nesis miltus iejavam, iedziedājies gailis,
 un viss darbs bijis vējā. Vēl kāda teika stāstījusi, ka bijusi viesuļvētra un Velna
 mātei nācies dzemdēt bērnu, bet nav bijis, kur to nomazgāt. Tad viņa izrāvusi
 akmenī muldu un vienu akmens stūri līdzās muldai, paveca sieva būdama, no-
 līdzinājusi sēdēšanai (LFK 861,152 (*Jakubenoka*, 1998, 149–150)). Citā teikā,
 kuru no Mildiņu māju saimnieka Friča Ravovska stāstījuma pierakstījis kāds
 Jelgavas skolēns, iespējams, A. Pumpura eposa “Lāčplēsis” ietekmē, stāstīts
 par to, ka Lāčplēsis Muldas akmeni ar vienu roku aizsviedis no Lielvārdes līdz
 Muldas purvam (nedatēts pirmskara laika pieraksts, glabājas LNVMA). Stāstīts
 arī, ka akmeni kā savu senču dievu pielūgšanas vietu izmantojuši aizkrauklieši,
 kas sabēguši mežos, baidīdamies no svešzemju karotājiem. Ar šo nostāstu
 sasauca nenoteiktas ļaužu atmiņas, ka pie Muldas akmens senos laikos kristīti
 bērni un noturēti dievkalpojumi (aizkraukliešu Jāņa Pandera un Birutas Mikšis
 atmiņas, pierakstījusi A. Podvinska 20. gs. 70.–80. gadu mijā, glabājas autora
 arhīvā). 1974. gadā Kokneses novadpētnieks un skolotājs A. Brūklenis sarunā
 ar autoru atcerējās, ka 20. gs. 50. gadu beigās, apmeklējot Muldas akmeni,
 Meļķītāru māju saimnieks viņam stāstījis ne tikai par akmeni, bet arī par to, ka
 mežā, netālu no Meļķītārēm, pa kreisi no tilta, pār Maizīti esot bijis Svētavots,
 kas jau tad bijis aizaudzis. Kaut kur tuvumā esot bijis arī Upurozols, bet tā
 vietu neviens vairs nezinājis norādīt. Citās ziņās norādīts, ka lieli ozoli bijuši arī
 pie paša Muldas akmens.

Pieminekļu valdes arhīvā glabājas T. Spuriņa 1930. gada ziņojums, kurā viņš
 raksta, ka “*pēc nostāstiem baronese Anna Šulcs izolījusi kādas mājas tam, kas šo
 akmeni nogādās pie pils Aizkraukles muižā.*” (T. Spuriņa 1930. g. 7. septembra
 ziņojums, glabājas LNVMA.) Jādomā, ka stāstītājam nedaudz misējies ar baro-
 neses vārda atcerēšanos, jo zināms, ka pēc 1853. gada Aizkraukles muiža nonāca
 Aleksandrīnes fon Šulces un viņas meitas Katarīnas īpašumā. Zīmīgs ir fakts,
 ka akmeni it kā ir gribēts pārvietot un uzstādīt jaunā vietā pie Aizkraukles pils.

Muldas akmens pētniecībai nozīmīgi divi akmens apraksti. Pirmais radies
 pēc J. Jaunzema akmens apmeklējuma 1931. gadā:

*Muldas akmens ir liels pelēka granīta blukis, kuru tauta jau no senseniem lai-
 kiem sauc par Muldakmeni. Akmens atrodas purvainā, mīkstā vietā, jādomā, viņš*

arī krietni vien iegrimis (varbūt līdz 2,5 m). Iedobums laikam gan radies dabīgi – akmenim plīstot atšķēlusies daļa un radusies mulda. Taču rūpīgāk apskatot, redzams arī neapšaubāms cilvēku roku darbs. Mulda ir apstrādāta ar kalšanu. Par šo akmeni apkārtējie iedzīvotāji stāsta nostāstus kā par senu upuru akmeni. Vēl 19. g. simteņa piecdesmitos gados daudzreiz rītos atraduši pie un uz akmeņa ziedokļus kā ogles, labības vārpas, sviestu. Dažreiz akmens bijis apliets ar pienu. Ap akmeni, ja parokot, varot atrast daudz ogļu (seni uguns kuri?). Dažreiz, arī vēl pirms kara, Jāņa vakaros pie akmeņa nākuši līgot un kuruši uguni pie tā. Uz akmeņa uguni nekurot, baidoties, ka tas plīsīšot. Akmeni zin plašs novads. Daži no apmeklētājiem iekaluši vārdus un gada skaitļus. Kā pie paša akmeņa, tā arī viņa tuvākā apkārtnē (sevišķi uz S [dienvidu – J. U.] pusi) daudz paprāvu laukakmeņu.

(J. Jaunzema 1931. g. 8. jūnija ziņojums, glabājas LNVMA.)

Tieši mēnesi vēlāk tajā pašā 1931. gadā akmeni aprakstīja J. Danovskis:

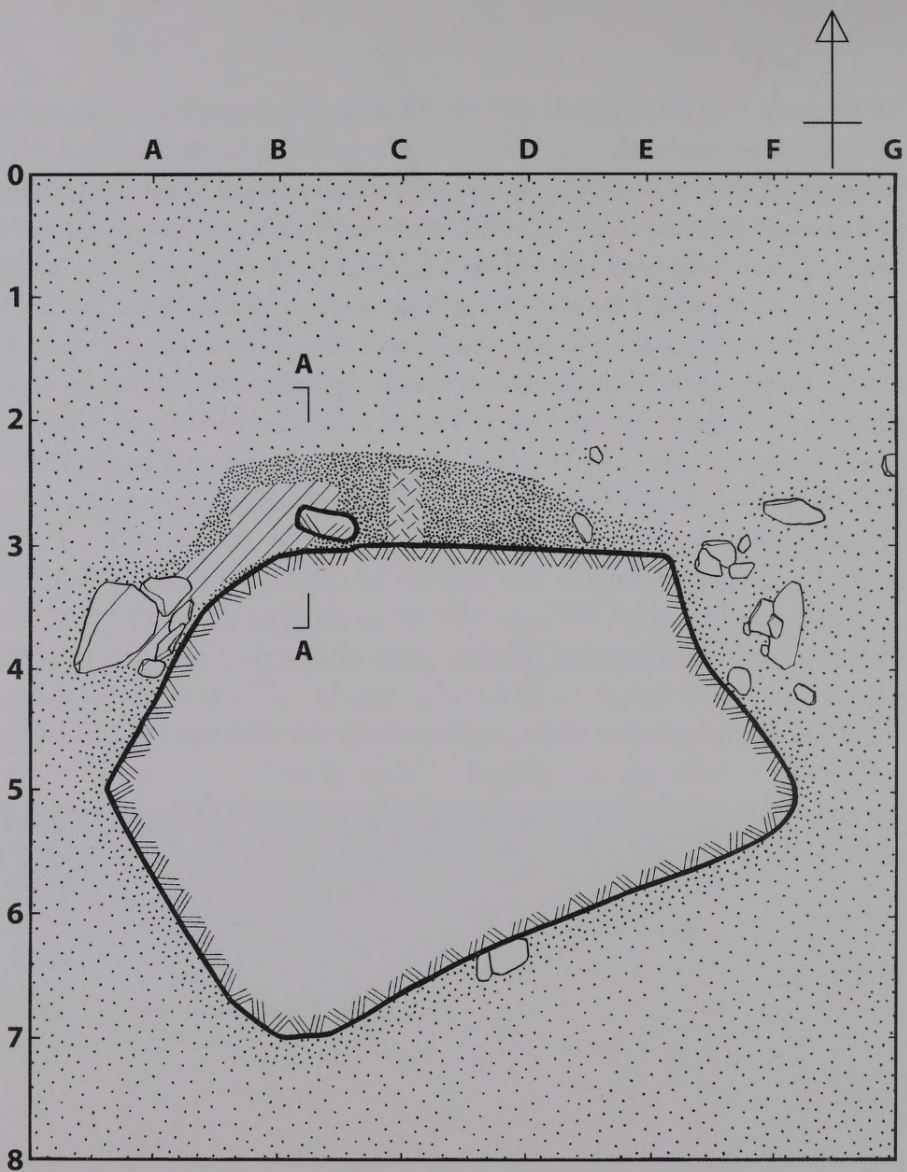
Muldas akmens. Minētais akmens atrodas apm. 100 metru attālu Melķitāru māju dienvidos, t. s. “Muldu purvā”, Melķitāru māju robežās. Pēc Melķitāru māju īpašnieka Mārtiņa Kāpostiņa nostāstiem, agrāk “Muldu purvs” bijis staigns un minētais akmens bijis purvā iestidzis. Tagad purvs nosusināts un akmens atrodas pilnīgi sausā vietā. Akmens aizņem apmēram 15 kv. m zemes platību un virs zemes paceļas 3 m augstu. Ziemeļu un dienvidu pusē akmens pamata mala 5 metri un rītu vakaru mala 3 metri. Akmens ziemeļu puse samērā plakana un stāva. Tā ir visraksturīgākā: atstāj tādu iespaidu, itkā tur būtu veidotas cilvēka lūpas un žods. 2 metru augstumā atrodas tā saucamā “mulda”. Tā izveidojas līdzīgi laivas dibenam 1 metri platam un 2 metri garam. Muldas ziemeļu mala paceļas apm. 0,25 metri un dienvidu mala – 0,75 m, tad izveidots pakāpiens apm. 20 cm plats, tā ka uz tā var ērti nosēties. No minētā pakāpiena līdz akmens virsotnei, kas paceļas virs masīvā akmens kā paugurītis, 0,25 m. Akmens vakara pusē redzama dakšveidīga figūra. Pārējās malās nekā raksturīga nav. Rītu pusē stūris pie pamata akmenim nošķelts. Akmens virsotnē ziemeļu pusē iecirsti burti “IT”, un muldas ziemeļu malas ārpusē iecirsti divi kvadrātiņi. Pirmā kvadrātiņā iecirsti burti “OL”, bet otrā “AK”. Melķitāru māju saimnieks Kāpostiņš stāsta, ka esot apkārtnē tradīcijas, ka pie minētā akmens ļaudis gājuši lūgt Dievu. Vēl samērā nesen ļaudis smēlušī muldā sakrājušos lietus ūdeni ārstniecībai un metuši muldā naudas gabalus.

(J. Danovska 1931. g. 8. jūlija ziņojums, glabājas LNVMA.)

1972. gada 10. jūlijā pie Meļķītāru Muldas akmens tika izdarīts neliels arheoloģisks pārbaudes rakums, bet nākamajā, 1973. gadā, no 26. līdz 28. jūnijam ap akmeni, to ieslēdzot izrakumu laukuma centrā un ietverot iepriekšējā gada pārbaudes rakumus (45. att.), J. Urtāna vadībā tika izpētīts 7 x 8 m liels laukums (46. att.). Akmens ziemeļu pusē 0,3 līdz 0,7 m dziļumā 1,5 m² platībā atklājās līdz 4 cm biezs, sarkanīgs, slīpi likts, dedzis māla klājums; pie tā bija divi lielāki akmeņi. Jādomā, ka ar mālu bijusi izlikta atraktā akmens mala, kas slīpi nolaidās pret lielo akmeni (46.–47. att.). Ap māla klājumu un uz tā bija daudz pelnu un ogļu. Acīmredzot tā varētu būt bijusi ziedojamā vieta, kur kurināta arī uguns. Arī citās Muldas akmens pusēs kūdrainajā augsnē atklāja cilvēka klātbūtnes liecības, pelnu un ogļu ieslēgumus, atrada uz jaunākiem laikiem attiecināmas vāpētu trauku lauskas, pudeļu un trauku stiklus, ķieģeļu šķembas un citus priekšmetus, kas attiecās uz laiku, ne agrāku par 19. gs. Savdabīgāks atradums bija nedaudz izlocīta un deformēta vara ripa (48. att.), kas tomēr tuvāk nav datējama. Muldas akmens dienvidu pakājē bija nolikti divi lielāki akmeņi, acīmredzot, lai varētu pakāpties un vieglāk uzkāpt akmens mugurā. Pie Muldas akmens bija arī no tā atplīsušās šķembas un citi akmeņi,

45. att. Darba aina arheoloģiskajos izrakumos pie Aizkraukles Meļķītāru Muldas akmens.

Gaiša smilts

Dedzis māls

Akmens

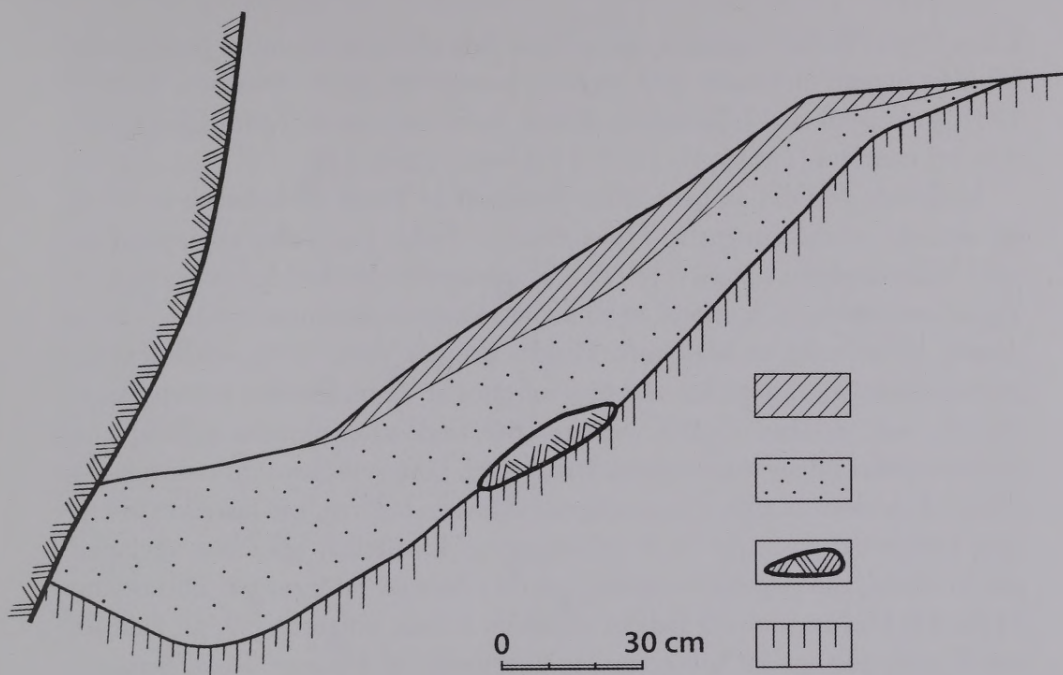
Kūdraina zeme

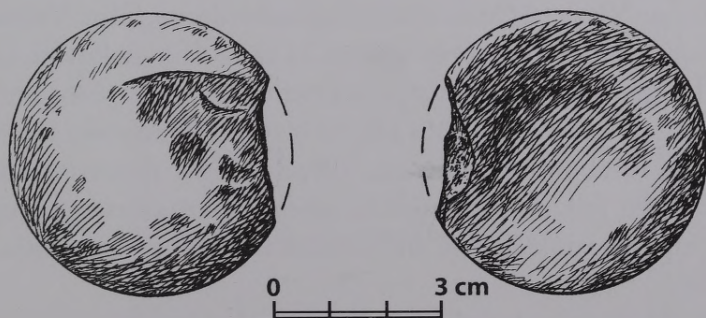
Postījumu bedre

0 100 cm

46. att. Arheoloģiski pētītais laukums ap Aizkraukles
Melķitāru Muldas akmeni.

47. att. Māla klājuma griezumus pie Aizkraukles
Meļķītāru Muldas akmens.

48. att. Pie Aizkraukles Meļķītāru Muldas akmens atrastā vara ripa.
(LNVMA Inv. Nr. A 12226:2)

kurus cilvēki kādreiz apzināti atnesuši pie lielā akmens. Izrakumi parādīja, ka Muldas akmens tiešām ir dziļi iegrimis purvainajā zemē, un varētu piekrist 1931. gadā izteiktajai J. Jaunzema domai, ka akmens zemē iegrimis par apmēram 2,5 metriem (*Urtāns V.*, 1973, 71; *Urtāns*, 1974, 74).

Meļķītāru Muldas akmens teikās ir saistīts ar Velna darbošanos; arī viens no akmens nosaukumiem ir Velna akmens. Teiku par Velna akmeņiem un pašu Velna akmeņu Latvijā ir ļoti daudz, tomēr tikai ļoti nedaudzos gadījumos Velna nestie akmeņi ir saistīti ar to izmantošanu ziedojamām vietām. Varētu domāt, ka attiecībā uz Meļķītāru Muldas akmeni Velna teikas veido senāko, pirmatnējāko teiku slāni, kas varbūt ir saistāms ar Velnu kā baltu seno pazemes dievību (sal.: *Urtāns*, 1993c). Nostāsti par ziedošanu, akmens apliešanu ar pienu, muldas ūdens izmantošanu ārstniecībā, Jāņu svinēšanu un citiem ļaužu saietiem pie akmens attiecas jau uz daudz vēlākiem laikiem, kad līdztekus oficiālajai kristietībai pastāvēja arī tā sauktā tautas kristietība, kurā bija apvienoti gan kristiešu, gan pagāniskie priekšstati un ticējumi. Spriežot pēc nostāstiem, Meļķītāru Muldas akmens šādiem rituāliem ir ticis izmantots 19. gs. vidū un otrajā pusē; par agrāku laiku izmantošanu drošu liecību nav. Tādas nesniedz arī arheoloģiskie izrakumi, lai gan šādu rituālu pastāvēšana arī agrākos laikos nebūtu noliedzama.

Meļķītāru Muldas akmenim līdzīgi kultakmeņi atrodas arī citur Vidzemē (49. att.). Meļķītāru Muldas akmens visai šai Vidzemes kultakmeņu grupai ir devis nosaukumu, un tie tiek dēvēti par muldakmeņiem (plašāk sk.: *Urtāns*, 2004a). Patlaban Vidzemē (Aizkraukles, Ogres, Madonas, Cēsu, Valmieras, Valkas un Alūksnes rajonos) reģistrēti vismaz 15 šā veida kultakmeņi, tomēr visu šo akmeņu kā kultakmeņu verifikācija nav viennozīmīga. Tipiskie muldakmeņi ir izplatīti Vidzemē, tomēr arī citur Latvijā ir reģistrēti atsevišķi kultakmeņi ar līdzīgi veidotu iedobumu (piemēram, Tērvetes Līgas akmens). Spriežot pēc nostāstiem, citām folkloras un rakstīto avotu, kā arī arheoloģisko pētījumu liecībām, Vidzemes muldakmeņi sinkrētiskos ritos izmantoti pēdējo divu trīs gadsimtu laikā.

Parasti muldakmeņi ir palieli; to caurmērs nereti ir lielāks par diviem metriem. Uz akmens virsmas vai nolaidenajiem sāniem, izmantojot dabīgas plaisas vai izbīzumus, iekalti un ievaidoti mazāk vai vairāk regulāri un vairāk vai mazāk mākslīgi izveidoti iegareni muldas veida dobumi, kuru garums 1–2 m, platums 0,3–1,4 m un dziļums līdz 0,5 m. Vidzemē sastopami arī blodakmeņi un akmeņi, kuru virsma viscaur ir vienmērīgi iedziļināta, tāpēc reizēm noteikta pieskaitīšana pie viena vai otra veida kultakmeņiem ir sarežģīta. Līdzās Meļķītāru

49. att. Muldakmeņu izplatība Vidzemē.

Muldas akmenim zināmākie Vidzemes muldakmeņi ir Matīšu Pučurgas akmens, kuru atrodot muldā atrasti ziedoti dzelzs priekšmeti, Plāņu Gulbišu akmens, Patkules Velna akmens un citi. Nereti arī pie šiem akmeņiem, tāpat kā pie Melķītāru Muldas akmens, atklātas degumu pēdas, bet ūdens, kas sakrājis muldā, tāpat kā Aizkrauklē, lietots tautas dziedniecībā. Muldakmeņi pierakstītajās tradīcijās ir saistīti ar ziedošanas rītiem, ugunsritiem (Laudonas Jaunzemji, Patkules Īvāni, Allažu Černauski), ar dziedniecības funkciju – ārst-

niecībā ticis lietots muldā sakrājies ūdens. Plāņu Gulbišu akmens plaisās un spraugās 1981. gadā uzietas 20. gs. 60.–70. gadu monētas, kas, domājams, atstātas kā ziedojums, lai izveseļotos. Iespējams, ka hronoloģiski agrāks tradīciju slānis muldakmeņu kontekstā saistāms ar htoniskajiem mitoloģiskajiem priekšstatiem, kas varētu liecināt par muldakmeņu hronoloģiski ilgstošu izmantošanu un, iespējams, funkcijas maiņu vēlākos laikos.

Meļķītāru Muldas akmens šķautnē vieglākai uzkāpšanai iekalti pakāpieni. Līdzīgi pakāpieni iekalti arī Patkules Velna akmenī, kas arī pieskaitāms muldakmeņiem. Muldakmeņi, to skaitā Aizkraukles Meļķītāru Muldas akmens, ir izmantoti ziedošanai un citām tradīcijām jau jaunākos laikos, līdztekus kristietībai. Pie šiem akmeņiem tika piekopti dažādi riti, lai iegūtu vispārējo zemnieku sētas labklājību, auglību, lauku un lopu svētību. Tas, ka pie muldakmeņiem nav atrastas ziedojumu materiālās paliekas, varētu liecināt, ka ziedošanai izmantoja zemnieku saimniecībās vieglāk pieejamos lauksaimniecības un lopkopības produktus, kas zemē nav saglabājušies un nav atstājuši arheoloģiski tveramas liecības.

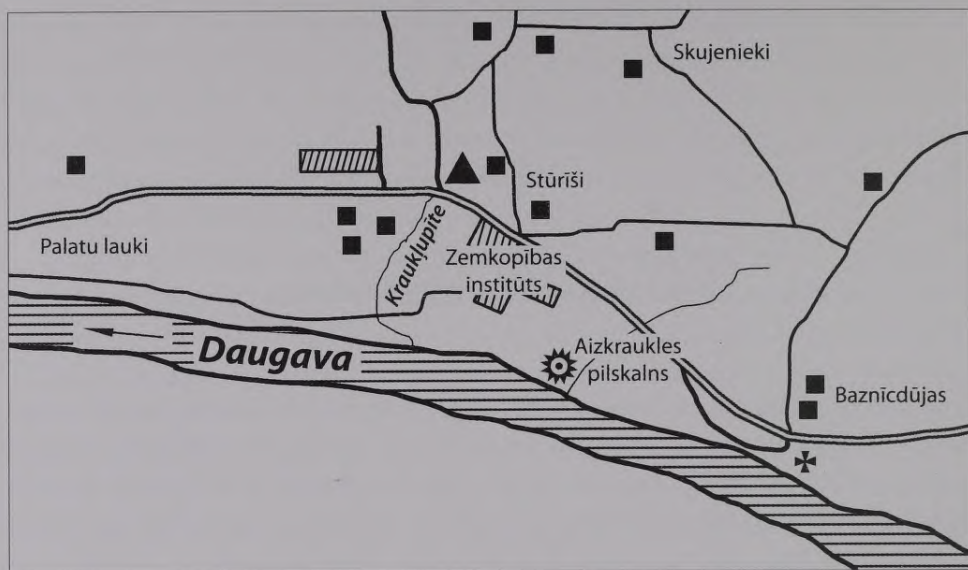
Meļķītāru Muldas akmens arī agrākos laikos varēja būt visai plaši pazīstams, jo, kā liecina nostāsti, pie akmens ļaudis nākuši arī no kaimiņu pagastiem. Iespējams, ka šo akmens nozīmību veicināja arī turpat tuvumā esošais Svētavots un Upurozols, par kuru izmantošanas tradīcijām gan nav saglabājušās nekādas plašākas liecības. Ne bez nozīmes bija arī tas, ka Muldas akmens atradās palielā attālumā no tuvākajiem centriem – Aizkraukles muižas un baznīcas, tāpēc ļaudis pie akmens varēja nākt un nodoties senajām tradīcijām, īpaši nebaidoties no represijām, ja tādas vispār bija. Mūsdienās situācija ir mainījusies; tagad savdabīgajam un vēsturiski interesantajam Meļķītāru Muldas akmenim var viegli piebraukt un apskatīt, lai gan pieeju akmenim var traucēt uzartais tūrums (44. att.) (*Jakubenoka, 2004, 166*).

Latvijas teritorijā iezīmējas vēl vismaz divi apmēram šajā pašā laikā, respektīvi, pēdējos gadsimtos izmantotu kultakmeņu veidi, kas saistīti ar noteiktu teritoriju: cilindriskie dobumakmeņi ar cilindrveida dobumu D un DR Kurzemē un ZR Lietuvā (datējami ar 15.–18. gs.) – seno kuršu teritorijā (*Urtāns, 1992b*) – un akmeņi ar noapaļotu konusveida iedobumu jeb kausakmeņi Zemgalē un Lietuvas vidienes Z daļā (datējami ar 16.–18. gs.), seno zemgaļu teritorijā (*Urtāns, 1994*). Savukārt Vidzemē šajā laikā bijuši izplatīti muldakmeņi, kuru redzamākais pārstāvis ir Aizkraukles Meļķītāru Muldas akmens.

Skrīveru Kraukļu akmens

Kraukļu akmens atrodas Skrīveros, Rīgas–Daugavpils šosejas kreisajā pusē, mitrā palejā jeb stūrī starp šosejas un ceļa, kurš no šosejas nogriežas uz Skrīveriem, uzbērumiem (51. att.). Šis zemais stūris ir sākums lielākai, pret Daugavu nolaidenai gravai, kas izplešas, padziļinās un palielinās otrpus šosejai. Gravu veido neliels strauts Kraukļupīte, kas, nākot no ZA puses, tek gar Kraukļu akmeni un tad pa caurteku šķērso Rīgas–Daugavpils šoseju (50. att.).

Kraukļu akmens (izmērs 3,9 m x 3,8 m x 2,0 m; dažādās publikācijās ir arī atšķirīgi akmens izmēri) ir rupjgraudains, viendabīgs porfirveida rapakivi jeb dēdējošs granīts (Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas fakultātes laukakmens pase Nr. 7, 1979. g.). Akmens R pusē iekalta 0,07 – 0,08 m dziļa, ap 0,07 m plata un ap metru gara, griezumā V veida rene; akmens virspusē iekalts caurums. Šādas renes agrākos laikos akmeņkaļi izmantoja lielāku akmeņu sadalīšanai: izkaltajā renē tika dzīti apses vai cita lapu koka ķīļi, kas tika mitrināti, uzbrieda un tad pārplēsa akmeni iekaltās renes virzienā. Dažkārt netika kalta vienlaidus rene, bet pa nodomāto akmens plēšanas līniju tika kalti tikai atsevišķi griezumā V veida caurumi koka ķīļu iedzīšanai. Savukārt atsevišķus caurumus akmeņos veidoja, lai tos saspridzinātu ar šaujamaš pulvera spēku. Ka tieši šādam nolūkam rene un caurums ir kalti Kraukļu akmenī, 1930. gadā liecināja vietējie ļaudis: “[...] *Latgaļi – dzirnakmeņu kali gribējuši no tā atšķelt daļu dzirnakmenim. Akmens augšdaļā iekalts pieckantīgs caurums – akmeņa saspridzināšanai. [...]*” (T. Spuriņa 1930. g. 7. septembra ziņojums, glabājas LNVMA.) Grūti spriest, kādu iemeslu pēc akmens nav sašķelts. Rakstnieks skrīverietis Andrejs Upīts, kam Kraukļu akmens, nosaucot to par Lielo Akmeni, tēlots pazīstamajā garstāstā “Sūnu ciema zēni”, šo situāciju raksturo sekojoši: “*Reiz kāds mēģinājis viņu saplēst, iekalis dziļu rievu mugurā, bet tad sakaunējies un atmetis.*” (Upīts, 1951, 208) Citu skaidrojumu akmens saplēšanas vajadzībai un renes iekalšanai sniedz kāds teksts, ko 20. gs. 70. gados savā zinātniskajā darbā ģeogrāfijas sekcijā bija pierakstījusi Skrīveru vidusskolas skolniece Inese Zirne:

50. att. Skrīveru Kraukļu akmens novietojums.

▲ – Skrīveru Kraukļu akmens.

51. att. Skrīveru Kraukļu akmens.

“Zem [...] akmens atrodies pods ar naudu. Šo naudu var iegūt tikai tas, kurš spēs to atrakt, nevienam neredzot. Un arī tad, ja atraks nevienam neredzot, atradējam uz deguna paliks melna svītra. Daudzi ir mēģinājuši, bet nevienam tas nav izdevies. Tikai vienreiz kāds naudas meklētājs bija akmenī izdobis bedri, lai varētu to saspridzināt, bet, kā par spīti, pa ceļu gāja kāds novēlojies ceļinieks. Kopš tā laika akmenī arī ir palicis iedobums.”

(Izraksts no I. Zirnes teksta, glabājas autora personiskajā arhīvā.)

Kraukļu akmens arī citos nostāstos ir apzīmēts par noslēptas mantas vietu. T. Spuriņš 1930. gadā fiksēja nostāstu, ka it kā zviedru laikos zem akmens aprakta naudas kase un tāpēc pie akmens allaž tiekot izraktas naudas meklētāju dobes. 1930. gadā esot bijušas divas izraktas dobes. Un vēl Kaktiņu māju robežās, kurās atradās arī Kraukļu akmens, ir kāds grāvis, tautā saukts par Naudas grāvi. Arī šajā grāvī zviedru kara laikā it kā esot aprakta naudas kase. “[...] Priekš kara to kasi meklējuši Pēterpilnieki – valsts vīri. Rakuši arī zem rijas, bet tā kā riju varējuši sagraut un saimnieks pieprasījis iepriekš samaksāt rijas vērtību – pārtraukuši rakšanu. Minēto nostāstu Laumanis [Kaktiņu māju saimnieks Fricis Laumanis – J. U.] apliecina par faktu.” (T. Spuriņa 1930. g. 7. septembra ziņojums, glabājas LNVMA. Šis pats T. Spuriņa ziņojums glabājas arī Latviešu folkloras krātuvē: LFK 891, 5692; 891, 5693). Lai vēl vairāk palielinātu apraktās mantas vietu skaitu Kraukļu akmens tuvumā, norādīsim, ka teikas liecina, – arī pie Skrīveru kapsētas, netālu no Kraukļu akmens, ir vecs ozols, zem kura aprakta naudas lāde (LFK 861, 115; *Vuškāns, 2004*, 12).

1974. gadā pie Kraukļu akmens tika veikti arheoloģiskie izrakumi (*Urtāns, Briede, Urtāns, 1975*, 92–93; *Уртанс, 1975*). Akmens visai bieži pieminēts un aprakstīts dažāda veida literatūrā (*Daugavkrastu pieminekļi, 1989*, 35–36; *Urtāns, 1990*, 55–56; *Jakubenoka, 1998*, 100; *Spirģis, 2000*, 42; *Urtāns, 2001*, 54; *Urtāns, 2004b*, 86–87 u. c.).

Mūsdienās aprakstāmais akmens tiek saukts par Kraukļu akmeni vai Velna akmeni (Veln akmeni). Abu nosaukumu skaidrojums dots fiksētajās folkloras liecībās. Var būt, kā to liecina A. Upīts, akmens ir saukts arī par Lielo akmeni. Savukārt A. Bilenšteina, domājams, 19. gs. beigās vāktajos onomastiskajos materiālos ir šāds teksts: “Čīcis [oriģinālrakstībā – *Tschihzīs* – J. U.] – milzīgi liels akmens zem liepas; par akmeni tiek daudz velna stāsti stāstīti; akmens atrodas lejā pret Aizkraukles baznīcu.” (Izraksts glabājas LNVMA. Atsauce uz šo A. Bilenšteina materiālu un teksta pārstāstījums vācu valodā dots: *Kurtz, 1924*, 51 (Nr. 5).) Atsauci uz Čīci savā apkopojošā rakstā par upurvietām un upur-

akmeņiem iekļāvis arī K. Straubergs (*Straubergs, 1995, 49*). Ļoti iespējams, bet nav pierādāms, ka Kraukļu akmens ir vienādojams ar Čīci, jo tas tiešām atrodas “*lejā pret Aizkraukles baznīcu*”, un baznīcu, kas taisnā līnijā atrodas kāda pusotra kilometra attālumā, no akmens var labi saskatīt. Par Kraukļu akmeni ir fiksētas teikas, kas saistītas ar Velna darbošanos: “*Netālu no Skrīveriem esot viens liels akmens, tur apakšā dzīvojot velni. Vienreiz kāds braucis gar akmeni. Bijis tā ap pusnakti. Iznācis viens velns ar lielu zobenu rokā. Viņš uzsaucis: “Nebrauc tālāk!” Bet braucējs neklausījis un braucis tālāk. Te iznākušas velnenes ar izkaptīm rokās un sākušas vīram sist. Nekas. Arī vīrs uz to vēl neklausas. Te velnenes sagudrojušas salikt izkaptis tam uz ceļa priekšā. Neko, vīrs apbraucis ar likumu. Nu viņas sagudrojušas noburt tam zirgu. Labi, nobur. Zirgs beigts. Nobūruši arī pašu braucēju. Ritā braucējs ar zirgu atrasti beigti. Tādēļ šis akmens iesaukts par Velna akmeni.*” (LFK 1058, 356) Vienīgi nav ziņu, ka pie Kraukļu akmens būtu bijušas liepas, tomēr koks kā mazāk ilglaicīgs dabas veidojums, neatstājot nekādas redzamas liecības, varēja laika gaitā iet zudumā.

Kraukļu akmens nosaukums teikās tiek skaidrots šādi: pie Kraukļu akmens kādreiz upurēti cilvēki, kuru miesas turpat pie akmens pamestas, tāpēc ap tām pulcējušies kraukļi un no tā akmeni sākuši saukt par Kraukļu akmeni. Diemžēl plašāks šis Latvijai neraksturīgās teikas pieraksts autoram nav zināms un šāds akmens nosaukuma izcelsmes skaidrojums parādās vien jaunāku laiku populārajā literatūrā (*Burmisters, 1988; Daugavkrastu pieminekļi, 1989, 35 u. c.*). Šāda veida literatūrā sastopamas arī atsauces uz plaši pazīstamu teikas sižetu, ka Velns nesis Kraukļu akmeni, lai to iemestu Daugavā, bet Velna darbošanos iztraucējis gailis (*Vīks, 1988a; Daugavkrastu pieminekļi, 1989, 35*).

Netālu no Kraukļu akmens – virzienā uz Rīgas pusi – atrodas tā sauktie Putnu kalni – Daugavas ielejas mala, par kuriem fiksētas vairākas etioloģiskās teikas saistībā ar Velna darbošanos. Teikās skaidrots, kāpēc kalni nosaukti par Putnu kalniem – te Velns cēlis putnu mājokli vai atgaiņājis no uzmācīgajiem putniem (*Izcelšanās teikas, 1991, 101–102; Ancelāne, 1995, 85–86*). Cita teika par Putnu kalniem zināmā mērā līdzinās Kraukļu akmens teikām: Putnu kalnos bijušas karātavas, kurās kārti nepaklausīgie klausiņieki; ap viņu miesām riņķojuši putni (*Daugavkrastu pieminekļi, 1989, 36*).

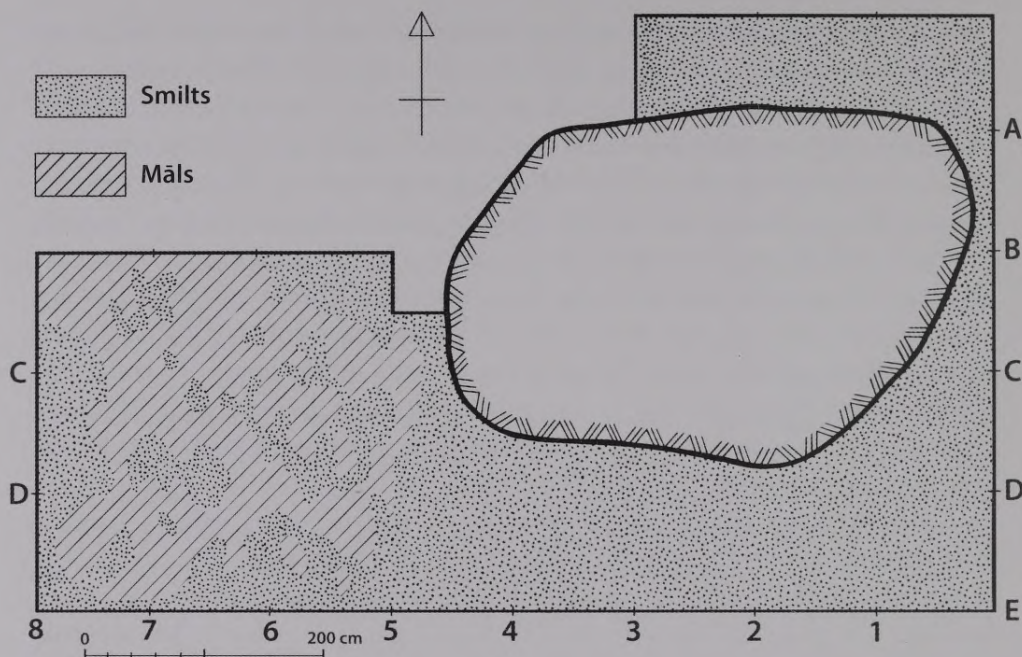
Visai vilinoši, diemžēl – materiālu trūkuma dēļ – nepierādāmi būtu saistīt Kraukļu akmens nosaukumu ar Aizkraukles vārdu, kā vismaz kopš 13. gs. ir saukts novads ar tā centrālo pilskalnu – Aizkraukles pilskalnu, kas tautā saukts par Kraukļu kalniem. Pilskalns atrodas Daugavas krastā, turpat netālu no Kraukļu akmens (50., 52. att.).

Kraukļu akmenim savu uzmanību pievērsuši arī ezoterisko uzskatu piekritēji, kuru prātojumiem nav iespējams atrast materiālas dabas pierādījumus, kādi reāli iegūti arheoloģiskajos izrakumos pie akmens. Akmens, sekojot ezoteriskajiem uzskatiem, ir ticis atzīts par tādu, kura forma viscaur ir mākslīgi izveidota; akmens esot pārvietots un nolikts uz mākslīgi sakrautas citu akmeņu pamatnes; tas atrodies savstarpēji saistītā un mākslīgi izvietotā daudzu akmeņu sistēmā; akmenī ir saskatītas dažnedažādas zīmes – kopumā vismaz 28, bet vēlāk atrastas vēl citas zīmes; šīs zīmes liecinot par dažādiem filozofiskiem un mitoloģiskiem vispārinājumiem. Tiek dots arī nepamatoti ļoti sens šo zīmju datējums: “*Nemot vērā iespējamo akmens uzstādīšanas laiku, kad vēl nebija metāla instrumentu, domājams, ka visa tā apstrāde veikta ar krama rīkiem. Diemžēl tiešas apstrādes pēdas vairs nav samanāmas, jo gadu tūkstošos akmens virsmu erodējuši saule, lietus, vējš, sals [...]*” utt. (Vīks, 1988a; Vīks, 1988b).

Arheoloģiskajos izrakumos 1974. gadā, no trijām pusēm ietverot gandrīz visu akmeni, iemērīja izrakumu laukumu 35 m² kopplatībā (53. att.). Pētījumu gaitā noskaidrojās, ka ap akmeni ir kūdrājā veidojies kultūrlānis, kas kopumā 0,8 m biezs, bet akmens ZR pusē – pat 1,2 m biezs. Kultūrlānis bija bagāts ar degušu koku ogļītēm, vāpētu māla trauku lauskām un organisko

52. att. Aizkraukles pilskalns no helikoptera lidojuma.

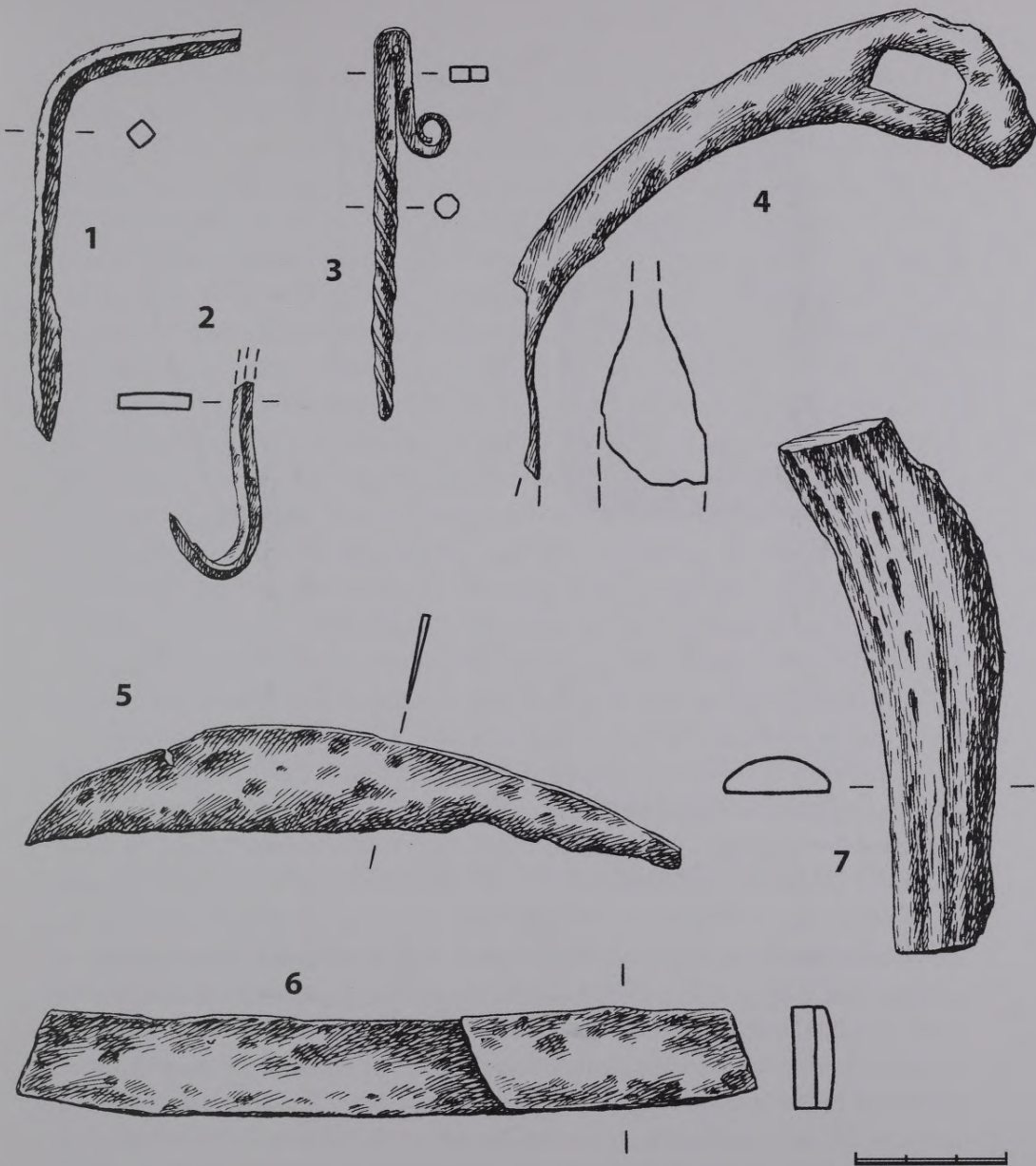

53. att. Arheoloģiski pētītais laukums ap Skriveru Kraukļu akmeni.

vielu paliekām. Kultūrslānī tika atrasti skaidrāk nenosakāmi dzelzs priekšmetu fragmenti un atgriezumi (54. att.: 1, 2, 6), dažādu izmēru kalēja kaltas naglas un lielākā daudzumā dzelzs sārņi.

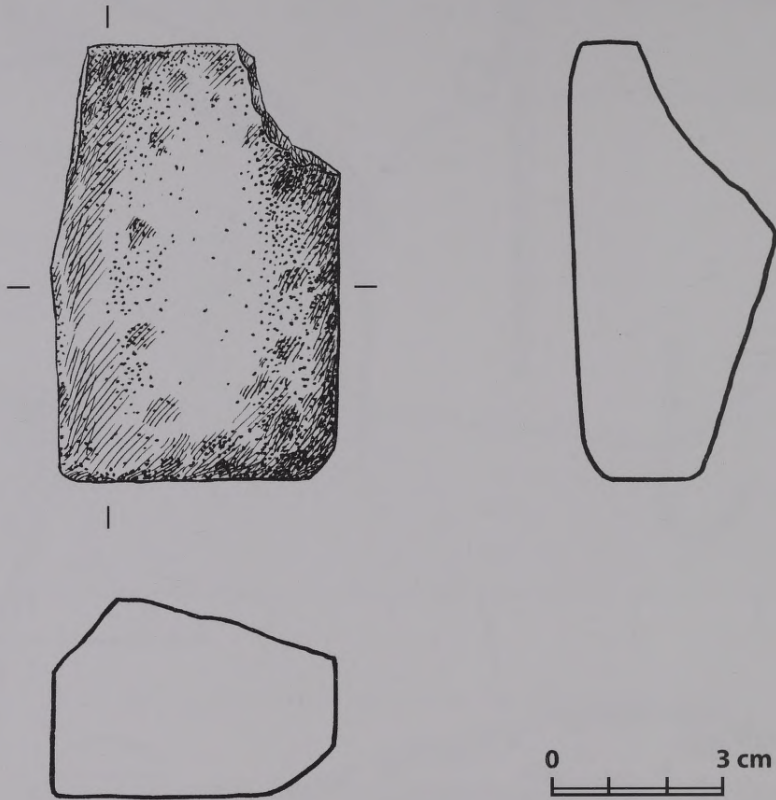
Zīmīgāks bija kāds dzelzs priekšmets, kas pēc formas atgādināja uz agro un vidējo dzelzs laikmetu attiecināmu raukni (54. att.: 5) (sal.: *Latvijas arheoloģija*, 1974, 31. tab.: 4–6, 33. tab.: 4; 36. tab.: 1–3; *Volkaite-Kulikauskienē*, 1984 u. c.), tomēr griezumā priekšmets bija vienādi biezs, nenodaloties iedzītņa un asmens daļām, kas ļauj uzskatīt, ka šī priekšmeta raukņveida formai ir gadījuma raksturs. Cits zīmīgāks priekšmets bija tordēts dzelzs stienītis ar asi atlocītu un atliektu galu (54. att.: 3), kura nozīme nav skaidra. Tuvāk nav datējama arī akmens galoda (55. att.), zāģēta raga plāksnīte (54. att.: 7) un mitrajā zemē labi saglabājušās koka toverīša paliekas, jo šādi priekšmeti tikuši lietoti dažādos laikmetos.

Starp atradumiem bija arī dzelzs kāpšļa fragments, apmēram trešā daļa no visa kāpšļa (54. att.: 4). Kāpšlis bija veidots ar ovālu augšējo loku un ieapaļu, nedaudz noplacinātu pēdas plakni, kas bija piemērota gan apaviem ar cietu, gan arī ar mīkstu zoli. Kāpšļa augšējā lokā bija izveidots taisnstūrveida caurums siksnas

54. att. Pie Skrīveru Kraukļu akmens atrastās senlietas.

- 1 – dzelzs priekšmets (LNVMA Inv. Nr. A 12279:5); 2 – liekta dzelzs sloksne (A 12279:4); 3 – dzelzs priekšmets (A 12279:1); 4 – dzelzs kāpšļa fragments (A 12279:7); 5 – dzelzs raukņveida priekšmets (A 12279:6); 6 – dzelzs sloksne (A 12279:3); 7 – zāgēta raga plāksnīte (A 12279:9).

55. att. Pie Skrīveru Kraukļu akmens atrastā akmens galoda (A 12279:8).

iestiprināšanai. Līdzīgas formas kāpšļi Latvijā ir atrasti Talsu Vilkumuižas ezerā (*Latvijas arheoloģija*, 1974, 245, 47. tab.: 17; *Latvijas senākā vēsture*, 2001, 359, 251. att.: 21), Jersikas pilskalnā (*Balodis*, 1940, 66, XIII tab.; *Vilcāne*, 2004, 57, 15. tab.: 7) u. c. Kraukļu akmens kāpšlis pēc formas atbilst A. Kirpičņikova izstrādātās Krievzemes kāpšļu tipoloģijas VII tipam. Šā tipa kāpšļi bija plaši izplatīti 12. gs., īpaši gadsimta otrajā pusē, un lietošanā tie saglabājās līdz 13. gs. vidum (*Кирпичников*, 1973, 51; *Кирпичников*, *Медведев*, 1985, 318). E. Zagoruļskis norādīja, ka šīs formas kāpšļi Krievzemes arheoloģiskajā materiālā parādījušies jau 11. gs., tomēr lielākā daļa šāda veida atradumu attiecas uz 12. un 13. gs. (*Загорульский*, 2004, 126). Kopumā līdzīgi ar 12. un 13. gs. tiek datēti arī prūšu (*Кулаков*, 1994, 59–60, рис. 27), lietuviešu (*Antanavičius*, 1976) un baltkrievu (*Загорульский*, 2004, 124–127, рис. 67: 3, 68: 1; *Звяруга*, *Вицязь*, 2006, 127, мал. 7: 1,3) līdzīga veida kāpšļu atradumi. J. Zvjарuga un

S. Vitjajs, dodot atsauces, norāda, ka šāda veida kāpšļi vēl atrasti Berestjē (11.–13. gs. slānis), Minskā (12.–13. gs. slānis), Braslavā un Novgorodā (12. gs. otrās puses – 13. gs. slāņi) (*Звяруга, Віцязь, 2006, 127*). Savukārt A. Vilcāne norāda, ka Jersikas kāpšļa fragments, kas visai līdzīgs Kraukļu akmens kāpslim, tuvāks 12. gs. formām (*Vilcāne, 2004, 57*). V. Kulakovs uzskatīja, ka šā tipa kāpšļiem (pēc V. Kulakova tipoloģiskā iedalījuma VII tips) ir vietējā, respektīvi, prūsiskā vai baltiskā izcelsme (*Кулаков, 1994, 60*). Atzīmēsim, ka līdzīgas formas kāpšļi atrasti arī Aizkraukles pilskalna arheoloģiskajos izrakumos; diemžēl šie atradumi literatūrā gan ir pieminēti (*Urtāns, Briede, Urtāns, 1975, 88; Urtāns, 1977, 67*), bet nav plašāk aprakstīti un publicēti. 13. gs. sākumā Aizkraukle bija viens no lielākajiem Daugavas lībiešu centriem; Aizkraukles pilskalnā 13. gs. sākumā tika uzbūvēta ordeņa mūra pils (*Caune, Ose, 2004, 46–48*).

Kopumā var secināt, ka pie Kraukļu akmens atrastais kāpslis datējams ar 12.–13. gs. pirmo pusi. Tas dod netiešu iespēju uzskatīt, ka arī kādi citi atradumi no Kraukļu akmens pakājes varētu būt attiecināmi uz šo laiku. Kraukļu akmens tuvums Aizkraukles pilskalnam, datējumu un pilskalna un akmens nosaukumu līdzība ļauj uzskatīt, ka akmenim un tā tuvākajai apkārtnē ir bijusi kāda ciešāka, tagad vairs drošāk nenosakāma saistība ar Aizkraukles pilskalni.

Akmens dienvidu pusē 0,15–0,20 m dziļumā atklāts līdz 0,07 m biezs sarkana māla slānis, kurš R un D pusē iegājis profilā. Tā attīrītā platība izrakumu laukumā bija ap 6 m² liela (53. att.). Zem māla slāņa 0,35 m dziļumā atklāta 0,10 m bieza baltas smilts starpkārta. Spriežot pēc atradumiem, kaut kur Kraukļu akmens tuvumā atradusies kalve, kuras darbības liecinājumi nonākuši palejā pie akmens (*Urtāns, Briede, Urtāns, 1975, 92–93; Уртанс, 1975*).

Arheoloģiskie izrakumi nedeva noteiktu atbildi, vai Kraukļu akmens ir izmantots kā kulta vieta, tomēr neapšaubāms ir tas, ka dzīve Kraukļu akmens apkārtnē kopš 12.–13. gs. risinājusies visai intensīvi, par ko liecina ilgākā laikā veidojies biežais kultūrslānis. Šķiet, ka kultūrslāņa intensīvo veidošanos sekmēja arī mitrā un kūdrainā strauta ielejas augsne. Arheoloģiskie izrakumi nedeva nekādas liecības par teikās un nostāstos minēto un ļoti kāroto aprakto mantu, lai gan visā izrakumu laukumā tika sasniegta neskarta pamatzeme – zilgana, glūdaina smilts.

Rembates Ārņa Velnākmenis

Par Ārņa akmeni, kuru nesis Velns un kurš atradies Daugavas krastā netālu no Graužupītes ietekas, vecā lielceļa malā starp mūsdienu Ogres rajona Lielvārdi un Ķegumu (56.–58. att.), pierakstīts lielāks vairums teiku. Teiku teicēji zināja, no kurienes Velns akmeni nesis, kāpēc nesis un kā akmens nonācis pie Ārņa mājām. Agrākais teikas pieraksts par Ārņa akmeni ir no 19. gs. beigām:

Versti no Rembates muižas, lielceļa malā, pretim bijušām Ārņu mājām atrodas – tā sauktais – Ārņa akmens. Šis akmens agrāk esot bijis pakalnā, kur vēl tagad dobe redzama; bet velns reiz bijis nodomājis savu valsti paplašināt un tādēļ nesis Ārņa akmeni Daugavā plostu un laivu ceļā gremdēt. Te – par nelaيمي –

56. att. Lielvārdes akmeņu novietojums.

- ▲ 1 – Rembates Ārņa Velnākmenis atrašanās vieta; ▲ 2 – Lielvārdes Lāčplēša akmenis sākotnējā atrašanās vieta; ▲ 3 – Lielvārdes Lāčplēša akmenis tagadējā atrašanās vieta.

57. att. Daugava starp Lielvārde un Ķegumu 1929. gada kartē.

58. att. Daugava starp Lielvārde un Ķegumu, appludinātā Rembates Ārņa akmens vieta no putna lidojuma.

gailis aizdziedājis velnu. Dismās tas nosviedis nesamo tagadējā vietā un ar zobinu atcirtis lielu šķembeli. Šī šķembele vēl tagad tur atronas pie akmeņa.

Lielvārdē Paegļu Mārtiņš uzr.; Rīg. Zin. Kom. Kr.
(L.-P., VI, 1, 200–201)

Arī vēlākos laikos par Ārņa akmeni fiksētas vairākas teikas.

Ārņa akmens Rīgas–Daugavpils lielceļa malā netālu augš Ķeguma straumes ir zilpelēks akmens labas pirtiņas lielumā, kuru sauc par Ārņa akmeni. Vecos laikos šis akmens bijis netāļ no Daugavpils. Bet tad vienā naktī Velns sadomājis akmeni atnest un ielikt Ķeguma straumē, strūgu ceļā, lai lauztu strūgas kopā. Bet esot sācis dziedāt gailis, un akmens bijis jānosviež tagadējā vietā, nevarējis līdz Ķegumam aiznest. Aiz dūsmām par neizdevušos darbu Velns, projām skrejot, iespēris akmenim un atšķēlis vienu malu, kura vēl tagad redzama atšķelta. Pēc cita nostāsta, atšķēlums cēlies tā: Pērkons Velnu trenkājis, ka tas nekur nevarējis no Pērkoņa glābties un tamdēļ ielidis Ārņu akmeni. Un, kā Pērkons Velnam spēris ar savu zibeni, tā atspēris arī akmeņam vienu šķelkši.

LFK 696, 761–2. Rīgas Lielvārdē pier. A. Oškalns, 1929.
(Ancelāne, 1961, 53; Izcelšanās teikas, 1991, 75)

Vecos laikos Velns esot gribējis cilvēkiem nodarīt lielu postu. Tas esot paņēmis lielu akmeni pie Velndobes kroga un to nesis uz Ķegumu, gribēdams to ielikt Ķegumā (Daugavā). Bet gailis to aizdziedājis, un Velns akmeni nometis ceļmalā lejspuš Rembates, pretī Rembates pag. Ārņu mājām, kur vēl tagad liels akmens ceļmalā, kas, krītot Velnam no rokām, ieklīsis. Pats Velns ielidis Ārņu rijas krāsni atpūsties. Tas bijis vasarā, un rijā ielīduši arī dundurs un ods. Dundurs, pa riju skraidīdams, saucis: “Wo ist der Deivel (Teufel), wo ist der Deivel?” Bet ods ielīdis arī rijas krāsni un taisni pašam Velnam virsū, un saucis sikā balstiņā: “Te – ir – te – ir – te – ir.” Velns, dzirdēdams tādu sarunu, ļoti nobijies, jo domājis, ka viņu meklē gūstīt, un tāpēc tas laidies bēgt un bēgdams ieskrējis Ķegumā.

LFK 947, 4. Ābrams Krastiņš, Rīgas Lielvārdē,
90 g. v.; pier. A. Krastiņš, 1930. (Izcelšanās teikas, 1991, 76)

Velns gribējis aizdambēt Daugavu visšaurākā vietā un nesis uz turieni lielu akmeni, lai tas plostus bojātu. Šis akmens senāk esot bijis pakalnā, kur vēl tagad bedre esot redzama. Te iedziedājis Ārņa mājas gailis, velns nu vairs neticis līdz pašai Daugavai, nosviedis akmeni zemē un no dūsmām nocirtis ar zobenu akmenim lielu šķembeli, kas vēl tagad pie akmens redzama.

(LPT, XIV, 29)

Velns pludinājis kokus pa Daugavu un briesmīgi nokreņķējies, ka uz Ķeguma krācēm plīst plosti. Salasījis pie Kokneses maisā vairākus akmeņus un gribējis Ķegumu aizdambēt. Nesot divi lieli akmeņi nokrituši pie Lielvārdes – tie vēlāk nosaukti par Lāčplēša un Laimdotas akmeņiem, jo viņi abi ciemojoties sēdējuši uz šiem akmeņiem. Trešo akmeni Velns nesis tālāk. Tad iedziedājies gailis, un Velns akmeni nosviedis pie Ārņa mājām. Akmens laikam Ķeguma spēkstacijas laikā sašķelts vairākās daļās un izņemts. Tā vieta tagad zem ūdens.

Tā kā toreiz Velnam nav izdevies Ķegumu aizdambēt, nu viņš pie Rīgas sabēris smiltis maisā un nesis tās uz Ķegumu. Bet, kamēr atnācis, maiss izbiris; no tām izbīrušām smiltīm gar Daugavas malu radušies Mugurkalni (tie sākas apm. no Salaspils). Tā Velnam nav izdevies Ķegumu aizdambēt.

LFK 1850, 4715. Bernhards Grīnfelds Rīgas Rembatē,
39 g. v.; pier. A. Ancelāne, 1949.
(Izcelšanās teikas, 1991, 75–76)

Kādreiz senos laikos velns nesis lielu akmeni uz Ķeguma straumi, gribēdams aizsprostot plostniekiem ceļu. Bet tuvojusies pusnakts stunda, apdziedājies gailis, un akmens velnam izkritis paša lielceļa malā pie Ārņu mājām. Tagad Ārņu mājas ir zem Daugavas ūdens, jo, būvējot Ķegumu, tās ir pārplūdušas. Ārņu akmeni velns nesis no Velna dobes kroga, kas atrodas aiz Jumpravas. Tur vēl tagad ir liela bedre, kurā akmens stāvējis.

LFK 1850, 5879a.

Starp Lielvārdes un Ķeguma stacijām, lielceļa malā, atrodās kāds ļoti liels akmens. Par šo akmeni stāsta sekojošu teiku: velns akmeni ņēmis no Velndobes, kura atrodas netālu no Jumpravmuižas. Viņš nesis to uz Ķegumu, gribēdams iesviest Ķeguma straumē, lai plostnieki mestos uz akmens un sliktu, bet tik tālu nav ticis caur to, ka Ārņu mājās pusnaktī sācis dziedāt gailis. Velns nosviedis akmeni lielceļa malā, kas tagad vēl ir tur.

LFK 1066, 159.

3 km aiz Lielvārdes bija t. s. Velna akmens. Tagad tas appludināts. To velns atnesis no Skrīveru daļas; nesis uz Ķeguma krācēm, lai ieliktu plostu ceļā. Nesot aizkavējies, un tā sācis gailis dziedāt. Akmens nokritis zemē, bet krītot pārplīsis. Akmens gan vēlāk, Ķegumu būvējot, esot izņemts; laikam saspridzināts un ņemts pa daļām, jo dikti liels bijis. Tai vietā pie Skrīveriem, kur velns akmeni paņēmis, palikusi liela bedre, t. s. “Velna dobe”. Blakus bedrei vēl tagad stāv “Velna dobes krogs”.

LFK 1850, 4599.

Vieta, kur Velns Ārņa Velnakmeni ir paņēmis, teikās ir norādīta pietiekami precīzi: “*Velnadobes krogs Jumpravas daļā pie Skrīveriem*”. Vieta “*pakalnā, kur vēl tagad bedre [vai “dobe”] redzama*” arī atbilst Velnadobes kroga vietai. Kādā teikā minēts, ka akmens atnests no Daugavpils, tomēr varbūt teikas teicējam vai pierakstītājam Daugavpils parādījusies Daugavpils lielceļa vietā, jo Velnadobes krogs tiešām atrodas Rīgas–Daugavpils lielceļa malā.

Vieta, kur Ārņa akmens nomests, teiku teicēji norādījuši šādi: “*Rīgas–Daugavpils lielceļa malā netālu augš Ķeguma straumes*”, “*pie Ārņa mājām*”, “*lejspuš Rembates preti Rembates pag. Ārņu mājām [...] ceļmalā*”, “*pašā lielceļa malā pie Ārņu mājām*”, “*starp Lielvārdes un Ķeguma stacijām, lielceļa malā*”, “*3 km aiz Lielvārdes*”, “*versti no Rembates muižas, lielceļa malā, pretim bijušām Ārņu mājām*”.

Pats akmens saukts par Ārņa akmeni vai Velna akmeni (59. att.), droši vien arī saliktā veidā par Ārņa Velna akmeni vai īsāk – par Ārņa Velnakmeni. Jau jaunāku laiku tradīciju ietekmē akmens saukts arī par Lāčplēša un Pumpura akmeni. Šķiet, ka rakstos Ārņa akmeni kā dabas un kultūras pieminekli pirmais 1924. gadā pieminēja Līdumnieks, lai gan akmens novietojuma apraksts nav

59. att. Rembates Ārņa Velnakmens ar ekskursantiem
20. gs. 20.–30. gados.

precīzs (“*Iksšķiles pg. Velnakmens. 4 W. no Ogres stac. Uz Kokneses pusi, ceļa malā. Šis akmens ir liels un ap viņu vijas teikas.*” (Līdumnieks, 1924))

Akmens izmēri teikās raksturoti šādi: liels vai ļoti liels, zilpelēks akmens, labas pirtiņas lielumā, kam šķembele nocirsta, kas pie akmens redzama, vai arī akmens pārplīsis. Ārņa Velnakmens, šķiet, nav precīzāk uzmērīts, un par tā izmēriem var spriest tikai aptuveni. V. Grāvītis nedaudz precīzāk norādījis, ka akmens virszemes izmēri bija ap 7–8 kubikmetri, bet kopumā akmens bija ap 25–30 kubikmetru liels (*Grāvītis, 1989*). 1939. gadā akmens apjoms tika lēsts ap 30 kubikmetru, svars – ap 90 tonnu (*Lāčplēša akmens, 1939b*).

Visumā Ārņa Velnakmens teikās ir ļabi pazīstams, un domājams, ka akmens ir bijis visai populārs, jo atradies ļabi ieraugāmā vietā – pie viena no galvenajiem Latvijas lielceļiem. Arī bedre vai dobe, no kuras Ārņa Velnakmeni Velns paņēmis, atrodas tā paša lielceļa malā, ap 15 km attālumā no Ārņa mājām. Velnadobes krogs ir saglabājies līdz mūsdienām (60.–61. att.). Teika stāsta, ka šā kroga vietā agrāk arī bijis krogs (*Izcelšanās teikas, 1991, 137*); arhitekte I. Janele norāda, ka Velnadobes krogs minēts jau 1688. gada dokumentos (*Janele, 1991*).

60. att. Jumpravas Velnadobes krogs.

Velnadobe ir karsta kritene (62.–63. att.), kas savu kādreizējo varenību mūsdienās lielā mērā ir zaudējusi. Pieminekļu valdes līdzstrādniece E. Tabāka nedatētā ziņojumā (tas varētu būt rakstīts 20. gs. 20. gadu beigās) aprakstīja Velnadobi un īsi raksturoja Velnadobes teikas:

Ar šo dobi saistās nostāsts par velnu vairākās variācijās, caur ko viņa dabūjusi savu nosaukumu “Velna dobe”. Ūdeņi, kas sanāk Velna dobē no novadgrāvja, aiztekot caur zemes apakšu uz Daugavu. Tikai pavasaros dobē esot daudz ūdeņu, citādi tikai plūstošie ūdeņi tur redzami. Senāk “Velna dobe” bijusi lielāka un dziļāka, apaugusi lieliem kokiem, kuru stumbri vēl tagad vietām redzami. Tagad koku vietā ir krūmi. Ir vēl redzamas dobē kara laikā ierīkotās blindāžas. Dobē ir ievadīta apkārtējo ūdeņu novadgrāvis, kamdēļ dobe, smiltis sanesot un arī krastiem iebrūkot, paliek mazāka.

Nostāsti par “Velna dobi” ir šādi: 1) Velns gribējis noslēcināt kuģeniekus Daugavā. Viņš paņēmis akmeni, kura vieta bijusi tagadējā “Velna dobē”, un ievēlīs to Daugavā. Tā izcēlusies Daugavā netālu no “Velna dobes” atrodošās Ozolu sala. 2) Cielaviņa sakaitinājusi velnu. Velns dusmās paķēris smilšu klēpi un sviedis

61. att. Jumpravas Velnadobe un Velnadobes krogs no putna lidojuma.

62. att. Jumpravas Velnadobe ziemā.

63. att. Jumpravas Velnadobe pavasarī.

cielaviņai pakal. Tā viņš uzsviedis Ozolu salu un atstājis "Velna dobi". 3) Velns gribējis aizdambēt Daugavu, tamdēļ no t. s. "Velna dobes" paņēmis klēpi smilšu un nesis uz Daugavu. Otru klēpi nesot, gailis iedziedājies un smiltis nevarējis aiznest uz Daugavu, bet nobēris netālu no "Velna dobes" kaudzē. Tā izcēlusies no viena tā klēpja Ozolu sala, no otra – netālu atrodošais kalniņš un palikusi "Velna dobe".

"Velna dobi" uzmērot noteikti man nebija iespējams, jo samērā liela un arī ūdens tek cauri. Uzmērošanas dati ir tikai apmēram: 60 m gara (līdz kamēr ietek viņā grāvis), 20 m plata (platākā vietā), no augstākās krasta vietas 12 m dziļumā. "Velna dobe" atrodās tieši pie lielceļa, kas ved no Skrīveru muižas uz Lejaskrogu. No lielceļa uz ziemeļiem, Velndobes māju tuvumā. Velndobes mājas ir Skrīveru muižas jaunsaimniecības zeme, kuras robežas iet tieši gar "Velna dobi". "Velna dobe" piederīga kaimiņu mājām "Podniekiem", kas agrāk bijusi Viņķelmaņmuižas rentes māja (E. Tabākas nedatēts pirmskara laika ziņojums, glabājas LNVMA).

Citā ziņojumā E. Tabāka piemin, ka Velnadobes apkārtņē, tuvāk nezināmā vietā, dārzu apstrādājot, atrastas divas sudraba naudiņas un viena kapara naudiņa (E. Tabākas nedatēts pirmskara laika ziņojums, glabājas LNVMA). Kādā citā Velnadobes teikas variantā stāstīts, ka Velns izdomājis paņemt akmeni no Velnadobes un aiznest uz Ķegumu:

Skrīveru pagastā, līdzās Velna bedres krogam, atrodas liela, dziļa bedre. Garām bedrei ved lielceļš, kura otrā pusē tek Daugava. Bedrei apkārt ir plaši lauki. Bedrē ietek mazs grāvītis, kurš pavasaros piepilda bedri ar ūdeni. Pa zemes apakšu ūdens iesūcās Daugavā. Bedrē ir sasviesti koku gabali, zari un dzeloņdrātis, kas padara ūdeni neskaidru. Senos laikos šai vietā atradies liels akmens. Pavasaros pa Daugavu braukuši ar plostiem plostnieki. Kādā vēlā vakarā Velna bedres krogā iegājuši plostnieki, lai pārgulētu nakti. Krogā ieradies arī Velns. Tas noklausījies, ko plostnieki runājuši. Velns vienmēr ir naida un atriebības pilns. Arī šoreiz viņš gribējis cilvēkiem ļaunu darīt. Apmēram astoņus kilometrus aiz Lielvārdes atrodas ūdens kritums – Ķegums, kura ir seklākā vieta Daugavā. Velns gribējis Daugavu aizsprostot, lai plostotāji netiktu Rīgā. Tai pašā naktī viņš aizgājis pie lielā akmeņa. Paņēmis akmeni uz muguras, tas devies pa ceļu uz Ķegumu. Aizgājis divus kilometrus aiz Lielvārdes, piepeši dziedājis gailis. Velns tūliņ nosviedis akmeni un pazudis. Akmens vēl tagad stāv lielceļa malā. Bet akmeņa vietā, pie Velna bedres kroga, palikusies dziļa bedre. No tā laika cēlušies nosaukumi – Velna bedre un Velna bedres krogs.

LFK 861, 1. Andrejs Sniedze Rīgas Skrīveros; pier. M. Liepiņa.
(Izcelšanās teikas, 1991, 136)

Velnadobes teikās vairāk tomēr stāstīts par Velna nestajiem smilšu klēpjiem, nevis par akmeni (*L.–P.*, V, 383; *Bienemann*, 1897, 10; *LPT*, XV, 445; *Ance-lāne*, 1961, 78; *Daugavkrastu pieminekļi*, 1989, 54; *Vīksna*, 1991, 13–14; *Izcel-šanās teikas*, 1991, 136–137 u. c.). Velnadobe guvusi atspoguļojumu arī A. Pumpura eposā “Lāčplēsis”: Daugavu rokot, Velns esot mulļojis zvērus, izracis Velnadobi, bet Pērkons izveidojis kalnu un licis Daugavai tecēt ap Velnadobi. Velna bedrē saimnieko Vecā raganā. Te notiek raganu saieti, un Lāčplēsis, izsekojis Spīdalu, arī nonāk Velna bedrē, kur parādās klibais Lik-cepure. Lāčplēša ierašanos Velnabedrē tumsas spēki pamana, grib Lāčplēsi nomaitāt, bet varonis izbēg no nelaimes un turpina savas varoņa gaitas (*Pum-purs*, 1988, 162–168). Turpat līdzās Velnadobei, ceļmalas krūmos pie Kalē-jiņu mājas, ir kāds apskaldīts akmens (1,07 x 0,40–0,72 x 0,35 m), kura no-gludinātājā malā iekalts krusts un skaitlis “1849”. Vietējie ļaudis šo akmeni uzskata par senu robežakmeni un zina stāstīt, ka akmens kādreiz atradies vecā ceļa likumā ap 30–40 m attālumā no akmens tagadējās atrašanās vietas. Ne-tālu Daugavas ielejas krasta nogāzē atrodas pazīstamais, uz vēlo dzelzs laikmetu un vēlāku laiku attiecināmais Lielrutuļu kapulauks (*Urtāns, Briede, Urtāns*, 1975, 91–92), kura vietā atrastas arī uz paleolītu attiecināmas krama senlietas, kas ir viena no senākajām liecībām par cilvēka klātbūtni Latvijas teritorijā (*Za-gorska*, 2006, 318–319).

Atgriežoties pie Ārņa Velnakmens, norādāms, ka, kad 1939. gadā tika būvēta Ķeguma hidroelektrostacija un Daugavas ūdeņiem bija jātop uzpludinātiem, Ārņa Velnakmenim vajadzēja palikt zem ūdens līmeņa. Visizsmeļošāk 1939. gada situāciju ap Ārņa Velnakmeni 1989. gadā raksturoja ģeologs V. Grāvītis:

Otrs bija Ārņu akmens, kas gulēja lielceļa malā divarpus līdz trīs kilometrus no Lielvārdes uz Ķeguma pusi, pie Ārņu mājām. Saukts arī Lāčplēša akmens un Pumpura akmens. Virpusē bija ap 7–8 kubikmetri, pavisam – 25–30 kubikmetri. Nostāsti vēstīja, ka uz akmens sēdējis A. Pumpurs un arī Auseklis, ka šeit pa daļai gūta ierosme tautas eposam “Lāčplēsis”. Akmenī bijis arī iekalts krusts un skaitlis 1905. [Lielvārde bija viens no 1905. gada revolūcijas centriem, lai gan ziņas, ka tieši pie Ārņa akmens būtu notikusi kāda eksekūcija, neizdevās atrast. Iespējams, ka gadu skaitlis akmenī iekalts ne kāda konkrēta gadījuma dēļ, bet vispārējai 1905. gada revolūcijas piemiņai – J. U.]. Arī šo akmeni Ķeguma spēkstacijas uz-stādījums būtu appludinājis.

Zemes īpašnieks jaunsaimnieks Freimanis uzskatījis akmeni par savu īpašumu un gribējis to saspridzināt. Pieminekļu valde to neatļāva, jo akmens bijis ceļa tiesā, un nolēma akmeni atstāt appludināšanai.

Tajā pašā laikā A. Pumpura pieminekļa komiteja prof. E. Bleses vadībā lēma celt A. Pumpuram pieminekli no ārņņu akmens. Tas maksāja 400–500 latu kubikmetrā un dārgāk.

J. Greste ierosināja celt šo pieminekli no Ārņņu akmens. Akmeņu apstrādes uzņēmējs E. Kurau un kāds arhitekts apgalvojuši, ka šis akmens esot zibens sasperts, saplaisājis un nederīgs. J. Greste enerģiski organizējis kampaņu. Akmeņkalis J. Blembergs [pareizi J. Blumbergs–J. U.] paziņoja, ka viņš uzņemas sadalīt akmeni 3 kubikmetru lielos veselos blukos un nogādāt tos Rīgā par 200 latiem kubikmetrā. Tad prof. E. Blesem nācās piekāpties. Akmeņkalis J. Dambekalns 1939. gadā akmeni sadalīja un atveda uz Brāļu kapu darbnīcām Gaujas ielā 1 (Grāvītis, 1989).

Laikrakstā “Brīvā Zeme” 1939. gada 29. jūlijā ir publicēts arī saskaldītā Ārņa akmens fotoattēls, kas parāda divus lielākus un vairākus mazākus akmens gabalus (*Lāčplēša akmens, 1939b*). Akmens fotogrāfija, kas parāda akmens sadalīšanu gabalos un pārvietošanu ar trijkāju un trišu palīdzību, publicēta arī laikrakstā “Jaunākās Ziņas” (*Lāčplēša akmens, 1939a*). Tovasar uzņemti vēl arī citi fotoattēli (64.–67. att.), kas parāda, kā Ārņa akmens sadalīts gabalos.

64. att. Daļēji sadalītais Rembates Ārņa akmens 1939. gada vasarā. Uz akmens, domājams, vietējās sievas, kas ganījušas vai Daugavā dzirdinājušas lopus, un ganu suns.

65.–66. att. Daļēji sadalītais Rembates Ārņa akmens 1939. gada vasarā.
No kreisās: akmeņkaļi J. Dambekalns un J. Blumbergs.

67. att. Daļēji sadalītais Rembates Ārņa akmens
un trijkāji ar trišiem akmens daļu pārvietošanai 1939. gada vasarā.
Akmeņkaļi J. Dambekalns un J. Blumbergs.

Akmeņkaļa Jūlija Blumberga brāļa akmeņkaļa Andreja Blumberga dēls, akmeņkalis un tēlnieks Laimonis Blumbergs, šo situāciju atcerējās tā: J. Blumbergs un J. Grete – abi fantasti un lielu ideju pārņemti – cīkstējās, lai A. Pumpura pieminekli gatavotu no vietējā Latvijas akmens, šajā gadījumā no Ārņa akmens. Akmeni ar ķīļiem sašķēla gabalos un atveda uz Rīgu akmeņkalis J. Dambekalns, bet tad uznāca juku laiki, un A. Pumpura piemineklis tā arī netika izveidots. Ārņa akmens gabalus gan kara laikā, gan pēc kara izmantoja dažādiem pasūtījumiem. No pēdējā lielā Ārņa akmens gabala ap 1950. gadu tika izkalts kāds Ķemeru kūrorta avota figurāls veidojums. Akmens gabals esot bijis ap 2,5 kubikmetrus liels, pelēks, bez īpašām nokrāsām, “neinteresants”, bet kā akmens blīvs un piemērots tēlniecībai (autora saruna ar L. Blumbergu 2005. gada 10. aprīlī). Šis avota aprikojuma skulpturālais veidojums, kas gatavots no Ārņa akmens, arī tagad atrodas Ķemeru (68. att.). Ir arī nepārbaudītas liecības, ka kāds Ārņa akmens gabals nonācis Ikšķilē (*Saltupe, Eberhards, 1980, 48; Grinbergs, 1993*) un ka no akmens izgatavots piemineklis pašam J. Grestem (*Opmane, Liepiņš, 1998; Z. Mežapuķes nedatēts stāstījuma pieraksts. Glabājas A. Pumpura Lielvārdes muzejā*). 1939. gadā laikraksts “Brīvā Zeme” rakstīja,

68. att. Ķemeru kūrorta avota skulpturāls apdarinājums, veidots no Rembates Ārņa akmens gabala.

ka kādu Ārņa akmens gabalu paredzēts novietot Rundālē (*Lāčplēša akmens, 1939b*). Savukārt lielvārdiete Zinaīda Mežapuķe zinājusi stāstīt, ka no Ārņa akmens izveidoti pieminekļi Jelgavas skolotājiem Odiņam un Kūlam – par to stāstījuši J. Grestes skolnieki Ločmelis un Ģērmanis (Z. Mežapuķes nedatēts stāstījuma pieraksts, glabājas A. Pumpura Lielvārdes muzejā).

Ārņa Velnakmens teikas ļaužu prātos saglabājās arī pēc akmens sadalīšanas, un tās sāka piedēvēt pavisam citam akmenim. Šis cits akmens pirms Ķeguma HES uzpludināšanas atradās seklā ūdenī pie Daugavas salas iepretim Lielvārdei. Daļa akmens jau senatnē bija no tā atšķēlusies un gulēja turpat līdzās. Akmens tika saukts par Lāčplēša gultu, arī par Pumpura un Ausekļa akmeni (69.–70. att.), jo abi dzejnieki esot mīlējuši uz akmens sēdēt (*Eniņš, 1984a*).

69. att. Lielvārdes Lāčplēša gulšanas un Lāčplēša segas akmeņi Daugavā pie Lielvārdes pirms Ķeguma HES ūdenskrātuves uzpludināšanas 1939. gada 20. jūlijā.

70. att. Lielvārdes Lāčplēša gulšanas un Lāčplēša segas akmeņi sākotnējā vietā Daugavā pie Lielvārdes. Smailītē Jānis Krūklis.

Mazākais akmens saukts par Laimdotas akmeni vai Lāčplēša segu (*Opmane, Liepiņš, 1998*). It kā pat daļa no eposa “Lāčplēsis” esot uz šā akmens sarakstīta (*G. B., 1976; Eniņš, 1984b, 82*). (Nav saprotams, kāpēc daudziem latviešu dzejniekiem un rakstniekiem tik ļoti paticis ilgu laiku sēdēt uz kāda akmens, kas nebūt nav ērti? Varbūt tomēr tā ir pēcnācēju folklorizēta nodeva dzejnieku popularitātei? Tāpat arī augstdzimušas personas tā vien tīkojušas pasēdēt uz kāda lielāka akmens.) G. Eniņš citē kādu teiku it kā par Ārņa akmeni, bet no konteksta tomēr izriet, ka teikā stāstīts par citu akmeni:

Velns arvien sēdējis uz akmens un kaitinājis garāmbraucošos plostoniekus – strūdziniekus: lauzis strūgas, grūdis plostus uz akmeņiem. Tā Velns nokaitinājis arī pašu Pērkonu. Tas gribējis Velnu sodīt, bet, kolīdz Velns manījis Pērkonu tuvojamies, tā paslēpies akmenī. Tad Pērkons sarunājās ar kādu zvejnieku. Viņš paslēpšoties laivā, lai zvejnieks Pērkonu aizvedot pie lielā akmens, tā viņš Velnu dabūšot ciet. Zvejniekam bijis bail, bet Pērkons teicis, lai nebaidoties.

*Velns pašlaik sēdējis uz Ārņa akmens un ieskājies ar dzelzs grābekli, kad zvejnieks ar Pērkonu īries turp. Velns kļuvis tramīgs un pārstājis ieskāties, gribējis jau laikam slēpties. Tad Pērkons metis Velnam ar savu uguni. Pašķīdušas dzirksteles, nosmirdis pēc sēra, un lielajam akmenim gabals bijis nost. Bet arī Velns no tās reizes vairs nav tur rādījies (*Eniņš, 1984a; Eniņš, 1984b, 82*).*

No teikas saprotams, ka akmens atradies Daugavā, kas atbilst akmenim pie Lielvārdes saliņas. Sižets par Pērkonu un Velna izdzīšanu arī raksturīgs tieši šim akmenim; par Ārņa akmeni šāds teikas sižets nav fiksēts. Zīmīgi, ka Lielvārdes akmens esot saukts arī par Pērkonu bultu (*Grāvītis, 1989*), kas ir raksturīgi tieši šī sižeta teiku objektiem. Tomēr jāatceras, – arī Ārņa Velnakmens teikas liecina, ka Ārņa akmenim Velns esot atšķēlis gabalu, bet tas noticis tāpēc, ka akmeni Velns ar sparū nometis.

Lāčplēša gultas akmeni draudēja appludināt Ķeguma HES ūdeņi, tomēr ar J. Grestes un citu goda vīru aizstāvību un palīdzību akmeni neļāva appludināt. Akmenim abās pusēs piebrauca pa liellaivai, katras celtpēja bija ap 40 t, pāri liellaivām pārmeta baļķus, akmenī ieurba caurumus, tajos iesita dzelzs tapas un pašu akmeni ar trosēm piesēja pie baļķiem (71. att.). Ūdenim ceļoties, lielais akmens tika atrauts no Daugavas gultnes. Pēc tam ar 1400 zirgspēku stiprā ledlauža “Pērkons” palīdzību akmeni zem ūdens (tā tas zaudēja lielu daļu svara) aizpeldināja uz Ķegumu. Tur ūdenslīdēji tēvs un dēls Pāvuli uzbūvēja “slieces” un ar divu traktoru “*Caterpillar*” palīdzību akmens tika izvilkt krastā. Vēlāk akmens tika pārvietots uz vietu, kur to vairs neskāra uzpludinātās Daugavas ūdeņi (72. att.). Uznākušie pārmaiņu laiki akmeni uz ilgāku laiku

71. att. Pārvešanai sagatavotie Lielvārdes Lāčplēša gultas un Lāčplēša segas akmeņi sākotnējā vietā Daugavā 1939. gada vasarā.

72. att. Lielvārdes Lāčplēša gultas akmeņi pēc pārvešanas uz jauno vietu Daugavas krastā pie Ķeguma pirms 1976. gada.

73. att. Lielvārdes Lāčplēša gultas akmens pārvešana
no Ķeguma uz Lielvārdi 1976. gadā.

74. att. Lielvārdes Lāčplēša gultas akmens tagadējā vietā.

atstāja Ķegumā, līdz 1976. gada 11. augustā to ar smago “Latvenergo” tehniku pārveda (73. att.) un novietoja Daugavas krastā starp Lielvārdes baznīcu un Andreja Pumpura Lielvārdes muzeju, kur akmens atrodas joprojām (74.–75. att.) (*Lāčplēša akmens, 1939c; Ķegumā pārvieto, 1939; G. B., 1976; Ieva, Stūrmanis, 1976; Lāčplēša gulta, 1976; Eniņš, 1984a; Eniņš, 1984b, 82–83; Rudzītis, 1988, 135; Opmane, Liepiņš, 1998; Stūrmanis, 1992 u. c.*). Akmens sastāv no divām daļām (76. att.). Lielākās daļas tilpums ir 20 kubikmetru, apkārtmērs 15 m, augstums 2,1 m, garums un platums 4,8 x 3,5 m (*Latvijas daba, 1998, 166*). Lielākā akmens daļa svērusi ap 75 tonnas, mazākā – ap 15 tonnas (*Ķegumā pārvieto, 1939*).

Pēc Lāčplēša gultas akmens pārvietošanas uz Lielvārdi tam vairākos rakstos pievērsa uzmanību novadpētnieks G. Eniņš. Akmens tika saukts gan par Lāčplēša gultu, gan Ārņa akmeni, un tādējādi tika sajauktas ziņas par diviem dažādiem akmeņiem (*Eniņš, 1984a; Eniņš, 1984b, 82; Jansons, 1989*). Tomēr drīz

75. att. Lielvārdes Lāčplēša gultas akmens un Lāčplēša segas akmens tagadējā vietā pie A. Pumpura Lielvārdes muzeja un Lielvārdes baznīcas no putna lidojuma.

76. att. Lielvārdes Lāčplēša gultas
un Lāčplēša segas akmeņi tagadējā vietā.

vien arī G. Eniņam radās pamatotas šaubas, vai aprakstāmais ir viens un tas pats akmens (*Eniņš 1991a*), kuras pavisam noteikti klīdināja ģeologs V. Grāvītis (*Grāvītis, 1989*). Mūsdienās it kā nevienam vairs nevajadzētu šaubīties, ka pie Lielvārdes un Ķeguma, ne sevišķi tālu viens no otra, ir bijuši divi lieli, bet noteikti atšķirīgi akmeņi.

Ārņa Velnakmens bija viens no Latvijas lielajiem laukakmeņiem, kas tāpat kā lielie – Krāslavas akmens (Krāslavas akmens aprakstu skatiet šajā grāmatā) vai Grobiņas Pērkona akmens – līdz mūsu dienām nav saglabājies, bet “Lāčplēša gultas” akmens tagad apskatāms Lielvārdē.

Ārņa Velnakmens ir pārvietots trīs reizes. Pirmo reizi mitoloģiskajā senatnē to nesis Velns no Skrīveru Velnadobes uz Ķegumu, otro reizi akmens sadalīts lielos gabalos un no Ķeguma nonācis akmeņkaļu darbnīcā Rīgā, trešo reizi, pārveidoti skulpturālos veidojumos, akmens gabali no Rīgas aizklīduši vēl tālāk. Viens no Ārņa Velnakmens gabaliem jau kā skulptūra nonācis Ķemeross. “Lāčplēša gultas” akmens nav veicis ceļojumu mitoloģiskajā pagātnē, toties ir

veicis divus ceļojumus reālā nesenākā pagātnē: 1939. gadā akmens pārvietots no Lielvārdes uz Ķegumu, bet 1976. gadā – atpakaļ uz Lielvārdi, taču jau uz citu vietu.

Tajā pašā Rembates pagastā, kurā kādreiz atradās Ārņa Velnakmens, tikai citā pagasta galā, attālāk no Daugavas, Ogres upes krastā pie Sietiņu mājām, joprojām atrodas vēl viens liels Velnakmens jeb Sietiņu akmens ar dobumu, kuru arī Velns, kā stāsta teika, pārvietojis, bet šoreiz ar nolūku aizdambēt Ogres upi (A. Zariņas 1967. gada 11. septembra ziņojums LNVMA).

Šķiet, ka Velna teiku vainags ap Lielvārdes un Ķeguma akmeņiem uzskatāms par visai senu, jo nedaudz tālāk tā pašā lielceļa un Daugavas malā esošā Kokneses Pastamuižas Velnakmens teikas, kas tāpat stāsta par Velna darbību Daugavas krastos un akmens mitoloģisko pārvietošanu, pēc rakstīto avotu dotumiem ir datējamas vismaz ar 15. gs. vidu. Ārņa Velnakmens uzskatāms par savdabīgu kultūras zīmi, kas atradās senā gar Daugavu vedošā lielceļa malā. Teikās akmens minēts sakarā ar vēl kādu kultūrvietu – Skrīveru Velnadobi un Velnadobes krogu, savukārt Velnadobe teikās ir saistīta ar Daugavas salu. Visas šīs vietas iekļaujas plašākā Daugavas Velna vietu un Velna teiku aplocē, vai pat, ja tā varētu teikt, kultūrzīmju tīklā.

Nobeigums

Daugavas kultūrvēsturisko akmeņu kopējais skaits laikam pilnībā nebūs zināms nekad. Piemēram, 2007. gada 31. martā negaidīti pie Stukmaņiem atrasti pieci nelieli akmeņi ar mākslīgi iekaltām bedrītēm (*Grīnbergs, 2007*). Akmeņu daudzveidīgā nozīme bijusi un ir mainīga laikā un telpā. Rodas atkal jauni kultūrvēsturiskie akmeņi, jo cilvēks tos atrod, apzina un ietver savā kultūraplocē jeb akulturalizē. Arī tagad no Daugavas krasta lauka novāktos akmeņus krauj kaudzē lauka malā un tādējādi iezīmē lauka robežu vai savāc, lai veidotu akmens dārzu pie kafejnīcas Daugavas šosejas malā. Pēdējās desmitgadēs ļaudis ir vēlējušies iztēloties daudzus akmeņus par senām kulta vietām vai mistisku enerģētisko īpašību nesējiem; arī daudziem Daugavas akmeņiem mazpamatoti tiek piedēvētas šādas īpašības. Tomēr, ja šādiem uzskatiem pieiet kā modernai folklorai, kā jaunatrastam svētumam, kas pastāv tāpēc, ka mainās, tad arī šādi stāsti kā folkloras žanrs ir jāpieņem, tie ir analizējami un pētāmi. Mūsdienās laikam vairs reti kurš ticētu un bez smaida uztvertu gudru ļaužu nopietnus pārspriedumus par to, ka Velns kādreiz būtu nesis akmeņus, ieminis tajos savas pēdas, zaudējis akmeņus, metis tos Daugavā, cīkstējies ar Dievu, plostniekiem, bruņiniekiem u. tml., kas savā laikā bijuši ļoti izplatīti Daugavas aploces vēstītājfolkloras sižeti. Taču, ja nopietni tiek stāstīts par netveramām, zinātnei vēl it kā nezināmām matērijas sīkākajām daļiņām, kuras daži izredzētie tomēr varot sajust un pat redzēt pie akmeņiem, par enerģētiskām plūsmām, par akmeņu mistiskiem starojumiem, par plazmoīdiem, kurus var ieraudzīt tikai fotoattēlā un tikai vienreiz, tad tas jau skan it kā zinātniski, tāpēc arī ticami, lai gan tā ir tikai jauno laiku folkloras, jo vienkāršas lietas izteikt vienkārši nav nemaz tik viegli. Varbūt te vietā zinātnieku joks par to, kā zinātniski pareizi būtu jānosauca pazīstamais Buratīno tēls: tas ir – antropomorfa dendromutants.

Aprakstot plašāk vairākus Daugavas kultūrvēsturiskos akmeņus, iedziļinoties teiku un nostāstu vainagā, ir jāsaprot, ka tas ir mēģinājums uztvert, atklāt, bet

laikam jau ne līdz galam saprast aizgājušo laiku un cilvēku priekšstatus. Cik seni ir šie priekšstati, var tikai nojaust vai iedomāties, lai arī dažreiz gadās kāds rakstītos avotos vai folklorā pamatots drošāks atbalsta punkts, kas ļauj tuvāk saprast šo uzskatu datējumu, kā tas, piemēram, ir par Pastamuižas Velnakmens teiku vainaga un arī paša Velna tēla agrāko droši zināmo pieminējumu Latvijā (15. gs. vidus) vai Stukmaņu Pētera akmeni kā Latvijā agrāko, drošāk datējamo 14. gs. vai varbūt pat 13. gs. beigu robežakmeni.

Daugavas kultūrvēsturiskie akmeņi kopā ar citām kultūrvēsturiskajām zīmēm, piemēram, pilskalniem, Daugavas krācēm vai klintīm, veidoja zināmu sakrālo tīklu, kurā savijās seni mitoloģiskie priekšstati un uzskati. Kādreiz tie bija sakrālās ainavas būtiskas sastāvdaļas, kuras nozīme bija pietiekoši skaidra un saprotama laikabiedriem. Cilvēkam vienmēr gribējies akmeņus pārvietot vai šo spēju vismaz piedēvēt kādam mītiskam spēkam. Varam iztēloties akmeņu kustības mītiskajā pasaulē, kur akmeņus pārvietoja Velns, un jau noteikti ieraudzīt to pašu akmeņu materiālās kustības nesenākos laikos, piemēram, Lielvārdes Lāčplēša gultas akmens izcelšanu no Daugavas gultnes pie Lielvārdes un pārvietošanu uz Ķegumu 1939. gadā un vēlāk – 1976. gadā – atpakaļ uz Lielvārdi, tikai nu jau uz citu vietu; vai Rembates Ārņa akmens mītiskās kustības saistībā ar Velnu no Skrīveru Velna dobes uz Rembati un tad – pēc akmeņa sadalīšanas – akmeņa daļu materiālās kustības un dispersiju gandrīz pa visu Latviju.

Ilgus gadus vācot dažāda veida materiālus par Daugavas kultūrvēsturiskajiem akmeņiem, tos apkopojot un meklējot savstarpējās sakarības, gribētos cerēt, ka ir ieraudzītas kādas likumsakarības, tomēr, ja tas tā arī būtu, tad pavērtos tikai mazs skata laukums; pārāk daudz vēl ir nezināmā un noslēpumainā, kādreiz varbūt arī nepārdomāti mistificētā kā, piemēram, ar Krāslavas akmens tēliem, kas, izrādās, ir dabiski, īpatnēji akmeņi. Varbūt nākotnē laimēsies atrast spridzinātā un Daugavā nogremdētā Krāslavas akmens daļas ar iekalto uzrakstu un zīmēm? Varbūt šā akmens paliekas ir jau atrastas pie Kobilas salas un tas ir tas pats akmens Kobila, kas minēts 16. gs. robeždokumentos? Atrodot akmenī iekaltās zīmes un tekstu, varēsīm daudz pamatīgāk pētīt un saprast podporučika Debonala garāmejojot 1818. gadā pieminēto Daugavas akmeni ar tā zīmēm un uzrakstiem. Arheologam Andrim Celmiņam taču laimējās pēc 100 gadiem atrast Doma baznīcas pagalmā ierakto, šķiet, īpaši slēpto, iepriekš no Salaspils uz Rīgu pārvietoto akmens galvu, kuras patiesā nozīme tā vēl arī līdz galam nav noskaidrota. Arī Drujas spridzinātā Borisa akmens paliekas baltkrievu arheologei Ludmilai Dučicai izdevās atrast; tagad akmens gabali ir

izvilkti Daugavas krastā un atkal apskatāmi. Drujas akmens Baltkrievijā ar labu tālskati ir pietiekami labi aplūkojams arī no Latvijas puses pāri Daugavai vai šajā gadījumā – jau varbūt Dvinai.

Mītiskā pasaules telpa ar tās elementiem nekad nav bijusi kaut kas noslēgts un nemainīgs. Daugavai te ir īpaša loma, jo Daugava pati ir mītiskās pasaules telpas ass, ap kuru grupējas, uz kuru tiecas, no kuras ir atkarīgi daudzi un dažādi pakārtojumu elementi, arī savdabīgie Daugavas kultūrvēsturiskie akmeņi.

Juris Urtāns
Stones of Culture-Historical Significance
Along the River Daugava

Summary

The Krāslava Stone

Information about the Krāslava stone, now destroyed, comes from late 19th century publications by the Belarusian regional researcher A. Sapunov. He published excerpts from the diary of a certain Second Lieutenant Debonal, who related how in 1818 a military demolition party cleared the Daugava waterway between Disna and Dinaburga, blowing up and destroying large stones and groups of stones that were dangerous to the barges and log rafts. On 25 October, 1818, the following entry was made in the diary: *Friday, 25 October. On this day, work was undertaken to destroy a stretch of boulders in the middle of the Daugava near Krāslava. [...] In the course of this work, a stone measuring 16 sazhen in girth and one-and-a-half sazhen high was drilled, in a flat side of which an ancient knightly coat of arms had been carved, showing the sun and an inscription in cyrillic letters: Let my soul not fear my enemy like a strong hand does not fear the right hand. Aleksandr, descendant of Svyatopolk. Six holes were made in the rock, each of them measuring four chetverts, and the stone was blown into small fragments; only three pieces, measuring one-and-a-half sazhen, fell off unbroken.*

When converted into metric units, the stone that was blown up measured 34.1 m in girth and was 3.2 m high. In terms of the character of the carving and the position of the stone on the bed of the Daugava, the Krāslava stone generally corresponds to the so-called “Boris stones”, which were carved with an Orthodox cross supported on a variety of forms and an Old Slavic text that reads “God help your servant Boris”. It is known that there were four stones

with a similar text in the Daugava downstream of Polotsk. Other two stones with a similar text have been found south of the Daugava. Only two Boris stones remain at the Daugava: until recent times, one of them was at Druja, while the other, the best-known monument of this kind, was raised from the bed of the Daugava in 1981 and placed at the edge of the steep riverbank in Polotsk, by the Cathedral of St. Sofia. The Boris stone at Druja was raised from the Daugava in 2002 and placed on a headland on the right bank of the river Druja where the river flows into the Daugava, directly opposite Piedruja Catholic Church which is on the Latvian side of the present-day border.

The Boris stones have been discussed in a great number of publications. There is no generally accepted view of their significance. Based on iconographic study of the crosses and palaeographic study of the texts, it has been established that the Boris mentioned in the inscriptions was the Prince of Polotsk who ruled in 1127–1129.

The precise position of the Krāslava stone is not given in the diary of Second Lieutenant Debonal. Upstream from Krāslava there are several boulder-strewn stretches of the river, through which a channel for rafts and barges has been blasted. On current evidence, it seems most likely that the inscribed stone was located about five or six kilometres upstream from Krāslava, at the island of Kobila, where the remains of a big stone have been discovered. It is possible to connect this stone with the stone Kobila, which was mentioned in the records of the 16th century.

The August Stone in Krāslava

The August stone in Krāslava, also known as the Plater stone or the Boundary stone (*Robežakmens*), lies by the side of the main street in Krāslava, Augusta iela, next to house No. 12. The stone has given this quarter of Krāslava the often-used unofficial name of Augustovka. The stone has sunk deep into the ground and, although at times efforts have been made to uncover more of it, the true dimensions of the underground part of the stone are unknown. It is a large stone (2.8 m long, 2.2 m wide and about 0.7 m high; some publications provide different figures), a coarse-grained block of granite, with a regular rectangular, smoothed side carved 0.05 m deep (1.30 x 0.55 m) in the slightly sloping side facing the street. Carved symmetrically in the middle of the upper part of this side is a crown, below which are three parallel horizontal lines, crossed by a sloping line from top left to bottom right. Inscribed on the left

hand side is the number “17”, with the number “29” on the right hand side. Together, they form the date “1729”. The way the stone lies at the present day, the flat surface created by the stonecutter slopes at such an angle that water cannot accumulate on it. Instead, it flows off, without penetrating the fissures in the stone and thus in winter, when the water freezes, the carving is not damaged. The carving is clear and well outlined, and it is evidently the work of a professional. The August stone is so large that it could not have been moved to its present position. The street, in earlier times a road, leading by the stone, has always been an important traffic artery, used by large numbers of people, and it is thought that the large stone by the side of the ancient road would have been conspicuous and familiar to travellers even before it was carved. The carving has clearly been created in such a way as to be well visible from the road, which means that it was designed for the travellers approaching Krāslava along this road, the town’s historic centre and church lying a few kilometres further.

In the spring of 1930, Rauls Šnore, then a teacher at Krāslava grammar school, recorded a large number of stories about the August stone, told by his pupils. Most of these stories relate that the Polish military leader had set up a camp near the stone and that the date and signs had been carved when the army had camped there. Another set of stories tell that there were once thick forests around the stone, where King August often hunted. The king is said to have feasted and rested by the stone. In memory of this, he is said to have ordered the crown and date to be carved in the stone. Thus, it became known as the August stone.

Without ruling out the explanation given in the stories for the origin of the carvings in the stone, there does, however, seem to be more foundation for the idea that the date 1729 and the other marks were carved in the August stone in honour of the purchase of Krāslava on 25 January 1729 by Ludwig Plater from the previous owners. This eventually became the main property in Latgale owned by the large Plater family. In the same year, Krāslava obtained its charter as a township. Initially, it was Indrica, located on the right bank of the Daugava, upstream from Krāslava, that belonged to the Plater family. It is possible that in 1729, because of the purchase of Krāslava by the Plater family in that year and the recognizable coat of arms displayed on it, the August stone also became known as the Plater stone. The connection of the August stone with the Plater family is indicated most clearly by the central symbol of the Plater arms – three parallel lines, crossed by another line passing from top left

to bottom right, shown in the central part of the flat side. Thus, the symbols on the August stone might be explained as follows: the king's crown at the top of the carving symbolizes royal power and the submission or subordination of the Plater family to this power, while the central part of the Plater arms in the carving indicates the involvement of the Plater family in a particular event, as indicated by the dissection of the date 1729 by the family arms. With the knowledge that Ludwig Plater purchased Krāslava, the symbolic meaning of the carving becomes unmistakable. Such a combination of the symbols of the feudal lord and his vassal is also seen on Peter's stone in Stukmaņi.

There have been other stones of culture-historical significance in Krāslava, too. There are two letters in the archive of the Board of Monuments from the administrator of Daugavpils region and one from the police chief of the township of Krāslava, written in 1922 and 1923. These refer to pillar-like stones or ancient sculptures from Krāslava. Polish soldiers are said to have brought one of these stones from the bank of the Daugava, erecting it in the courtyard of Krāslava Manor. Two smaller pillar-like stones are said to have been there as well. Stone pillars of this kind are said to have been located in several places in Krāslava, and such structures are still seen here (e. g., on Kaplavas iela), but in fact these unusual stone pillars are of natural origin. On the bank of the Daugava downstream from Krāslava, there is a steep bank with red glacial till clay on the top. The fine lime in the till clay, dissolved by rainwater, has filtered vertically through the gravel and has cemented in the form of pillars, which have later fallen down the bank of the Daugava.

Peter's Stone in Stukmaņi

Peter's stone in Stukmaņi lies beside the Riga – Daugavpils highway, on the right hand side 1.5 km before Pļaviņas, at the edge of the forest by the old highway, not far from Stabulnieki farm. On one side of the stone (2.6 x 2.0 x 1.9 m) there is a carved mark resembling a shield and a bishop's crosier and a cross. The shield-shaped mark measures 0.32 x 0.30 m, while the other mark measures about 0.5 m across. The grooves of the marks are 1.5–2 cm wide and about 1 cm deep. In 1794, the well-known cartographer of the time L. A. Mellin mentioned the stone as lying about one verst from the river Aiviekste and having a carved cross, shield and key. Līdumnieks was the first to conclude, in 1922, that Peter's stone was a boundary stone, carved with the arms of the bishop and order. This idea was later repeated in works by other authors.

There are various stories connected with Peter's stone, telling about royal personages having lunched at this spot, and about treasure hidden under the stone. In folklore and sometimes also in popular science literature, the marks cut in the stone have been perceived as showing a variety of images: a heart, a shield, a cross, a spear, a sword, a plate, a knife, a fork and a spoon. There are traces of old diggings around the stone, now partly silted up. In earlier times, a robbers' pit had been dug next to the stone, in order to recover the treasure supposedly hidden there, and the stone was toppled into the pit on its side. This means that the carved marks, now on the side of the stone, were previously on the top. Very close to Peter's stone was Lokstene Castle, built in the first half of the 14th century. The name of Lokstene was first mentioned in written sources in 1354, documenting an exchange of lands and regulation of the boundaries of these lands in Koknese district and the environs of Krustpils, between Fromhold, Archbishop of Riga, and his vassal Thiesenhausen.

Apart from Peter's stone, other three stones with carved crosses and signs are known in Lokstene area: these appear in the plan of Lokstene area, compiled by Fr. Kruse in 1839. Two of these stones with carved signs were on the banks of the Daugava, about a kilometre from Lokstene Castle, and there was another stone between Peter's stone and the stones by the bank of the Daugava. All four stones were connected by a path or trail.

It is known that in the age of Livonia, boundaries were usually marked on living hardwood trees with *burtas* – signs whose origin is connected with ancient property marks. These marks consisted of various combinations of lines and geometric figures. Heraldic figures were also often carved next to the *burtas*. Sometimes, boundary marks were also carved in stones. Assuming that Peter's stone in Stukmaņi is a boundary stone, it could have borne the lesser coat of arms of the Archbishops of Riga – a bishop's crosier and a cross. This form of the lesser coat of arms of the Archbishops of Riga is known already from the 14th century, when it was used on the seals of the Archbishops of Riga. The first coins definitely known to have been minted by the Archbishops of Riga, dating from the early 15th or even the late 14th century, also show the lesser coat of arms, next to the family arms of the archbishop. A very widespread practice in Livonia was that of cutting or carving the lesser coat of arms of the archbishop on the boundary marks of the lands granted as fiefs by the archbishop, a practice documented in written sources. A crossed bishop's crosier and cross has also been found on the Dīnamarka stone at Lēdmanes Vangusala. The dimensions of this stone (2.7 x 1.8 x 1.5 m) are similar to those of Peter's stone. There is another mark carved in this stone: a cross in a circle. A crossed bishop's crosier

and cross are also carved in the flat surface of the rounded boundary stone at Krimuldas Meiri.

Pertaining directly to Peter's stone and other boundary stones in Lokstene is a document of 15 September 1437, by which Archbishop Henning Scharpenberg grants Lokstene as a fief to Hans Lokst and his stepson Arndt Stockmann. Four stones with carved marks are mentioned in the description of the boundaries. It transpires from the text that one of the two stones closer to the Daugava had been carved with the Wrangel arms, while the other was carved with a cross. The stone lying between these stones and the Great stone or Peter's stone had carvings of these same two coats of arms, and Peter's stone, also known as the Great stone, lying right by the Aiviekste – Koknese road, was carved with the same kind of marks. Such an arrangement of the boundary stones corresponds exactly to the situation marked in F. Kruse's plan of 1839. Judging from the text of the document, the arms of Wrangel had been carved in the stone earlier, before the document was compiled. The name of Hans Lokst, also mentioned in the document, derives from the name of the stream and the castle, showing that he had earlier been the lord of this castle and thus indicating that the boundary of the district may have been laid down before 1437. Comparison between the shield-shaped sign carved in Peter's stone with the 14th–16th century arms of the Wrangel family does reveal a distant resemblance. The correspondence between the arrangement of the boundary stones mentioned in 1437 with Kruse's plan of 1839 suggests that the shield-shaped mark carved in Peter's stone is an early version of the Wrangel arms, perhaps a simpler one. Considering that Wrangel is not one of the concluding parties to the document of 1437, while the document indicates that the boundary is marked by stones bearing his arms, we may conclude that these marks had been carved in Peter's stone already before 1437.

On the whole, this evidence indicates that Peter's stone in Stukmaņi is one of the four former boundary stones of Lokstene, in which, some time before 1437, the arms were carved of the Archbishop of Riga as the feudal lord, along with those of his vassal Wrangel. It may be hypothetically suggested that the marks were carved on the Lokstene boundary stones in connection with the establishment of the Lokstene Castle district and the regulation of boundaries in the mid-14th century or even earlier.

Peter's stone is so far the earliest boundary stone in Latvia with special signs or arms that can be identified with certainty and dated with sufficient precision.

Pastamuiža Devil's Stone (*Velnakmens*)

The Devil's stone, consisting of two separate parts, is located at the former manor of Pastamuiža (Koknese parish of Aizkraukle district). There is evidence that in the past the stone could have been in one piece, judging from the matching form of the two parts. In the late 1960s, the stone was moved from its original place by using heavy machinery. At various times, a number of legends have been recorded about the Devil's stone. According to the most widely recorded tales, the Devil (*Velns*) had wanted to cause trouble for the Daugava raftsmen by damming the river. With this intention, he brought the big stone and left the marks of his nails when carrying it. Nowadays, these marks are no longer visible. When the cock crowed, the Devil dropped the stone and it split in two. There is another circle of legends, probably connected with Baltic German folklore. On the basis of the above-mentioned marks, the Devil's stone has been classed among cup mark stones, and also among footprint stones. In 1975, archaeological trial excavation was undertaken at the stone. No archaeological evidence was obtained as to the cult significance of the stone.

The earliest record mentioning the German name of Pastamuiža – *Clouensteen* – is to be found in an agreement of 1451 on the sale of the manor. The next agreement relating to the sale of the manor dates from 1513. In this record, the manor is named *Clawenstein*. Only in the 17th century did the manor obtain the name *Postmeisterhof*, which served as the basis for the Latvian name, *Pastamuiža*. The earliest translation of the German name of the estate, *Klauenstein*, gives it in Latvian as *Ķetnakmens* (“Paw stone”) or *Nagakmens* (“Nail stone”). Those who have written about the manor since the beginning of 19th century consider that the German name originated from the peculiar Devil's stone, which lies close to the manor. It should be remembered that numerous legends have been recorded about the Devil's fingerprints, nail-marks or paw-marks on the stone.

The name of the manor was recorded in written sources in 1451. Its origin is evidently connected with legends about the stone being carried by the Devil, who left nail marks on it. This allows us to believe that such legends about the Devil were well known in Latvia or at least along the banks of the Daugava at Koknese already in the middle of the 15th century. There is a reason to believe that these legends were quite widespread, considering that the stone, entwined with legends about the Devil, gave rise to the name of the estate. It can be assumed, but not proven, that the place name had existed already

before 1451. The explanation and dating of the German name *Klauenstein* for *Pastamuiža* provides a basis for asserting that the legends about the Devil recorded in the 19th and the 20th centuries existed at least in the middle of the 15th century, and so the idea that the Devil is connected only with recent Christian beliefs needs to be reconsidered. In this case, we have a *terminus ante quem*: the characteristic legends about the Devil must have been in circulation already in 1451, when the earliest mention of the Devil's stone and the related German name *Klauenstein* for *Pastamuiža* was recorded. This makes the group of legends connected with the activities of the Devil in relation to the Devil's stone at *Pastamuiža* the earliest dated group of legends in Latvia.

Meļķītāres Trough Stone

Meļķītāres Trough stone (*Muldās akmens*) is a widely known ancient monument. The rock obtained its name from the nearby farm of Meļķītāres, which does not longer exist. The Trough stone is approximately 3 m high, with a girth of 14.5 m at its base. There is a trough-like hollow carved in the surface of the rock (1.95 m long, 0.50 m wide and 0.18 m deep), considered the largest man-made carving of its kind among the cult stones in Latvia.

The Trough stone was formerly located in a boggy lowland, which was known as *Muldās* (Trough) bog, after the unique stone. The boulder itself is also known as the Devil's boulder, the Offering boulder, and the Holy boulder. Two long stories have been published about the Trough stone. The first of these was published already in 1894, the second in 1961. This relates how, in the old days, a woman was wading through the bog, carrying a heavy bread trough for baking bread. The weight became too much for the woman and she exclaimed that the Devil may take the trough and the entire bog. The trough immediately sank, but the next day, in its place there was a large rock resembling a bread trough. The Devil had wanted to bake bread, and that is why he carved a trough in the rock, but when the dough had risen, a cock crowed, and all the work was in vain. There was a storm, and the Devil's mother gave birth to a child, but there was nowhere to wash it. Then she tore out a trough in the rock, and evened out one corner of the rock to make a seat. The residents of *Aizkraukle*, who had fled to the forest in fear of foreign invaders, had used the boulder as a place to worship their ancestors' God. It is related that in ancient times, children were baptised and church services held at the Trough stone. In the late 1950s, the owner of Meļķītāres farm said that there was also a Holy spring and Offering oak nearby.

In 1973, a major archaeological excavation took place at the Meļķītāres Trough stone, directed by J. Urtāns. On the north side of the rock, a sloping layer of red, burnt clay was found in the depth of 0.3–0.7 m, covering an area of 1.5 m² and up to 4 cm thick. Around the clay layer and on top of it, there was a considerable amount of ash and charcoal. This could have been a place for offerings, where a fire had burned. On the other side of the boulder, too, ash and charcoal deposits were uncovered, as well as sherds of a glazed pottery vessel, bottles, glass from vessels and other objects, dated no earlier than the 19th century. The archaeological excavation showed that the Trough stone really has sunk deep into the boggy ground.

Considering the legends relating to the Meļķītāres Trough stone, which involve offerings and gatherings of people, it seems that it relates to the period when, in parallel with official Christianity, so-called “folk Christianity” was also practiced, combining both Christian and pagan concepts and beliefs. Judging by the legends and stories, and the evidence from archaeological excavation, the Meļķītāres Trough stone was used for such rituals in the mid- and late 19th century. There is no conclusive evidence of it having been used for such purposes earlier.

Other sacred boulders resembling the Meļķītāres Trough stone have been found elsewhere in the Vidzeme region, and the general term “Trough stone” has been given to this group. In Vidzeme, 15 confirmed Trough stones are known altogether.

Skrīveru Kraukļi Stone

Kraukļi stone is located in Skrīveri, on the left hand side of the Riga – Daugavpils highway, between the highway and the road leading to Skrīveri. Kraukļi stone (measuring 3.9 m x 3.8 m x 2.0 m) has a V-shaped groove carved in its western side, 0.07–0.08 m deep, about 0.07 m wide and about a metre long, intended for splitting the stone. Kraukļi stone is described in tales as the location of a hidden treasure. On the land of Kaktiņi farm, which is the location of Kraukļi stone, there is also a “Money ditch” (*Naudas grāvis*), where a money chest is said to have been buried.

It is possible, but unproven, that the Kraukļi stone is the same stone named “Čīcis”, mentioned in written sources. Not far from the Kraukļi stone, in the direction of Riga, are the so-called “Bird hills” (*Putnu kalni*) – the rim of the Daugava valley, which is the subject of various aetiological legends relating to

the activities of the Devil. It is very tempting to relate the name of the Kraukļi stone to Aizkraukle, as the district and its central hillfort have been known at least since the 13th century. Thus, Aizkraukle Hillfort is popularly known as “Kraukļu kalni”. It lies on the bank of the Daugava not far from the Kraukļi stone.

It was established in archaeological excavation in 1974 that a cultural layer had formed in the peaty ground around the stone. Sherds of glazed pottery were found, along with fragments of small iron objects and scrap iron, forged iron nails, iron slag, half of an iron stirrup dated to the 12th–13th century, a whetstone, the remains of a wooden vessel, well preserved in the damp earth, and a sawn antler plaque. On the south side of the stone, a layer of red clay, up to 0.07 m thick, was found in the depth of 0.15–0.20 m. Judging from the finds, there was once a smithy somewhere near Kraukļi stone.

The archaeological excavation did not provide a definite answer as to whether Kraukļi stone had been used as a religious site, but there is no doubt that the area around Kraukļi stone was a scene of very intensive activity from the 12th century onwards, as indicated by the thick cultural layer that has formed over a long period of time. The archaeological excavation did not provide any evidence of the treasure described in legends and stories as having been buried here, although the natural subsoil – bluish clayey sand – was reached throughout the whole excavated area.

Rembates Ārnis Devil’s Stone (*Velnakmens*)

A large number of legends have been recorded about the Ārnis stone, which lies on the bank of the Daugava between Lielvārde and Ķegums. The informants knew whence the Devil had brought the stone, why he had brought it and how the stone had ended up at Ārnis farm. The earliest recorded legend about the Ārnis stone dates from the late 19th century. The place where the Devil is said to have obtained the Ārnis Devil’s stone is given in the legends quite precisely: by the Devil’s Hollow inn (*Velnadobes krogs*) next to the Riga – Daugavpils highway. The Devil’s hollow (*Velnadobe*) itself is a karst hollow that has now lost its former impressive appearance. It seems the Ārnis Devil’s stone has not been precisely measured, and the dimensions can be gauged only approximately. In 1939, the volume of the stone was reckoned as being about 30 m³, with a weight of about 90 tonnes. Most of the legends about the Devil’s hollow actually make more reference to loads of sand brought by the Devil,

rather than to the stone. The Devil's hollow was also mentioned in the epic *Lāčplēsis* by Andrejs Pumpurs.

When the Ķegums Hydro-Power Station was built in 1939 and the water level in the Daugava was to be raised, the Ārnis Devil's stone would have remained underwater. Instead, the Ārnis stone was split into pieces to make a monument to Pumpurs. However, the time of political strife began and the monument to Pumpurs was never created. Pieces of the Ārnis stone were used during the war and afterwards for various commissioned works. The final large piece of the Ārnis stone was used in about 1950 to carve a figure for adorning one of the springs at the resort of Ķēmeri.

The legends relating to Ārnis Devil's stone were preserved in popular memory even after it had been split, and began to be associated with a completely different stone. Before the area was flooded by the reservoir of Ķegums Power Station, this stone had lain in shallow water by an island in the Daugava, opposite Lielvārde. Part of the stone had split away already in antiquity and lay alongside it. This stone was also known as Lāčplēsis' Bed.

The Lāčplēsis' Bed stone, under threat of being flooded by the waters of the Ķegums Power Station reservoir, was saved and relocated to the bank of the Daugava at Ķegums. However, times changed, and the stone was left in Ķegums for a long time, until on 11 August 1976 it was moved and erected on the bank of the Daugava between Lielvārde church and Andrejs Pumpurs Lielvārde Museum, where the stone still rests today. The stone consists of two parts: the largest has a volume of 20 m³, a girth of 15 m, a height of 2.1 m, and a length and width of 4.8 x 3.5 m. The larger section of the stone weighs about 75 tonnes, the smaller weighs about 15 tonnes.

The Ārnis Devil's stone has been moved three times. The first time, in the mythical past, it is said to have been brought by the Devil from Skrīveri Devil's hollow to Ķegums; the second time, the stone was split into large pieces and was taken from Ķegums to a stonecutting workshop in Riga; and the third time, transformed into sculpted figures, pieces of the stone were taken even further, away from Riga. The Lāčplēsis' Bed stone has not been transported in the mythical past, but it has experienced two recent relocations. Thus, in 1939 it was moved from Lielvārde to Ķegums, and in 1976 it was taken back to Lielvārde, although it was erected on a different site.

Daugavas kultūrvēsturiskie akmeņi

Saraksts

Daugavas kultūrvēsturisko akmeņu saraksts nav uzskatāms par pilnīgu. To apzinoties, nav sniegts izvērstāks katra kultūrvēsturiskā akmeņa apraksts, kas dažkārt būtu izdarāms, tomēr daudzos citos gadījumos apraksts būtu nepilnīgs vai pat neprecīzs, it sevišķi saistībā ar tādiem kultūrvēsturiskiem akmeņiem, kas jau senākos laikos iznīcināti, meklēti, bet nav atrasti, nav lokalizēti, nepilnīgi aprakstīti vai lokalizēti, u. tml. Šādā skatījumā gribētos, ka Daugavas kultūrvēsturisko akmeņu saraksts kalpotu par ierosmi turpmākiem meklējumiem un pētījumiem, kuri nebeigtos nekad. Daugavas kultūrvēsturisko akmeņu sarakstā akmeņi kārtoti secīgi par Daugavas abiem krastiem, sākot no Latvijas robežas līdz Daugavas ietekai Rīgas jūras līcī. Mazāka uzmanība veltīta kultūrvēsturiskajiem akmeņiem Daugavas krastu lielajās pilsētās, ja vien kultūrvēsturiskais akmens kaut kādā veidā nav ticis īpaši izcelts starp citiem pilsētas akmeņiem, jo citādi grāmatas kontekstā pat visa pilsēta varētu tikt uzskatīta par kultūrvēsturisko akmeņu kopojumu. Nav pieminēti arī tādi akmeņi, kas ieguvuši nozīmi pēdējo laiku ezoterisko uzskatu piekritēju publikācijās vai, piemēram, atsevišķi bedrīšakmeņi, par kuru bedrīšu dabisku vai mākslīgu izcelsmi vēl notiek diskusija.

Akmens savā sākotnējā vietā

Akmens pārvietots

Akmens nav droši lokalizēts

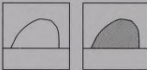
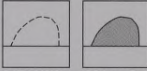

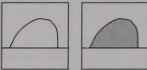

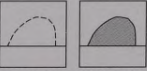

Akmens iznīcināts

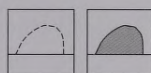

Akmens nav plašāk aprakstīts

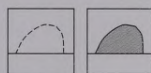
Daugavas labais krasts

Rosicas akmens – nostāstu akmens, pie Rosicas upītes. Krāslavas raj. Piedrujas pag.	
Piedrujas akmens ar uzrakstu, Daugavas malā ПАЛИЕ... ВЕИHKAP... Krāslavas raj. Piedrujas pag.	
Kiseļevcu Lielais (<i>Boļšoj</i>) akmens – nostāstu vieta. Krāslavas raj. Piedrujas pag.	
Akmens ar apslēptas mantas tradīcijām, Krasta ielā. Krāslavas raj., Krāslava.	
Krāslavas “elktēli” – dabīgi veidojušies akmeņi, Daugavas krastā pie Adamovas, Krāslavā pie Krāslavas pils, kultūras nama (?), pie Kaplavas ielas 9. num. u. c. Krāslavas raj. Krāslava	
Divi akmeņi ar iekaltiem krustiem – kapakmeņi (?), Daugavas krastā pie Dinaburgas viduslaiku pils. Daugavpils raj. Naujenes pag.	
Līksnas akmens ar krustu, Daugavas malā pie kādreizējas pārcelšanās vietas. Daugavpils raj. Līksnas pag.	
Līvānu dobumakmens, pie Līvānu katoļu baznīcas. Preiļu raj., Līvāni.	
Vaiķu (Napoleona, Pētera) akmens. Jēkabpils raj. Vīpes pag.	
Rogaļu (Ragāļu) akmens, Daugavas krasta gravā pie Rogaļiem. Jēkabpils raj. Kūku pag.	
Riņķakrusts, Krustpilī. Jēkabpils raj., Jēkabpils.	
Ļūļāka (Stradiņa) akmens, Krustpilī pie Kapeles kapsētas. Jēkabpils raj., Jēkabpils.	

Šķaunača akmens – nostāstu vieta, Aiviekstes ietekā.
Aizkraukles raj., Pļaviņas.

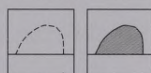
Čigānu akmens – nostāstu vieta, Daugavā pretim Pļaviņām.
Aizkraukles raj., Pļaviņas.

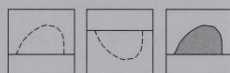
Pļaviņu robežakmens.
Aizkraukles raj., Pļaviņas.

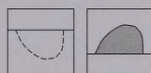
Lielais zirgs – akmens Daugavā Bebrulejas krācēs.
Aizkraukles raj., Pļaviņas.

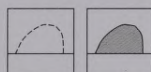
Kalnapeļņu riņķakrusti un upurakmens Kalnapeļņu
viduslaiku kapsētā.
Aizkraukles raj. Klintaines pag.

Bruņinieku akmens krusti Bruņinieku viduslaiku kapsētā.
Aizkraukles raj. Klintaines pag.

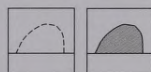
Blūma akmens Daugavā, lejpus Bebrulejas krācēm.
Aizkraukles raj., Pļaviņas.

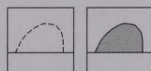
Pieci nelieli bedrīšakmeņi pie Stukmaņiem.
Aizkraukles raj. Klintaines pag.

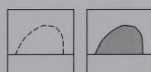
Dakteru robežakmens.
Aizkraukles raj. Klintaines pag.

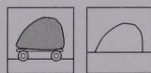
Rīteru Velna akmens.
Aizkraukles raj. Kokneses pag.

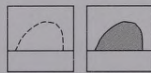
Akmens Velna atvarā pretī Pastamuižai.
Aizkraukles raj. Kokneses pag.

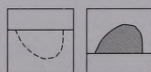
Akmens krusti Jāņa kalnā pie Kokneses pilsdrupām.
Aizkraukles raj. Kokneses pag.

Bilstiņu nostāstu akmens.
Aizkraukles raj. Kokneses pag.

Upurakmens pie Skrīveru pils.
Aizkraukles raj. Skrīveru pag.

Kalējiņu akmens ar krustu un skaitli "1849".
Aizkraukles raj. Jumpravas pag.

Lielvārdes akmens krusts pie Lielvārdes baznīcas.
Ogres raj. Lielvārdes novads.

Ogresgala dobumakmens.
Ogres raj. Ogresgala pag.

Ikšķiles akmens kristāmtrauks.
Ogres raj. Ikšķiles novads, tagad Doma baznīcā Rīgā.

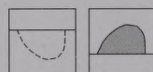
Salaspils akmens galva, tagad Rīgā.
Rīgas raj. Salaspils novads.

Galvasveida akmens ciema vietā pie Mārtiņsalas viduslaiku pils.
Rīgas raj. Salaspils novads.

Akmens Daugavas zirgs Doles salas lejasgalā.
Rīgas raj. Salaspils novads.

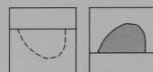

Daugavas kreisais krasts

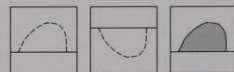
Sauļeviča akmens Daugavā, leļpus Robežupes ietekai.
Krāslavas raj. Kaplavas pag.

Akmens ar iekaltām zīmēm un skaitli "1790" – robežakmens,
Šaltopjes mežā ap 2 km no Krāslavas, uz Krāslavas
un Veckaplavas robežas.
Krāslavas raj. Kaplavas pag.

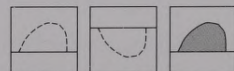
Krustakmens Geitvinišķu kapsētā.
Daugavpils raj. Vecsalienas pag.

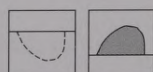
Sīmaņa akmens – nostāstu vieta iepretim Jersikai.
Preiļu raj. Jersikas pag.(?)

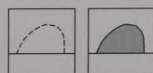
Akmens – nostāstu vieta Dignājas pilskalnā,
pilskalna pakājē.
Jēkabpils raj. Dunavas pag.

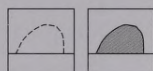
Robežakmeņi pie lielceļa, pie Dignājas skolas.
Jēkabpils raj. Dignājas pag.

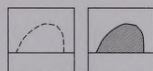
Likumu Naudas akmens.
Jēkabpils raj. Sēlpils pag.

Joda (Velna) akmens Daugavā.
Jēkabpils raj. Sēlpils pag.

Sēlpils divi riņķakrusti pie Sēlpils baznīcas.
Jēkabpils apr. Sēlpils pag.

Kriģuļu Mantas akmens.
Aizkraukles raj. Staburaga pag.

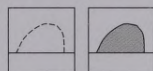
Akmens ceļa stabs Robežkroga kapsētā.
Aizkraukles raj. Staburaga pag.

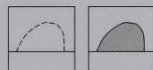
Mežziedu Velnakmens.
Aizkraukles raj. Staburaga pag.

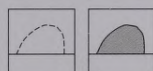
Boķu Lielais akmens – nostāstu vieta.
Aizkraukles raj. Seces pag.

Brunavas Velna akmens ar pēdas veida dobumu.
Aizkraukles raj. Seces pag.

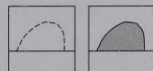
Brunavas akmens, nostāstu vieta pie Brunavas.
Aizkraukles raj. Seces pag.

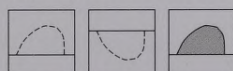
Putraskroga divi (trīs?) riņķakrusti bij. Putraskroga kapsētā,
tagad – Kalnaziēdu muzejā.
Aizkraukles raj. Seces pag.

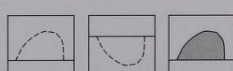
Krastiņu Velna pēda.
Aizkraukles raj. Seces pag.

Salasanču Velna pēda.
Aizkraukles raj. Seces pag.

Parģu Velna pēda.
Aizkraukles raj. Seces pag.

Zviedru (Naudas) akmens pie Sērenes–Neretas šosejas.
Aizkraukles raj. Sērenes pag.

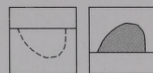
Raganas akmens Greķenkalnos (?).
Aizkraukles raj. Sērenes pag.

Pliķu akmens.
Aizkraukles raj. Sērenes pag.

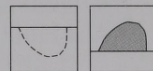
Diriķu Velna pajūgs.
Ogres raj. Birzgales pag.

Akmens ar krustu un citām zīmēm iepretī Ikšķiles pilsdrupām.
Rīgas raj. Daugmales pag.

Garakmeņu akmens.
Rīgas raj. Ķekavas pag.

Pateicības

Grāmata par Daugavas kultūrvēsturiskajiem akmeņiem nebūtu tapusi, ja savu palīdzīgo roku un padomu nebūtu snieguši daudzi kolēģi, domu un darba biedri. Autors izsaka dziļu pateicību literatūrzinātniekam Gunāram Bīberam (prof., *Dr. philol.*), kurš izskatīja grāmatas manuskriptu un neļāva autoram kļūdīties literatūras vēstures izpratnē; tēlniekam Laimonim Blumbergam, kas varēja izskaidrot sen notikušo saistībā ar Ārņa akmeni, tā sadalīšanu gabalos un izmantošanu tēlniecībā, atpazīt senajās fotogrāfijās akmeņkali Jūliju Blumbergu; daudzu gadu sadarbības partneri rakstu un grāmatu mākslinieciskā iekārtošanā māksliniecei Andai Bērziņai par jaukajiem senlietu un plānu zīmējumiem; arheologam un angļu valodas arheoloģisko nianšu zinātniekam Valdim Bērziņam, kas tulkoja un radoši ietekmēja grāmatas kopsavilkumu; matemātiķim un lieliskam Latvijas pazinējam Jānim Cepītim (asoc. prof., *Dr. math.*), kurš izskatīja grāmatas manuskriptu un deva vērtīgus norādījumus, īpaši par Daugavas kultūrvēsturisko akmeņu sarakstu; māksliniekam Rihardam Delveram, kurš jūtami ietekmējis autora uzskatus par to, kādi attēli ir derīgi publicēšanai un, galvenais, kādi nav derīgi; baltkrievu arheoloģei Ludmilai Dučicai (vēstures zinātni kandidātei), kas deva vērtīgas norādes par krievu un baltkrievu Borisa akmeņu literatūru un sagādāja rakstu kopijas; lidmašīnas pilotam Ojāram Ganiņam, ar kuru kopā nolidotas daudzas stundas, fiksējot Latviju no gaisa, arī Daugavu un tās kultūrvēsturiskos akmeņus; draugam un uzņēmējam Vladislavam Gedzjunam, kura finansiālais pabalsts apgādam neļāva apstāties grāmatas tehniskās sagatavošanas ritenim; redaktorei Ievai Janaitei, bez kuras nesavtīga darba grāmata nebūtu tāda, kāda tā ir tagad; muzejniecei Sanitai Kozuliņai, kas atrada laiku un pacietību uzmeklēt un nokopēt A. Pūmpura muzeja fondos lieliskos Lielvārdes apkārtnes akmeņu senos fotoattēlus, kuri jūtami ietekmē grāmatas vizuālo tēlu; filoloģei Anitai Načisčionei (prof., *Dr. philol.*), kura izskatīja grāmatas manuskriptu un ieteica vairākas izmaiņas

un papildinājumus, piemēram, uzrakstīt grāmatas nobeigumu, kas autoram nezin kāpēc nebija ienācis prātā, bet tagad ir ņemts vērā; novadpētniekam Ansim Opmanim, kura norādes uz Augusta Bilenšteina fondu ļāva ievietot grāmatā Stukmaņu Pētera akmens senāko zināmo fotoattēlu; dzīvesbiedrei un ainavu arhitektei Mārai Urtānei (prof., *Phd*), kas pirmā ieraudzīja lielā akmens paliekas Kobilas salas lejasgalā un uzklusēja un ietekmēja autora pārdomas, un vēl daudziem citiem, bez kuru dažāda veida pozitīvās ietekmes šī grāmata nebūtu tāda, kāda tā ir tagad. Paldies!

Attēlu izcelsme

1. att. *Marnics, 1966*, attēls 143. lpp.
2. att. Sastādījis Juris Urtāns.
3. att. *Алексеев, 2006*, 34. attēls 143. lpp.
4. att. *Сапунов, 1893*, attēls 448. lpp.
5. att. *Сапунов, 1893*, attēls 447. lpp.
6. att. Jura Urtāna foto.
7. att. Jura Urtāna foto.
8. att. Jura Urtāna foto.
9. att. Andas Bērziņas zīmējums.
10. att. Jura Urtāna foto.
11. att. Jura Urtāna foto.
12. att. Jura Urtāna foto.
13. att. Karte mērogā 1 : 75 000. Ģeod. – Top. daļas 1928. g. izdevums. Pēc 1927. g. rekognoscēta pusinstr. uzņēmuma. Kartes lapa: 97 – Krāslava.
14. att. Jura Urtāna foto.
15. att. Andas Bērziņas zīmējums.
16. att. Jura Urtāna foto.
17. att. *Zariņa, 1996a*, 5. attēls 18. lpp.
18. att. Jura Urtāna foto.
19. att. Jura Urtāna foto.
20. att. Andas Bērziņas zīmējums.
21. att. Jura Urtāna foto.
22. att. Jura Urtāna foto.
23. att. Jura Urtāna foto.
24. att. Jura Urtāna foto.
25. att. Andas Bērziņas zīmējums.
26. att. Attēls no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīva.
27. att. *Kruse, 1845*, plāns grāmatas beigās.
28. att. Sastādīts pēc: *Šnore, 1936*, 1. attēls 81. lpp.
29. att. Andas Bērziņas zīmējums.
30. att. Andas Bērziņas zīmējums.

31. att. Sastādīts pēc *Wrangel*, Siebente Abtheilung. Siegeltafel I, II.
32. att. Andas Bērziņas zīmējums.
33. att. Jura Urtāna foto.
34. att. Jura Urtāna foto.
35. att. 1930. g. G. Āboliņa foto un 1960. g. Arveda Gusāra foto no Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīva.
1975. g. Jura Urtāna foto.
36. att. Jura Urtāna foto.
37. att. Andas Bērziņas zīmējums.
38. att. Andas Bērziņas zīmējums.
39. att. Attēls no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīva.
40. att. Uzmērījums no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīva.
41. att. Jura Urtāna foto.
42. att. Jura Urtāna foto.
43. att. Jura Urtāna foto.
44. att. Jura Urtāna foto.
45. att. Foto no Jura Urtāna arhīva.
46. att. Andas Bērziņas zīmējums.
47. att. Andas Bērziņas zīmējums.
48. att. Andas Bērziņas zīmējums.
49. att. Pēc *Urtāns, 2004a*, attēls 128. lpp.
50. att. Māras Urtānes zīmējums.
51. att. Jura Urtāna foto.
52. att. Jura Urtāna foto.
53. att. Andas Bērziņas zīmējums.
54. att. Andas Bērziņas zīmējums.
55. att. Andas Bērziņas zīmējums.
56. att. Andas Bērziņas zīmējums.
57. att. Karte mērogā 1 : 75 000. Ģeod. – Top. daļas 1929. g. izdevums. Rekonoscēts 1927. gadā. Kartes lapa: 49 – Rembate.
58. att. Jura Urtāna foto.
59. att. Attēls no A. Pumpura Lielvārdes muzeja krājuma. Uzskaites Nr. PM 154/1.
60. att. Jura Urtāna foto.
61. att. Jura Urtāna foto.
62. att. Jura Urtāna foto.
63. att. Jura Urtāna foto.
64. att. Attēls no A. Pumpura Lielvārdes muzeja krājuma. Uzskaites Nr. PM 1142/14-1.
65. att. Attēls no A. Pumpura Lielvārdes muzeja krājuma. Uzskaites Nr. PM 1338.
66. att. Attēls no A. Pumpura Lielvārdes muzeja krājuma. Uzskaites Nr. PM 1142/14-3.
67. att. Attēls no A. Pumpura Lielvārdes muzeja krājuma. Uzskaites Nr. PM 1142/14-2.
68. att. Jura Urtāna foto.

69. att. Attēls no A. Pumpura Lielvārdes muzeja krājuma. Uzskaites Nr. PM 1141/10.
70. att. Attēls no A. Pumpura Lielvārdes muzeja krājuma. Uzskaites Nr. PM 1144/16.
71. att. Attēls no A. Pumpura Lielvārdes muzeja krājuma. Uzskaites Nr. PM 1324.
72. att. Jura Krieviņa foto. Attēls no A. Pumpura Lielvārdes muzeja krājuma.
Uzskaites Nr. PM 1337.
73. att. A. Širova foto. Attēls no A. Pumpura Lielvārdes muzeja krājuma.
Uzskaites Nr. PMp 163/2.
74. att. Jura Urtāna foto.
75. att. Jura Urtāna foto.
76. att. Jura Urtāna foto.

Literatūra

- A – Atpūta.*
- AE – Arheoloģija un Etnogrāfija.*
- Ancelāne, 1961.* Latviešu tautas teikas. Izlase. Sak. A. Ancelāne. Rīga, 1961.
- Ancelāne, 1995.* Sēļu zemes teiku lāde. Sak. A. Ancelāne. *Sēļu zeme*. Rīga, 1995, 78.–116. lpp.
- Antanavičius, 1976.* J. Antanavičius. Balno kilpos Lietuvoje X–XIV a. *LMAD*, 1976, t.1 (54), 69.–81. lpp.
- Atrasts, 1940.* Atrasts senlatviešu upura akmens. *JZ*, 1940. g. 20. janvārī.
- Auns, 1982.* M. Auns. Senās Latgales politiskā struktūra 12. gs.–13. gs. sākumā. *Latvijas PSR ZA Vēstis*, 1982, Nr. 9, 47.–56. lpp.
- Avotiņa, 1990.* R. Avotiņa. Vārdi, kas palika Pļaviņu jūras dzelmē. *DVK 1991*. Rīga: Zinātne, 1990, 143.–150. lpp.
- Avotiņa, 2003.* R. Avotiņa. *Sēlpils pagasts. Daba. Iedzīvotāji. Apdzīvotās vietas. Vēsture. Novadpētnieciska vietvārdu vārdnīca*. Rīga, 2003.
- Balodis, 1940.* F. Balodis. *Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi*. Rīga: Pieminekļu valde, 1940.
- Berga, 2007.* T. Berga. *Augšdaugavas 14.–17. gadsimta senvietas no Krāslavas līdz Slutišķiem*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2007.
- Bertrams, 1874.* Bertrama Kārlis. Iz Kurzemes teiku valsts. *Baltijas Vēstnesis*, 1874, Nr. 10.
- Bienemann, 1897.* Fr. Bienemann. *Livländische Sagenbuch*. Reval, 1897.
- Biezais, 1990.* H. Biezais. Vēsture un struktūra baltu un slāvu folkloras un reliģijas pētniecībā. *LZAV*, 1990, Nr. 10, 7.–28. lpp.
- Blese, 1998.* J. Blese. *Koknese ar atskatu tālākā pagātnē*. Atēna, 1998.
- Broce, 1996.* J. K. Broce. *Zīmējumi un apraksti*. 2. sējums. Rīgas priekšpilsētas un tuvākā apkārtnē. Sēj. redaktors T. Zeids. Rīga: Zinātne, 1996.
- Bruiningk, 1923.* H. Bruiningk. *Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1501 bis 1545)*. Bd. II. Rīga, 1923.
- Bruiningk, Busch, 1908.* – H. Bruiningk, N. Busch. *Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500)*. Bd. I. Rīga, 1908.

- Brüklens, 1957.* A. Brüklens. *Koknese – Staburags – Pļaviņas*. Pļaviņas, 1957.
- Buchholtz, 1895.* A. Buchholtz. Ueber eine Skeletgräberstätte in Klauenstein. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1894*. Rīga, 1895, S. 121–127.
- Burmisters, 1988.* A. Burmisters. Pārgājieni pa Lāčplēša takām. *Darba Balss* [Rīga], 1988. g. 11. augustā.
- Caune, 1965.* A. Caune. Ko stāsta mūsu laukakmeņi. *DVK 1966*. Rīga: Zinātne, 1965, 169.–171. lpp.
- Caune, 1974.* A. Caune. Dobumakmeņi Latvijā. *AE, XI* laidiens. Rīga: Zinātne, 1974, 89.–98. lpp.
- Caune, 1998.* A. Caune. *Rīgas lībieši un viņu īpašumzīmes*. Jumava, 1998.
- Caune, Ose, 2004.* A. Caune, I. Ose. *Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta vācu piļu leksikons*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004. (Latvijas viduslaiku pilis, IV.)
- Celmiņš, 2001.* A. Celmiņš. Par Salaspils akmens galvu. *LVIŽ*, 2001, Nr. 1, 121.–125. lpp.
- Celmiņš, 2003.* A. Celmiņš. The 'lost' Salaspils stone head. *Humanities and Social Sciences, Latvia. Art, applied art and symbols in Latvian archaeology*, 2(39)/2003, pp. 36–47.
- Cigle, 1989.* I. Cigle. Cieņa dižākajam Latvijā. *LDz*, 1989, Nr. 8.
- Daugavas raksti, 1991.* DR. No Aizkraukles līdz Rīgai. Rīga, 1991.
- Daugavas raksti, 1994.* DR. No Rīgas līdz jūrai. Rīga: Zinātne, 1994.
- Daugavas raksti, 1996.* DR. No Koškovciem līdz Daugavpilij. Rīga: Latvijas kultūras fonds, 1996.
- Daugavas raksti, 2000.* DR. No Daugavpils līdz Pļaviņām. Rīga: Latvijas kultūras fonds, 2000.
- Daugavkrastu pieminekļi, 1989.* *Daugavkrastu pieminekļi. Ceļvedis*. Koknese, 1989.
- Döring, 1879.* J. Döring. [Geschichte des livl. Gutes Stockmanshof, früher Loxten genannt, nebst Regesten von Loxtenschen Urkunden]. *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1878*. Mitau, 1879, S. 3 – 13.
- DR – Daugavas raksti.*
- Drīzule, 1986.* R. Drīzule. Dieva un Velna mitoloģiskie personificējumi latviešu folklorā. *Varavīksne*. Rīga, 1986, 92.–120. lpp.
- DzB – Dzimtenes Balss.*
- Eberhards, 1996.* G. Eberhards. Senākā ieleja Latvijā. *DR. No Koškovciem līdz Daugavpilij*. Rīga: Latvijas kultūras fonds, 1996, 35.–41. lpp.
- Edberg, 2001.* R. Edberg. *Vägen till Palteskiuborg*. Sigtuna, 2001. (Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museer. Nr. 5.)
- Ellmers, 1972.* D. Ellmers. Frühmittelalterliche Handelsschiffart in Mittel- und Nord-europa. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, 1972. (Schriften des Deutschen Schiffahrts-museums Bremerhaven, Bd. 3.)
- Eniņš, 1984a.* G. Eniņš. Par trim milžiem. *PJ*, 1984. g. 20. novembrī.
- Eniņš, 1984b.* G. Eniņš. *Tepat Latvijā*. Rīga, 1984.
- Eniņš, 1991a.* G. Eniņš. Kāds uzvārds ir šim akmenim? *Neatkarīgā Čīņa*, 1991. g. 4. jūnijā.
- Eniņš, 1991b.* G. Eniņš. Kas izglābs Latvijas akmeņus. *LDz*, 1991, Nr. 11./12.

- Eniņš, 1993.* G. Eniņš. Jaunas ziņas par Nīcgales Balto akmeni. *A*, 1993. Nr. 7/8.
- Fridbergs, 1930.* J. Fridbergs. Teika par Pastmuižas lielo akmeni. *Latvijas Jaunatne*, 1930, Nr. 9 (63).
- G. B., 1976.* G. B. Dāvana. *DzB*, 1976. g. 23. septembrī.
- Gekišs, 1996.* V. Gekišs. Ieskats Krāslavas vēsturē. *DR. No Koškovciem līdz Daugavpiliņ.* Rīga: Latvijas kultūras fonds, 1996, 69.–82. lpp.
- Grasmane, 1973.* I. Grasmane. *Daugava un Rīgas eksports XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē.* Rīga, 1973.
- Graudonis, 1972.* J. Graudonis. Dienvidlatgales arheoloģisko pieminekļu apzināšana 1971. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1971. gada pētījumu rezultātiem.* Rīga, 1972, 76.–81. lpp.
- Grāvītis, 1989.* V. Grāvītis. Staburags un Lāčplēša akmens klusē. *Literatūra un Māksla*, 1989. g. 10. jūnijā.
- Grewingk, 1861.* C. Grewingk. *Geologie von Liv- und Kurland mit Inbegriff einiger angrenzenden Gebiete.* Dorpat, 1861.
- Grīnbergs, 1993.* A. Grīnbergs. Neatgūstami zaudēti dižakmeņi. *Diena*, 1993. g. 6. jūlijā.
- Grīnbergs, 2007.* [A. Grīnbergs.] Negaidīts atklājums Daugavas krastos. *Vides Vēstis*, 2007, Nr. 05/06.
- Ieva, Stūrmanis, 1976.* I. Ieva, A. Stūrmanis. Lāčplēša akmens atkal Lielvārdē. *Padomju Ceļš [Ogre]*, 1976. g. 21. augustā.
- Ilster, Schtrenk, 1887.* [J. Ilster, A. Schtrenk.] *Führer durch das Dünathal von Stockmannshof nach Kokenhusen.* Rīga, 1887.
- Izcelšanās teikas, 1991.* *Latviešu tautas teikas. Izcelšanās teikas.* Rīga, 1991.
- Jakubenoka, 1997.* L. Jakubenoka. Ūdensmeitu un mantu akmeņi – maz pētītas Latvijas mitoloģisko akmeņu grupas. *DVK 1998.* Rīga, 1997, 147.–151. lpp.
- Jakubenoka, 1998.* Jakubenoka L. Dižakmeņi un kultūrvēsturiskie akmeņi Aizkraukles rajonā. *IV Zaļās loģikas konferences referātu krājums "Vide, kas veido cilvēku, cilvēks, kas veido vidi."* Rīga, 1998, 98.–101. lpp.
- Jakubenoka, 2000.* L. Jakubenoka. Mitoloģiskie akmeņi teikās un vērojumi Daugavas kreisajā krastā. *DR. No Daugavpils līdz Pļaviņām.* Rīga: Latvijas kultūras fonds, 2000, 181.–199. lpp.
- Jakubenoka, 2004.* L. Jakubenoka. Kultūrvēsturisko akmeņu vērojumi viena gada garumā. *Daba un vēsture 2005.* Zinātne, 2004, 165.–172. lpp.
- Jakubenoka, 2006.* L. Jakubenoka. Mitoloģiskie akmeņi un ar tiem saistītā vēstītājfolklora – ziņu sniedzēji par htoniskajām dievībām. *Letonica*, Nr. 14, 2006, 77.–92. lpp.
- Janele, 1991.* I. Janele. Abpus Daugavai cauri laikiem. *Ogres Vēstis*, 1991. g. 14. septembrī.
- Jansons, 1989.* B. Jansons. Saimniekosim saprātīgi! *PJ*, 1989. g. 9. februārī.
- Jansons, 1999.* B. Jansons. *Dabas parks "Daugavas loki".* Daugavpils: Saule, 1999.
- Jansons, Cigle, 1992.* B. Jansons, I. Cigle. *Latvijas dižākais.* Daugavpils, 1992.
- Jansons, Salīte, 1995.* B. Jansons, I. Salīte. *Novadpētniecība – aktīva vides izglītības darba forma.* 1. daļa. Saule, 1995.

Jansons, Trukšāns, 1988. B. Jansons, B. Trukšāns. Daugavas ielejas dabas pieminekļi. Z, 1988, Nr. 5.

Jansons, Trukšāns, 1996. B. Jansons, L. Trukšāns. Augšdaugavas dabas pieminekļi. DR. No Koškovciem līdz Daugavpilij. Rīga: Latvijas kultūras fonds, 1996, 225.–232. lpp.

Jaunsudrabiņš, 1930. J. Jaunsudrabiņš. Pļaviņas – Koknese. Visskaistākais ceļojums Latvijā. Pļaviņu pilsētas valde, 1930.

JZ – Jaunākās Ziņas.

Kalender, 1910. Baltischer historisch – geographisch Kalender 1911. Rīga, 1910.

Kaminska, 1990. R. Kaminska. Dievnams Daugavas krastos. Dzimtenes kalendārs 1990. gadam. Sast. St. Boriss. Apgāds “Trīs rozes”, 1990, 107.–113. lpp.

Katalog, 1896. Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. Rīga, 1896.

Klingspor, 1882. A. v. Klingspor. Baltisches Wappenbuch. Stockholm, 1882.

Konarski, 1967. Sz. Konarski. Platerowie. Buenos-Aires – Paryz, 1967.

Konversācijas vārdnīca, 1904. Konversācijas Vārdnīca, 1. burtn. Rīga, 1904.

Kovaļevska, 1997. O. Kovaļevska. Krāslavas rajons. Ģeogrāfisko nosaukumu vārdnīca. Rīga, 1997.

Kruse, 1842. Fr. Kruse. Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands bis zur Einführung der Christlichen Religion in dem Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements. Dorpat – Leipzig, 1842.

Kruse, 1845. Fr. Kruse. Russische Alterthümer. Bd. II. Dorpat – Leipzig, 1845.

Kruse, 1859. Fr. Kruse. Necrolivonica oder Geschichte und Alterthümer Liv-, Est- und Kurlands griechischen, römischen, byzantinischen, nortmannischen oder waräger – russischen, fränkischen, angel – sächischen, anglo – dänischen Ursprungs. Leipzig, 1859.

KU – Komunisma uzvara [Stučka].

Kursīte, 2000. J. Kursīte. Mītiskā Daugava. DR. No Daugavpils līdz Pļaviņām. Rīga: Latvijas kultūras fonds, 2000, 52.–66. lpp.

Kurtz, 1924. E. Kurtz. Verzeichnis der alter Kultusstätten in Lettland. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. Bd. 22., H. 2. Rīga, 1924, S. 17–119.

Kušķis, Korsaks, 2004. G. Kušķis, P. Korsaks. Pieminekļi mīlestībai, uzvarām, zaudējumiem. Rīga: Madris, 2004.

Ķegumā pārvieto, 1939. Ķegumā pārvieto lielos Lāčplēša akmeņus. JZ, 1939. g. 10. novembrī.

Lāčplēša akmens, 1939a. Lāčplēša akmens Pumpura piemineklis. JZ, 1939. g. 8. jūlijā.

Lāčplēša akmens, 1939b. Lāčplēša akmens Andreja Pumpura piemineklis. Brīvā Zeme, 1939. g. 29. jūlijā.

Lāčplēša akmens, 1939c. Lāčplēša akmens Ķegumā. JZ, 1939. g. 14. septembrī.

Lāčplēša gulta, 1976. “Lāčplēša gulta”. Z, 1976, Nr. 9.

Lancmanis, 1932. Z. Lancmanis. Daugavas krasti starp Krāslavu un Līvāniem. Raksti par Daugavu. Rīga: IM Skolu muzeja “Daugavas izstādes” izdevums, 1932, 5.–10. lpp.

Lapiņa, 1989. R. Lapiņa. Senā Rīga grafikā. Rīga: Zinātne, 1989.

Latvijas arheoloģija, 1974. Latvijas PSR arheoloģija. Rīga: Zinātne, 1974.

Latvijas daba, 1998. Latvijas daba. Enciklopēdija, 6. sēj. Rīga, 1998.

Latvijas senākā vēsture, 2001. Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001.

Lauzums, 1870. A. Lauzums. Baltijas miļlais vēstnesis! *Baltijas Vēstnesis*, 1870. g. 9. jūlijā. LDz – Lauku Dzīve.

Letonika – Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls. Literatūra folklorā māksla.

Līdumnieks, 1924. Līdumnieks. Latvijas dabas retumi un kultūras pieminekļi. 9 lieli akmeņi un akmeņu kopas. *Latvijas Vēstnesis*, 1924. g. 11. martā.

Liepiņš, 1931. B. Liepiņš. *Vadonis pa Koknesi.* Koknese, 1931.

LMAD – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija.

Lövis of Menar, 1900. K. von Lövis of Menar. *Kokenhusen und Umgebung.* Rīga, 1900.

L.–P., V. Latviešu tautas teikas un pasakas. Sak. A. Lerhis-Puškaitis. V sēj. Jelgava, 1894.

L.–P., VI, 1. Latviešu tautas teikas un pasakas. Sak. A. Lerhis-Puškaitis. VI daļa (pirmā puse). Rīga, 1896.

LPT, XIV. Latviešu pasakas un teikas. Sak. P. Šmits. XIV sēj. Rīga, 1936.

LPT, XV. Latviešu pasakas un teikas. Sak. P. Šmits. XV sēj. Rīga, 1937.

LVIŽ – Latvijas Vēstures institūta Žurnāls.

LZAV – Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis.

Malvess, 1968. R. Malvess. *Pētījumu materiāli par Kokneses senvietu*, 1. daļa. Kokneses vēsture, 1. sējums, 1968. Glabājas VKPAI PDC.

Manteuffel, 1879. G. Manteuffel. *Inflanty Polskie poprzedzone ogólnym rzutem oka na siedmiowiekowa przeszłość całych Inflant.* Poznań, 1879.

Manteuffel, 1901. G. Manteuffel. *Kraskaw.* Warszawa, 1901.

Marnics, 1966. H. Marnics. *Mūsu baltā Daugava.* Grāmatu draugs, 1966.

Mellin, 1794. L. A. Mellin. Nachricht von der alten lettischen Burg Pilliskaln (unter Smiltēn) und von mehrere ehemaligen festen Plätzen der Letten und Esten, auch von etlichen andern lief- und estländischen Merkwürdigkeiten. *Neu Nordische Miscellaneē*. St. IX–X. Rīga, 1796, S. 519–545.

Mugurēvičs, 1977. Ē. Mugurēvičs. *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi.* Rīga, 1977.

Mugurēvičs, 1999. Ē. Mugurēvičs. Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs.–16. gs. vidus). *Latvijas zemju robežas 1000 gados.* Sast. A. Caune. Rīga, 1999, 54.–90. lpp.

Mugurēvičs, Kļaviņš, 1998. Ē. Mugurēvičs, K. Kļaviņš. Komentāri. *Atskaņu bronika.* Rīga, 1998, 303.–357. lpp.

Novickis, 1929. A. Novickis. *Aglyna.* Rīga, 1929.

Opmane, Liepiņš, 1998. Z. Opmane, A. Liepiņš. Daugavas ūdenskrātuvju iznīcinātie vietvārdi Ogres rajonā. *Vides Vēstis*, 1998, Nr. 5.

PJ – Padomju Jaunatne.

Pāvilāne, 1975. V. Pāvilāne. *Rīgas tirdzniecība ar meža materiāliem XVII–XVIII gs.* Rīga, 1975.

Pāvilāns, 1971. Pāvilāns V. *Satiksmes ceļi Latvijā XIII–XVII gs.* Rīga: Zinātne, 1971.

Pēdējā Bridī, 1931. *Pēdējā Bridī*, 1931. g. 12. augustā.

Plater, 1861. A. Plater. *Opisanie hydrograficzno – statystyczne Dźwinu Zachodniej, oraz ryb w niej żyjących*. Wilno, 1861.

Priedītis, 2003. A. Priedītis. *Ievads kulturoloģijā. Kultūras teorija un kultūras vēsture*. Daugavpils: A.K.A., 2003.

Pumpurs, 1980. A. Pumpurs. *Tēvijā*. Rīga: Liesma, 1980.

Pumpurs, 1988. A. Pumpurs. *Lāčplēsis. Latvju tautas varonis. Tautas eposs*. Rīga, 1988.

Raksti par Daugavu, 1932. Raksti par Daugavu. Rīga: IM. Skolu muzeja “Daugavas izstādes” izdevums, 1932.

Rīgas arhibīskapi, 1928. Rīgas arhibīskapi, senās Vidzemes valdnieki. Rīga, 1928.

Rotermund, 1891. E. Rotermund. Auszug aus der Chronik der Libauschen Evang. Lett. St. Annen-Kirche. Libauscher Kalender für das Jahr nach Christi Geburt 1892. Libau, 1891, S. 69–81.

Rozenbergs, 1988. Ž. Rozenberga foto. KU, 1988. g. 28. aprīlī.

Rudājs, Živs, Lielmanis, 1962. J. Rudājs, V. Živs, R. Lielmanis. Latvijas PSR automoto-maršruti. Rīga, 1962.

Rudzītis, 1988. J. Rudzītis. A. Pumpura eposs “Lāčplēsis”. / A. Pumpurs. Lāčplēsis. Latvju tautas varonis. Tautas eposs. Rīga, 1988.

Rusmanis, 2006. S. Rusmanis. Neiepazītā Latvija. SIA “Apgāds Mantojums”, 2006.

Sage, 1857. Die Sage von Klauenstein. Das Inland. 1857, Nr. 45. (Beilage), S. 753–755.

Saltupe, Eberhards, 1980. B. Saltupe, G. Eberhards. Akmeņi un dižakmeņi. Rīga, 1980.

Sams, 1930. M. Sams. Pa Daugavas krācēm un klinšainiem krastiem. A., 1930, Nr. 350.

Saraksts, 1940. Saraksts par akmeņiem Latvijā virs 30 kbm. Latvijas Skola. 1940, Nr. 4.

Senā Rīga, 1937. Senā Rīga gleznās, zīmējumos un gravīrās. Rīga, 1937.

Spirģis, 2000. R. Spirģis. Daugavas lībiešu arheoloģisko pieminekļu izpēte 19.–20. gadsimtā. LVIŽ, 2000, Nr. 3 (36), 27.–54. lpp.

Stawenhagen, 1866. W. S. Stawenhagen. Album Kurlandischer Ansichten. Mitau, 1866.

Stepiņš, 2005. P. Stepīņš. Muna tauta un es. TZK, 2006. Rēzekne: Latgolas kultūras centra izdevniecība, 2005, 84.–146. lpp.

Straubergs, 1995. K. Straubergs. Upurvietas un upurakmeņi latviešu māju un ģimeņu kultā. Upuris. Reliģiju zinātne. Filozofija. Kristīgā prakse. Antoloģija. Rīga, 1995, 47.–78. lpp. Tulkots un pārpublicēts no: K. Straubergs. Opferstätten und Opfersteine im lettischen Haus- und Familienkult. *Comentationes Balticae*, VIII/IX. Bonn, 1962, S. 361–399.

Strazdiņa, 2001. V. Strazdiņa. Ķekava. Laiki un likteņi. Tāmurgas leģendas. Rīga, 2001.

Stūrmanis, 1976. A. Stūrmanis. “Lāčplēša akmens” divi ceļojumi. ZT, 1976, Nr. 10.

Stūrmanis, 1992. A. Stūrmanis. Kā mēs to akmeni vedām. Ķegums, Nr. 33, 1992, 20.–25. lpp.

Šnore, 1936. R. Šnore. Senā Rīgas nauda (Rīgas virsbīskapijas monētas). Senatne un Māksla, 1936, Nr. 3, 77.–86. lpp.

Štāls, 1924. A. Štāls. Sargāsim savas tautas senatni. Rīga, 1924.

Švābe, 1926. A. Švābe. Pagasta vēsture. Rīga, 1926.

Thiel, 1828. M. Thiel. Unterhaltungen aus der vaterländischen Geschichte für die Jugend. Rīga, 1828.

Thiel, 1838. M. Thiel. Unterhaltungen aus der vaterländischen Geschichte für die Jugend. Rīga und Leipzig, 1838.

Tomaszewicz, 1938. H. Tomaszewicz. Krasława. *Materiały krajoznawczo – historyczne*. Daugavpils, 1938, S. 51–66.

TZK – Tāvu zemes kalendars. Kulturvēsturiska un literāra godagrāmota 2006. Sostōdeitōji un redaktori J. Elksnis, V. Unda.

Upīts, 1951. A. Upīts. Sūnu ciema zēni. *Kopoti raksti*, XV sēj. Rīga, 1951.

Urtāns, 1973. J. Urtāns. Muldas akmens, *LDz*, 1973, Nr. 4.

Urtāns, 1974. J. Urtāns. Seno pagāniskā kulta vietu arheoloģiskā izpēte. *ZASM*, 1973. Rīga: Zinātne, 1974, 71.–74. lpp.

Urtāns, 1976a. J. Urtāns. Pārbaudes izrakumi eventuālajās kulta vietās. *ZASM*, 1975. Rīga: Zinātne, 1976, 85.–87. lpp.

Urtāns, 1976b. J. Urtāns. Pērkona akmens – lielākais Latvijā. *LDz*, 1976, Nr. 5.

Urtāns, 1977. V. Urtāns. Izrakumi Aizkraukles pilskalnā 1976. gadā. *Materiāli par arheologu un etnogrāfu 1976. gada ekspedīciju darba rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 1977, 64.–68. lpp.

Urtāns, 1978. J. Urtāns. Latvijas senās kulta vietas un to izplatība. *ZASM*, 1977. Rīga: Zinātne, 1978, 76.–79. lpp.

Urtāns, 1987. J. Urtāns. Robežakmeņi. *ZT*, 1987, Nr. 5.

Urtāns, 1989. J. Urtāns. Par Velnāpirkstiem akmeņos. *DVK*, 1990. Rīga, 1989, 212.–214. lpp.

Urtāns, 1990. J. Urtāns. Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi. Rīga, 1990.

Urtāns, 1991. J. Urtāns. Par dažām zīmēm viduslaiku robežakmeņos. *LZAV*, 1991, Nr. 4, 7.–11. lpp.

Urtāns, 1992a. J. Urtāns. Kai kurie ženklai Latvijos pasienio viduramžiu akmenyse. *Senoves baltu kultūra. Senoves baltu simboliai*. Vilnius: Academia, 1992, pp. 205.–213.

Urtāns, 1992b. J. Urtāns. Cylindrical Ritualistic Stones with a Cup Mark in Latvia. *Journal of Baltic Studies*. Vol. XXIII, No 1. Spring 1992, pp. 47–56.

Urtāns, 1993a. J. Urtāns. Aglonas senvēsture. *Acta Latgalica*, 8. sēj. Rēzekne, 1993.

Urtāns, 1993b. J. Urtāns. *Latvijas senās svētnīcas*. Rīga, 1993.

Urtāns, 1993c. J. Urtāns. Vēlna vārds Latvijas vietās un vietvārdos. *Latvijas Vēsture*. 1993, Nr. 4 (11), 55.–61. lpp.

Urtāns, 1993d. J. Urtāns. About a Destroyed Stone with Signs on the Daugava River. *Journal of Baltic Studies*. Vol. XXIV, No 4, 1993, pp. 385–388.

Urtāns, 1994. J. Urtāns. Latvijas kultakmeņi ar konisku dobumu. *AE*, XVII laidieni. Rīga, 1994, 108.–112. lpp.

Urtāns, 2000. J. Urtāns. Vecsalienas pogosta senvēstures pieminekli. *TZK*, 2001. Rēzekne: Latgolas kulturas centra izdevniecība, 2000, 52.–55. lpp.

Urtāns, 2001. J. Urtāns. Arheoloģija. *Kultūras mantojums Aizkraukles novadā*. Sast. J. Zilgalvis. [B.i.v.] 2001, 11.–71. lpp.

Urtāns, 2002. J. Urtāns. Arheoloģisko vietu jaunatklājumi Latvijā 2000. – 2001. gadā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā*. Rīga, 2002, 106.–116. lpp.

Urtāns, 2004a. J. Urtāns. Vidzemes muldakmeņi. *Letonica*, Nr. 11, 2004, 127.–147. lpp.

Urtāns, 2004b. J. Urtāns. *Skudra pie kalna. Arheologa stāsti*. Nordik, 2004.

Urtāns, 2005. J. Urtāns. Pastamuižas Velnakmens folklorā un datēšanas princips *post quam*. *Letonica*, Nr. 13, 2005, 144.–155. lpp.

Urtāns, 2006. J. Urtāns. Par teiku izcelsmes avotiem: Rembates Ārņa Velnakmens. *LZAV, A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*, 60. sējums, 2006, Nr. 5, 29.–37. lpp.

Urtāns V., 1973. V. Urtāns. *Aizkraukles arheoloģiskās ekspedīcijas 1972. gada darba rezultāti*. ZASM, 1972. Rīga: Zinātne, 1973, 66.–71. lpp.

Urtāns, Briede, Urtāns, 1975. V. Urtāns, I. Briede, J. Urtāns. *Aizkraukles ekspedīcijas darbs 1974. gadā*. ZASM, 1974. Rīga, 1975, 86.–93. lpp.

Vanags, 1938. K. Vanags. *Koknese, Pļaviņas, Staburags*. [Rīga], 1938.

Vanags, 1986. J. Vanags. *Stāsti par Daugavu un Lielupi*. Rīga, 1986.

Velius, 1987. N. Velius. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*. Vilnius, 1987.

Vidiņš, 1911. J. Vidiņš. *Svešvārdu grāmata*. Rīga, 1911.

Vīks, 1988a. I. Vīks. Akmens, kuru nesis velns. *KU*, 1988. g. 10. septembrī.

Vīks, 1988b. I. Vīks. Kraukļu akmens apkārtne. *KU*, 1988. g. 18. oktobrī.

Vīks, 1989. I. Vīks. Pētera I akmens – senču svētakmens pie Pļaviņām. *Staburags* [Aizkrauklē], 1989. g. 18. oktobrī.

Vīksna, 1991. M. Vīksna. Pa teiksmainajiem Daugavas krastiem. *DR. No Aizkraukles līdz Rīgai*. Rīga: Zinātne, 1991, 7.–17. lpp.

Vīksna, 1996. M. Vīksna. Folkloras vākumi Augšdaugavā. *DR. No Koškovciem līdz Daugavpilij*. Rīga: Latvijas kultūras fonds, 1996, 213.–224. lpp.

Vilcāne, 2004. A. Vilcāne. *Senā Jersika*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004.

Volkaite-Kulikauskienē, 1984. R. Volkaite-Kulikauskienē. Derlians nuēmimo įrankiai Lietuvoje m. e. I tūkstantmetyje ir II tūkstantmečio pradžioje (1. Peiliai – pjautuvėliai m. e. I–IV a.). *LMAD*, 1984, t. 4 (89), pp. 79.–90.

Vuškāns, 2004. J. Vuškāns. *Piemīņas koki Latvijā un pasaulē*. Rēzekne, 2004.

Wegner, 1898. A. Wegner. *Geschichte der Stadt Libau*. Libau, 1898.

Wrangel. *Geschichte der Familie von Wrangel. Stammtafeln und Beilagen. Allgemeine Stammtafel*. [Bez vietas un izdošanas gada – 19. gs. beigas ?].

Z – Zvaigzne.

Zagorska, 2006. I. Zagorska. Daugavas krastu vissenākā apdzīvotība. *AE*, XXIII laidniens. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006, 311.–326. lpp.

Zariņa, 1984. A. Zariņa. Izrakumi Indricā. *ZASM*, 1982. un 1983. *Arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1984, 116.–122. lpp.

Zariņa, 1986. A. Zariņa. Izrakumu rezultāti Indricas pilskalnā. *ZASM*, 1984. un 1985. *Arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1986, 143.–147. lpp.

Zariņa, 1996a. A. Zariņa. Indricas senvietas. *DR. No Koškovciem līdz Daugavpilij*. Rīga: Latvijas kultūras fonds, 1996, 7.–19. lpp.

Zariņa, 1996b. A. Zariņa. Indricas un Slobodas agrā dzelzs laikmeta apmetnes ar apdzīvotību arī viduslaikos. *AE*, XVIII laidniens. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1996. 191.–211. lpp.

ZASM – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu ... gada pētījumu rezultātiem.

Zeids, 1987. T. Zeids. Latvijas un Krievzemes politiskie sakari 12.–13. gs. *Latvija un Krievija. Vēsturiskie un kultūras sakari*. Rīga, 1987. 47.–53. lpp.

- Zemzaris, 1981. J. Zemzaris. *Mērs un svars Latvijā 13.–19. gs.* Rīga: Zinātne, 1981.
- Zilgalvis, 1997. J. Zilgalvis. *Arhitektūras mantojums Aizkraukles novadā.* Rīga, 1997. ZT – Zinātne un Tehnika.
- Алексеев, 2006. Л. В. Алексеев. *Западные земли домонгольской Руси. Очерки истории, археологии, культуры.* Кн. 2. Москва, 2006.
- Варонін, 2000. В. А. Варонін. Звесткі пра Барісаў камень з першай паловы XVI ст. *Гістарычна – археалагічны зборнік*, № 15. Мінск, 2000, с. 126–127.
- Гриневиц, Емельянов, 1989. А. Г. Гриневиц, Ю. Н. Емельянов. *Река Западная Двина.* Минск, 1989.
- Дучыц, 1985. Л. У. Дучыц. Барісавы камяні. *Весці Акадэміі Навук БССР.* 1985, № 4, с. 69–73.
- Дучыц, 1991. Л. У. Дучыц. *Браслаўскае Паазер'е ў IX–XIV ст. ст.* Мінск, 1991.
- Загорульский, 2004. Э. М. Загорульский. *Вицинский замок XII–XIII вв.* Минск: БГУ, 2004.
- Западная Двина – Даугава, 2006. Западная Двина – Даугава. Река и время.* Л. С. Аносова и др. Минск: Белорусская Наука, 2006.
- Зайцау, 2003. А. П. Зайцау. Гістарычныя камяні Вілейшчыны. *Памяць. Вілейскі раён.* Мінск, 2003, с. 34–39.
- Звяруга, Віцязь, 2006. Я. Г. Звяруга, С. П. Віцязь. Рыштунак верхня і верхняго каня з раскопак старажытных гарадоў Верхняга Панямоння. *Археалогія эпохі сярэднявекі. Да 75-годдзя з дня нараджэння П. Ф. Лысенкі.* Мінск: ДНУ “Інстытут гісторыі НАН Беларусі”, 2006, с. 122–137. (Матэрыялы па археалогіі Беларусі № 12.)
- Кирпичников, 1973. А. Н. Кирпичников. *Снаряжение всадника и верового коня Руси IX–XIII вв.* Ленинград, 1973. (Свод археологических источников. Вып. ЕІ-36.)
- Кирпичников, Медведев, 1985. А. Н. Кирпичников, А. Ф. Медведев. *Вооружение Древняя Русь. Город, замок, село.* Москва: Наука, 1985, с. 298–363.
- Кулаков, 1994. В. И. Кулаков. *Прусы (V–XIII вв.).* Москва: Геоэко, 1994.
- Полторацкий, 1903. А. Полторацкий. *Старым варяжским путем. Плавание кадет Полоцкого корпуса в 1901 г. из Полоцка до Рижского залива на яле “Константин”.* С.-Петербург, 1903.
- Романов, 1911. Е. Р. Романов. Вилейский камень. *Записки Северо – Западного отдела Русского географического общества.* Кн. 2. Вильна, 1911, с. 57–64.
- Рыбаков, 1964. Б. А. Рыбаков. *Русские датированные надписи.* Москва, 1964. (Археология СССР. Свод археологических источников, № 44.)
- Сапунов, 1890. А. В. Сапунов. *Двинские или Борисовы камни.* Витебск, 1890.
- Сапунов, 1893. А. Сапунов. *Река Западная Двина.* Витебск, 1893.
- Сементовский, 1890. А. М. Сементовский. *Белорусские древности.* Санктпетербург, 1890.
- Судоходство, 1891. *Судоходство на Западной Двине. Рижский Вестник*, 1891, № 218. Рэпубліцэт: *От Лифляндии – к Латвии. Прибалтика русскими глазами.* Составил Ю. Абызов. Москва, 1993, с. 294–297.

Таранович, 1946. В. П. Таранович. К вопросу о древних лапидарных памятниках с историческими надписями на территории Белорусской ССР. *Советская Археология*, т. 8. 1946, с. 249–260.

Уртанс, 1975. Ю. Уртанс. Валун “Крауклю акменс”. *Археологические открытия 1974 года*. Москва, 1975, с. 424.

Уртанс, 1987. Ю. Уртанс. Культовые камни с углублениями в Латвии. *Краткие сообщения Института археологии*, № 190. Москва, 1987, с. 69–73.

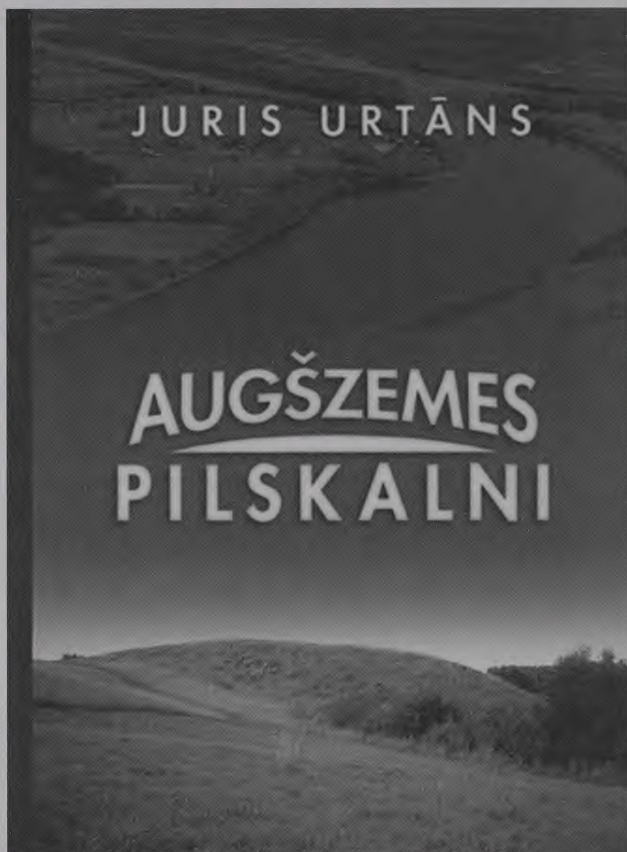
Уртанс, 1988а. Ю. Уртанс. Камни – “следовики” на территории Латвии. *Известия АН Латвийской ССР*, 1988, № 7, с. 92–106.

Уртанс, 1988б. Ю. Уртанс. Каменные могильнікі. *Помнікі гісторыі і культуры Беларусі*, 1988, № 3, с. 22.

Saturs

Ievads.....	5
Krāslavas akmens.....	12
Krāslavas Augusta akmens.....	27
Stukmaņu Pētera akmens.....	36
Kokneses Pastamuižas Velnakmens.....	49
Aizkraukles Melķītāru Muldas akmens.....	60
Skrīveru Kraukļu akmens.....	75
Rembates Ārņa Velnakmens.....	84
Nobeigums.....	105
Stones of Culture-Historical Significance Along the River Daugava.	
Summary.....	108
Daugavas kultūrvēsturisko akmeņu saraksts.....	119
Pateicības.....	125
Attēlu izcelsme.....	127
Literatūra.....	131

Izdevniecība nordik iesaka!

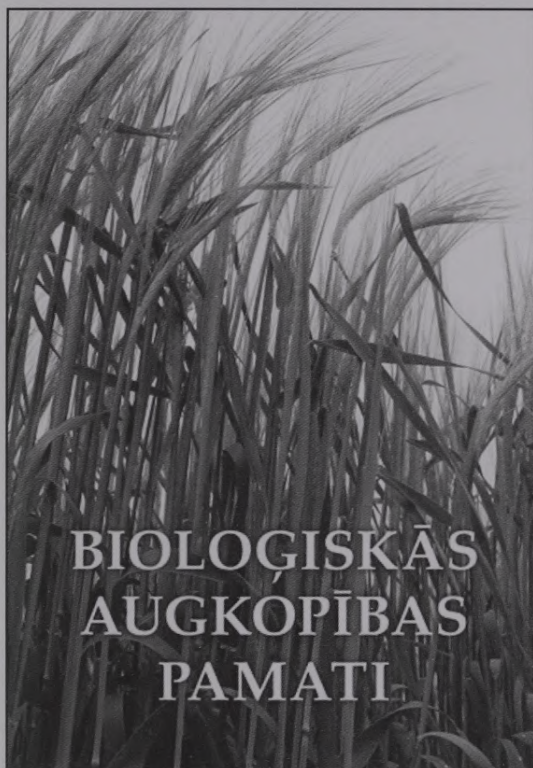

Arheologa un kultūrvēsturnieka grāmatā aplūkoti Latvijas dienvidaustrumu daļas pilskalni (Sēlijā, Latgalē). Daudzi no tiem fotografēti, izmantojot areālās fiksācijas metodes. Augšzemes pilskalni vērtēti gan kā arheoloģiski pieminekļi, gan, kā senās un mūsdienu ainavas elementi, kā folkloras un vietvārdu vākumos bieži minētas vietas.

Vaicājiet grāmatnīcās!

Grāmatu tirdzniecības daļa – Rīgā, Elijas ielā 17; tālr. 7225669

Izdevniecība nordik iesaka

**BIOLOĢISKĀS
AUGKOPIBAS
PAMATI**

Sast. I. Miške, D. Brutāne, I. Žola

Grāmata ir domāta bioloģijas un lauksaimniecības nozaru studentiem, lauksaimniecības speciālistiem un konsultantiem, kā arī zemniekiem, kas vēlas saimniekot saskaņā ar dabu. Uzzināsi, kā kopt kultūraugus ar bioloģiskām, dabai draudzīgām metodēm, kā pasargāt augus no slimībām un kaitēkļiem, nepostot dabas daudzveidību. Grāmatā skaidrota sertificētu un bioloģiskās lauksaimniecības produktu nozīme mūsu veselības labā.

Vaicājiet grāmatnīcās!

Grāmatu tirdzniecības daļa – Rīgā, Elijas ielā 17; tālr. 7225669

ISBN 978-9984-792-46-0

9 789984 792460

Sagatavota iespiešanai SIA "Nordik". Reģ. apl. Nr. 2-0792.
Adrese – Daugavgrīvas ielā 36-9, Rīgā, LV-1048, tālr. 7602672.
Noliktavas adrese – Elijas ielā 17, Rīgā, LV-1050, tālr. 7225669.
Iespiesta un iesieta Jelgavas tipogrāfijā.

Ls. 3.40

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307045628

2007-5
211

Arheologa un kultūrvēsturnieka Jura Urtāna (prof., Dr. hist., Dr. habil. art.) grāmata ir monogrāfisks pētījums par nozīmīgākajiem Daugavas kultūrvēsturiskajiem akmeņiem – esošiem un iznīcinātiem, kas skatīti gan kā sakrālās ainavas sastāvdaļa, gan kā arheoloģijas un vēstures pieminekļi, kā ģeoloģiski dabas veidojumi, kas bijuši pakļauti dažādai cilvēka iedarbībai, gan arī kā vietas, kas apvītas teikām, nostāstiem un ticējumiem. Grāmata ir bagātīgi ilustrēta ar vēsturiskiem fotoattēliem, plāniem, mūsdienu konvencionālajiem un aereālajiem attēliem, zīmējumiem un kartēm. Šim akadēmiskajam pētījumam ir arī būtiska nozīme paplašinātā Latvijas kultūrvides un tās attīstības izpratnē.

ISBN 978-9984-792-46-0

9 789984 792460

nordik